

Prvi dio

BORBENA DEJSTVA U SASTAVU GLAVNE OPERATIVNE GRUPE – OD FORMIRANJA DO UKLJUČIVANJA U SASTAV DRUGOG KORPUSA

U SREDNJOJ BOSNI
– novembar 1942 – januar 1943 –

1. DIREKTIVA VRHOVNOG ŠTABA ZA RAD 3. DIVIZIJE

Uspjesi narodnooslobodilačkog pokreta u periodu jun – oktobar 1942, naročito uspjesi proleterskih i udarnih brigada pod komandom Vrhovnog štaba, poslije kojih je došlo do povezivanja sa partizanskim jedinicama zapadne Bosne, Dalmacije, Like, Korduna i Banije i stvaranja novih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, do stvaranja divizija i korpusa omogućili su usmjeravanje i prenošenje težišta borbenih dejstava na pravce koji obećavaju najveće uspjehe, brže i efikasnije prodore u oblasti koje su imale strategijski značaj. Stvoreni su uslovi da se oslobođe nova područja, da se još uspješnije stave pod neprestani udar neprijateljske snage i pariraju njihove namjere i dejstva.

Vrhovni štab je, koristeći dotadašnje uspjehe i postojeće uslove, aktivirao sve jedinice koje su se poslije reorganizacije nalazile na oslobođenoj teritoriji, za nanošenje udaraca po neprijatelju – njegovoj živoj sili i tehniči, po komunikacijama koje je koristio, garnizonima, uporištima. U tom cilju usmjerio je dejstva 1. hrvatskog i 1. bosanskog

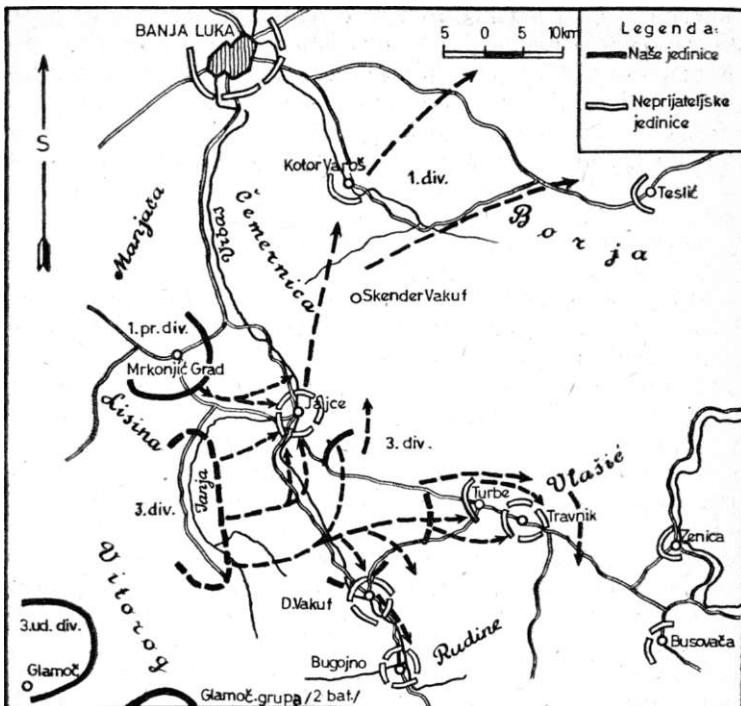
korpusa na neprijateljske garnizone u dolinama Une, Sane, Save i Kupe (Karlovac), i prema Lici, sa osloncem na slobodnu teritoriju koju su kontrolisali, dok je 1. i 2. proletersku i 3. udarnu diviziju, kojima je neposredno komandovao, uputio u oblasti i na pravce gdje su okupatorsko-kvislinške snage imale jaču kontrolu.

Druga proleterska divizija je upućena preko Dinare u Dalmaciju, u oblast Knina i doline Cetine, da ometa saobraćaj prema Šibeniku i Splitu i mobilise nove borce zajedno sa mjesnim partizanskim jedinicama, šireći se postupno ka dolini Neretve. Prva proleterska i 3. udarna divizija usmjerene su u oblast srednje Bosne, u zonu između rijeka Vrbasa i Bosne. U ovoj oblasti u većim mjestima i na glavnim komunikacijama nalazile su se posade njemačko-domobransko-ustaških jedinica, dok su se po selima koja nijesu bila pod kontrolom partizana nalazili četnici i ustaška milicija, u zavisnosti od nacionalne, odnosno vjerske pripadnosti ovih naselja.

Uslovi za razvoj NOP-a u ovoj oblasti i za organizovanje oružanog otpora okupatoru i njegovim saradnicima, naročito zbog terora koji su vršili nad stanovništvom, bili su povoljni, ali dijelovi 3. krajiškog odreda koji su se ovdje nalazili nijesu bili u ovom trenutku dovoljni da sami te uslove iskoriste i da se odupru neprijateljskoj jačini. Nacionalne suprotnosti, koje je okupator vješto raspirivao i koristio, još više su otežavale dejstva 3. odreda i rad aktivista NOP-a na ovom terenu.

Ocenjujući uslove i situaciju u ovoj oblasti, Vrhovni štab je računao da će upućivanjem dvije divizije da razbiju ustaško-četničke snage i okupatorske garnizone potpomoći razvoj NOP-a na ovom području i omogućiti: stvaranje na njemu novog uporišta ustanka, mobilizaciju i omasovljenje 3. krajiškog odreda, a potom povezivanje sa partizanskim snagama istočne Bosne i sadejstva sa njima za napad na komunikaciju Sarajevo – Bosanski Brod. Zato su pred ove divizije postavljeni zadaci ne samo vojničke nego i političke i mobilizacijske prirode, pomoći na ojačanju i učvršćenju partizanskih jedinica i narodne vlasti.

Prva proleterska divizija je usmjerena iz doline Sane, preko Mrkonjić-Grada i Jajca, prema Kotorvarošu, Tesliću

*Sk. 1. — Plan dejstava 3. divizije po direktivi Vrhovnog štaba od
14. novembra 1942.*

i Prnjavoru, a 3. divizija iz Glamočkog polja, preko Vrbasa između Jajca i D. Vakufa, prema Travniku, Busovači i Zenici. Njima je kao neposredni zadatak postavljeno oslobođenje Jajca, koje se nalazilo u spletu važnih komunikacija, koje je koristio neprijatelj.

Vrhovni komandant je 14. novembra 1942. uputio *direktivu za rad* 3. diviziji u vezi sa zadacima u narednom periodu.¹ Njome je određeno učešće u napadu na Jajce, u zajednici sa 1. divizijom, a zatim dejstvo dolinom Vrbasa prema Donjem Vakufu, ka Travniku i Busovači, dolinom Ugare, i u rejon planine Vlašića. U okviru ovih dejstava

¹ Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 166.

predviđeni su i konkretni zadaci divizije u odnosu na sa-dejstvo sa 1. divizijom i 3. krajiškim odredom, postavlja-nje zasjeda, razoružavanje četnika i ustaša, rušenje komu-nikacija, mobilizaciju, postupak u slučaju jačeg neprija-telja, s tim što je štabu ostavljena mogućnost za punu ini-cijativu u radu u zavisnosti od situacije na terenu.

2. NAPAD NA JAJCE

Stab 3. divizije je na osnovu pomenute direktive Vrhovnog komandanta preuzeo odgovarajuće mjere da se jedinice upoznaju sa zadacima i načinom njihovog izvrše-nja i blagovremeno dovedu u rejone odakle će otpočeti dejstva u dolini Vrbasa i prema Jajcu. Zaključno sa 18. novembrom izvršene su pripreme jedinica za pokrete i po-dilaženje dolini Vrbasa i Jajcu, s tim što je u rejonu Gla-moča ostavljena grupa bataljona, formirana od 3. bataljona 5. brigade i 1. bataljona 10. brigade, sa zadatkom da zatvori pravce od Livanjskog polja i Kupresa ka Glamoču*

Stab divizije je ovog dana izdao uputstvo jedinicama, kojim je odredio vrijeme početka marša, pravce kretanja, njihove zadatke u vezi sa napadom na Jajce i način dej-stava poslije obezbeđenja ovog mesta. Uputstvo je bilo precizno i konkretno, iako stab nije još imao dovoljno po-dataka o jačini i rasporedu neprijatelja na ovom pravcu i u ovom mjestu, a bilo je potrebno usaglasiti napad i sa 1. divizijom, sa kojom trenutno nije imao vezu. Međutim, direktiva Vrhovnog stabala dala mu je potrebne elemente da može svojim jedinicama dati uputstva za borbene i druge postupke na prostoriji njihovih predstojećih dej-stava, uključujući i napad na Jajce. U slučaju da ne dode do napada, ili se on odloži, stabovi brigada su imali do-voljno orijentacije, na osnovu datih uputstava, da samoini-cijativno rade na određenim pravcima, da razviju vojničku i političku aktivnost, a data im je perspektiva u slučaju da razvoj situacije nametne potrebu napuštanja određenih terena. Ova su uputstva bila tim neophodnija što između

* Neprijatelj (italij. jedinice, četnici i domobrani) zauzeo je Livno 23. X i potpisnuo 1. dalmatinsku brigadu i dijelove 3. krajiškog i 3. južnodalm. NOPO iz ovog rejona.

štabova brigada i štaba divizije nije postojalo radio-veze, nego se održavala isključivo preko kurira, što je bilo ne-novoljno efikasno za uspješno komandovanje jedinicama u situacijama koje su se često mijenjale i zahtijevale izmjenu ili dopunu u već izdatim naređenjima. Njihova sadržina upućuje na zaključak da je štab divizije pravilno shvatio smisao i duh direktive vrhovnog komandanta. On je, pored ostalog, posebnu tačku posvetio vođenju računa »o fizičkom i duhovnom stanju jedinica«, uglavnom smještaju, ishrani i odmoru ljudstva, načinu snabdijevanja odjećom i obućom, odnosu prema narodu, političkom radu i sl., što daje poseban značaj odredbama ovakvog dokumenta, kao pomoć štabovima i političkim organima u sličnim uslovima ratovanja.⁵

⁵ Tekst uputstva (direktive štaba 3. divizije br. 8/42 od 18. novembra 1942. upućenog štabovima 5, 10. i 1. brigade i referentu saniteta divizije, glasi: »Direktiva za rad:

1) Dobili smo zadatak da u sadejstvu sa 1. proleterskom NO divizijom zauzmemos grad Jajce. U tom cilju 1. divizija već je počela pokret pravcem: Petrovac – Mrkonjić Grad – Jajce, da izvrši napad sa sjevera, a naša divizija izvršiće napad sa juga.

2) Naša Divizija napašće varoš Jajce i to: lijeva kolona 1. dalmatinska brigada (u tekstu originala стоји XIV brigada, što je njen prviobitni naziv. RV) pravcem: Sipovo – Ljoljići – Brišće – Cusine – Jajce, a iz desne kolone napadache samo dva bataljona i to po jedan iz 5. i 10. brigade. Bataljon 5. brigade pravcem: desnom obalom Vrbasa – Skela do Jajca, a bataljon 10. brigade pravcem: Vjenac (Vinac)* s. Rijeka – s. Podhum. Zadatak oba bataljona jeste, da ovladaju dominantnim platoom Podhum, iznad grada Jajca, i istoga drže ne dozvoljavajući neprijatelju da ga posjedne frontom ka sjeveru, a mogu na slučaj podesne situacije preuzeti i dalji pokret i napad u grad.

Jedan bataljon 10. brigade postaviće zasjede potpuno prikrivene na položajima i u selima Bulići, Šibenica, Kruščica, te da neprijatelja na slučaj prolaska kroz ta sela tuku. Komanda nad sva tri bataljona desne kolone povjerava se drugovima Gligu Mandiću i komesaru bataljona iz 10. brigade.

Napad će otpočeti od strane svih jedinica noću 22/23 ov. mj. u 24 časa. Znaci raspoznavanja i ugovoreni znaci biće oni navedeni u ključu tih znakova, koga imaju jedinice, a pored toga mahanje sa raznim barjačićima oko glave, te da se naše jedinice ne tuku međusobno danju.

Štab divizije za vrijeme ovog napada nalaziće se u Orahovici južno od Jezera, gdje slati svoje izvještaje.

* Naziv mesta kako ga narod naziva stavljen je u zagradi.

Divizijsko previjalište nalaziće se u s. Sipovo, gdje ranjenike po potrebi transportovati, a brigadna previjališta regulisaće štabovi brigada.

4) Radi izvršenja navedenog zadatka Divizija će krenuti 19. ov. mj. rano zorom i to:

— lijeva kolona koju čini 1. brigada pravcem: Glamoč-Pribelja-Dragnić-Sipovo, sa prenoćištem u navedenim mjestima.

— desna kolona i to 10. brigada pravcem: Glamoč-Semenovci i Novo Selo-Vagan i Pribeljci, ili Podobzir i 5. brigada pravcem Porduhove Selo preko Dragnića ili Pribelja (mislimo da je mnogo podesnije preko Dragnića)-Janj i Todorici. Prencišta biće za obje brigade u navedenim mjestima a u poslednjima predaniće 21. ov. mj. i do podne 22. ov. mj. te prikupiti sve potrebne podatke, pa uveče 22. ov. mj. prebaciti se na najpodesnijim mjestima preko r. Vrbasa.

Odmah po prebacivanju preko r. Vrbasa gore navedena tri bataljona hitaće ka Jajcu za izvršenje navedenih zadataka, a sa preostalim bataljonima izvršice sledeće:

— 5. brigada: hitno će razoružati sva neprijateljska uporišta duž druma: Donji Vakuf-Jajce i postaviti zasjede po dubini južno od Doganovaca u pravcu D. Vakufa i puteve i objekte na više mesta porušiti. Ostatak snaga držati u rezervi oko Bavara, a upućivati jače izviđačke djelove u pravcu Komara i Jajca.

— 10. brigada: hitno će razoružati sva neprijateljska uporišta duž druma Turbe-Jajce, postaviti zasjede prema Turbetu, istočno od sela Dubrave, i porušiti objekte na putu na više mjesta. Ostale snage držati takođe strogo pripremne u s. Grdovo radi intervencije gdje se ukaze potreba i upućivati jače izviđačke djelove prema Komaru i Jajcu.

Obje brigade uhvatiće vezu sa mještanskim jedinicama u Zijametu i u pravcu Pl. Vlašića radi sadejstva i prikupljanja svih potrebnih podataka.

Navedenim jedinicama poslali smo zadatke i naredili, da počev noću 22/23. ov. mj. do 27. ov. mj. ruše objekte i tuku neprijatelja na pravcu Travnik-Sarajevo uz pomoć susjeda sa što jačim snagama, da vrše prepade na D. Vakuf, Komar, Turbe i Travnik, da vas obavijeste o situaciji detaljno u toku 21. ov. mj. ili 22. ov. mj. na Vaganu i u Janju, kao i da s vama održavaju vezu kada se prebacite preko r. Vrbasa.

4) Za napad na Jajce u opštu rezervu biće jedan bataljon iz 5. brigade, koji neka nas sačeka u Dragniće, a Stab 1. brigade još danas neka uputi jedno odjeljenje teškog bacača i to komplet sa dosta municije u sastav 10. brigade, koje će ići u napad na Jajce sa naprijed navedenim bataljonima 10. brigade.

5) Stab 5. brigade stupiće u vezu u s. Todorici sa Štabom 3. krajiskog odreda, koji će vjerovatno jedan dobar bataljon priključiti toj brigadi za dejstvo istočno od r. Vrbasa, a od istoga dati jedan vod vodiča Stabu 10. brigade.

6) Po zauzeću grada Jajca, a vjerovatno, i ako taj napad ne uspije, mi ćemo produžiti dejstvo istočno od Vrbasa i zauzeti Tur-

be, Komar, Travnik, Donji Vakuf itd. i to u sadejstvu takođe sa 1. divizijom. Na slučaj jačeg neprijateljskog napada na toj prostoriji, mi ćemo se naslanjati na 1. diviziju u centralnoj Bosni.

7) Naše dejstvo u centralnoj Bosni, pored vojničkih uspjeha, treba da ima dalekosežne političke uspjehe u duhu naših uputstava i da izvrši mobilizaciju i popunu naše jedinice sa dobrim borcima, te u tom pogledu stalno razmišljati i raditi.

8) Poslije borbe kod Jajca treba prebaciti veći broj izvidačkih djelova na prostoriju istočno od Travnika za dejstvo na komunikacije ka Sarajevu i Zenici i za razoružanje raznih neprijateljskih uporišta. Na prostoriji južno od linije Turbe-Travnik-Zenica dejstvovali bi djelovi 5. brigade, s sjeverno od te linije djelovi 10. brigade. No, istima davati takve zadatke da veza bude osigurana i da se vraćaju u sastav svoje brigade po izvršenju zadataka, a najdocnije svaki treći dan. Uopšte štabovi brigada neka rukovode i razvijaju široku inicijativu u navedene pravce, te da se neprijatelj što više uništi, poruše razna postrojenja na prugama i putevima i omogući mu opstanak na toj prostoriji. No, ne upuštati se u akcije čiji bi uspjeh bio sumnjiv, već će takve akcije objedinjavati Štab divizije. Treba dobro procijeniti granice i širinu inicijative, te da ne bi bilo štetnih posljedica.

9) Održavati tjesnu vezu sa Štabom divizije svakodnevno i dostavljati nam iscrpne podatke. Za to uvijek upućivati zajedno patrolu sa konjima ili skijama. Gdje postoje telefonske veze, odmah se za iste vezati i uspostavljati takvu vezu. Sa potčinjenim i susjedima takođe održavati tjesnu vezu i jedinice imati što više prikupljene i pripremljene za brzo dejstvo. Obavještavati nas i o radu susjeda. Radi našeg održavanja veze sa Vrhovnim štabom, Štab 5. brigade predaće radioaparat bataljonu u rezervi koji će nas sačekati u Dragniću, pa ćemo ga vratiti Brigadi čim dobijemo drugi, a zato smo preduzeli sve mjere. Lice koje rukuje sa aparatom, neka takođe bude sa istim.

10) Zahtijevamo od svih rukovodilaca i jedinica da razviju što jaču aktivnost u navedene pravce, te da što više ugrozimo neprijatelja, no, ne traži se odsutnost i teške žrtve u svim akcijama. Ipak, zauzeće Jajca je vrlo važno sa vojničkog i političkog gledišta, i tu se moramo svestrano založiti sa mnogo umjerenosti i manevarskog smisla. Time mi će mo stvoriti jedno dobro uporište za naše zimovanje i bazu za dalje prodiranje u centralnu Bosnu. Uopšte trebate preduzeti inicijativno sve ono zašto ocijenite da je korisno i da će imati vojničkog ili političkog uspjeha.

11) Povesti mnogo računa o fizičkom i duhovnom stanju jedinica. Svuda na prenoćištima ljudstvo raspoređiti tako, da se može ugodno smjestiti, osušiti, ishraniti i odmoriti. Princip udobnosti da bude na prvom mjestu, pa makar se bataljoni razmještali na široj prostoriji. U tom cilju, kad je god moguće (naročito ovih prvih dana marša), upućivati unaprijed dan ranije ili rano prije svanuća konačare za svaku jedinicu koji da izrade razmještajne liste za jedinice i iste brzo rasporede čim stignu na prenoćišta. Uvijek u stanove ulaze posljednji rukovodioci i to tek kad rasporede posljednjeg borca ili konja i uvjere se da je sve u redu. Ishrana vje-

U dvodnevnom maršu (19. i 20. novembar) divizija je prešla iz rejona Glamoča u dolinu Plive i Janja i razmještala se na prostoriji Pribeljci (10. brigada), Vagan (5. brigada), Volari (1. brigada), gdje se zadržala na dvodnevnom odmoru (20. i 21. novembra), pripremajući se za predstojeća dejstva u dolini Vrbasa.⁴ Štab divizije je prešao iz Glamoča u Sipovo, odakle je uspostavio vezu sa štabom

rovatno biće redovno terenska po kantonmanima, što će uvijek prema prilikama regulisati štabovi brigada i bataljona. Povesti mnogo računa o dobroj ishrani ljudi, ali biti skromni i uljudni i kontrolisati u tom pogledu da ne bude nezgodnih ispada, jer smo mi politička vojska, što нико ни u najtežim prilikama ne smije zaboraviti. Pored uzimanja od neprijatelja, mi ćemo se morati snabdijevati sa toplovim zimskom odjećom i obućom i od naroda, pa u tom pogledu takođe razviti široki politički rad, kao što je to već propisano, da narod sam uvidi potrebe, a gdje bude trebalo i kupovati, te ni u kom slučaju ne dozvoliti da borci stradaju od hladnoće.

12) Štab divizije nalaziće se do zore 20. ov. mj. u Glamoču, a od 20. ov. mj. uveče u s. Dragiću, a 21. i 22. takođe u Dragiću ili Sipovo, a za vrijeme borbe na Orahovici južno od Jezera i dalje za lijevom kolonom, gdje nam dostavljati sve izvještaje. Za dalje na vrijeme ćemo obavještavati štabove brigada.

13) Štabovi brigada i bataljona hitno će se postaviti da što prije nabave što veći broj skija i usposobe što više jedinica za borbu na smućkama, a najmanje jedan vod u bataljonu. O rezultatu ovoga rada izvjestiti nas do 1. XII o.g. Isto tako nabaviti saonice za bataljone radi prenosa bolesnika i raznih potreba. Takođe postaviti se da se dobije što više bijelog odijela i košulja preko odijela, pa makar se vršile razmjene, te da bi borci bili što bolje maskirani.

14) Skrećemo pažnju svima rukovodiocima da svoje komore ne pretrpavaju sa raznim stvarima i potrebama, već se truditi da borci dobro snabdiju sa najnužnijim potrebama, a sve ostalo da se uredno i hitno evakuiše u unutrašnjost slobodne teritorije, vjerovalno preko Jajca. Komore su često puta za regularne vojske imale katastrofalne značaje, a to može biti naročito za partizanske jedinice, koje nepotpuno koriste komunikacije. O ovome razmišljati i isto strogo kontrolisati.«

(Zbornik, tom IV, k. 8, dok. 45).

* Jedinice 3. divizije su izvršile marš pravcima: 10. brigada: Glamoč-Novo Selo (19. XI) Pribeljci (20. XI); 5. brigada: Perušovo Selo-Cardak-Dragić (19. XI) -Vagan (20. XI); 1. brigada: Glamoč-Pribelja (19. XI) -Sipovo-Volari 20. XI).

(Zbornik t. IV, k. 8, dok. 98: Izvještaj štaba 3. divizije od 28. XI 1942. VŠ-u)

1. divizije u Mrkonjić-Gradu, i pošto su izvršena neophodna izviđanja i prikupljeni podaci o neprijatelju u Jajcu i okolini, utvrđen je plan napada za 24. novembar u 20 časova.⁵

Planom je predviđeno da u direktnom napadu na grad učestvuju 1. proleterska i 3. krajiska brigada 1. divizije i 1. dalmatinska 3. divizije, a ostale jedinice: 3. sandžačka brigada 1. divizije, 5. i 10. brigada 3. divizije i dijelovi 3. krajiskog odreda da vrše obezbjedjenje napada.

Jajce je predstavljalo važno neprijateljsko uporište u ovom dijelu Bosne, na komunikaciji Sarajevo – Travnik – Banja Luka, kojom su bili povezani njegovi garnizoni u dolini Bosne, Lašve i Vrbasa, pa je usmjeravanje naših snaga u ovom pravcu i likvidiranje u prvom redu ovog uporišta bilo od velikog značaja za njihova dalja dejstva u ovoj oblasti.⁶

Neprijateljski garnizon u Jajcu imao je uoči napada 800–900 vojnika, koji su pripadali 9. i 11. četi 9. domobranskog pješadijskog puka, 17. ustaškom bataljonu, 5. četi 738. puka 718. njemačke divizije i oružnicima. Raspolagao je jednom baterijom topova i sa 5 tenkova.

U okolnim garnizonima, Travniku, Turbetu, Donjem Vakufu, takođe su se nalazili dijelovi ovih neprijateljskih jedinica (718. divizije, 9. puka i jedne ustaške brigade), koji su uz držanje ovih mesta manjim posadama obezbjeđivali komunikacije Travnik – Turbe – Jajce, Turbe – Donji Vakuf – Jajce. Bugojno i Gornji Vakuf držali su dijelovi gornjih domobransko-ustaških formacija.

Cusine, Carevo Polje i selo Prudi bili su ne samo najjače posjednuti položaji nego i najbolje organizovani za odbranu, sa izgrađenim bunkerima opasanim bodljikavom žicom. Planinsko ispresjecano zemljište pružalo je mogućnost i posadama ostalih tačaka u sklopu odbrane da se uspješno brane, koristeći dominantna uzvišenja sa ograde-

⁵ Prethodno određeni termin napada na Jajce (22/23. XI) odložen je zbog zakašnjenja jedinica 1. divizije uslijed njihovog angažovanja oko likvidacije neprijateljskih posada na Sitnici i u Mrkonjić-Gradu.

⁶ Jajce su bile oslobođile, 1. i 2. krajiska, 2. i 4. proleterska brigada i dijelovi 3. krajiskog NOPO 25. IX 1942. god., ali je neprijatelj ponovo zauzeo ovo mjesto 4. X 1942. g.

nim bunkerima. U samom mjestu neprijatelj je posjeo kamene zgrade manjim dijelovima, dok su ostale snage bile raspoređene na pojedinim tačkama bliže i dalje odbrane garnizona: Ćusine – oko 2 čete, Carevo Polje – do 2 čete, s. Prudi – oko 1 čete, Skela – 1 desetina, Babino Selo – 1 vod, Torlakovac – 1 vod, Vjenac (Vinac) – oko 1 čete, Bravnica – 1 vod, Karaula – 1 četa.⁷

Za vrijeme dvodnevнog odmora jedinice su izvršile posljednje pripreme, održavani su vojnički i politički časovi, na partijskim sastancima su pretresana pitanja života i rada jedinica, odnosa sa narodom, načina snabdijevanja itd. Divizija je raspolagala sa oko 100.000 metaka.

Pošto su izvršene sve pripreme za napad na Jajce i usaglašeno sadejstvo sa 1. divizijom, štab 3. divizije je 22. novembra izdao zapovijest za napad svojim jedinicama i 3. krajiškom odredu, koji mu je za ovu akciju bio pridodat. Zapoviješću je predviđeno da se napad izvrši tačno po direktivi (uputstvu) od 18. novembra, s tim što su u njoj zadaci jedinicama konkretnije određeni. Pošto 1. divizija sa dvije brigade napada opštim pravcem Gola planina – Jajce, to je 1. dalmatinskoj naređen® da izvrši napad pravcem Brišće – Cusine – Jajce, a 5. i 10. brigadi da sa po jednim bataljonom nastupaju pravcem Bukovica – Skela i Bukovica – Podhum, s tim da po padu Skele postave prikrivene zasjede iznad Skele i Gornjih Bulića i u Šibenici, ostavljajući neprijatelju prividan otvor na ovom pravcu. Desno od ovih, u selima Kruščica, Bučići, Lendići, Doribaba, postavlja se u zasjedu još jedan bataljon 10. brigade. Ostalim jedinicama je stavljeno u zadatku da likvidiraju neprijateljske dijelove u dolini Vrbasa, između Babina Sela i Kamenice, presijeku vezu između Travnika, Donjeg Vakufa i Jajca, i postave zasjede na ovim pravcima. Predviđeno je, dalje, da se po oslobođenju Jajca jedinice 3. divizije prikupe na prostoriju Podhum, Bulići, Šibenica (1. brigada), Kokići, Dubrava, Krezluk, Brvanci (10. brigada), rejon Bavara (5. brigada), s tim da 5. i 10.

⁷ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 98: Izvještaj štaba 3. divizije od 28. XI 1942. VS-u; dok. 234, 235 i 236: Relacija i izvještaji 3. domobranskog korpusa; dok. 237: relacija 9. pješ. puka.

brigada vrše izviđanje i obezbeđenje prema Donjem Vakufu, Komaru i Turbetu.⁸

Tok dejstava:

— Deseta brigada je stigla na r. Vrbas 23. novembra u veče, forsirala ga kod željezničke stanice Babino Selo, a zatim sa dva bataljona (2. i 5) produžila pokret 24. novembra u pravcu sela Kokići, i po izbijanju na komunikaciju Turbe — Jajce izvršila rušenje iste na sektoru Hamandžići — Dubrava — Krezluk — Stare Kuće i postavila zasjede prema Travniku (Turbetu) i Jajcu. Njena druga dva bataljona (3. i 4) i jedan bataljon 5. brigade (3. bataljon), kao posebna grupa, pod komandom Gliga Mandića i Ceda Kapora, odmah po prelasku rijeke uputili su se na prostoriju Doribaba — Kruščica — Bulići, i prema Skeli (bataljon 5. brigade), da zasjedama zatvore izlaze iz Jajca. Blokadu domobranske posade u Babinom Selu (st.) i rušenja pruge na sektoru Komar — Donji Vakuf i Babino Selo — Donji Vakuf preuzeo je bataljon »Solaja« 3. kрајишког odreda.

Na sektoru bataljona ove brigade koji su se nalazili na komunikaciji Turbe — Jajce vršeno je rušenje ceste, izviđanje u raznim pravcima, razoružavanje manjih grupa milicije i četnika u okolnim selima.

Peta brigada se spustila u dolinu Vrbasa kod s. Doganovci, takođe 23. novembra uveče, u toku noći forsirala rijeku, a sljedećeg dana pristupila izvršenju zadatka prema Jajcu. Njeni bataljoni izvršili su napad na Torlakovac, Vijenac i Bravnicu, i u toku ovog i narednog dana (25. XI) savladali neprijateljski otpor na ovim tačkama. Njen 3. bataljon je odbacio neprijatelja kod Skele i postavio zasjedu prema Jajcu, povezujući se desno sa bataljonima 10. brigade, koji su sa njim činili posebnu grupu. Bataljon »Solaja« je savladao posadu u Babinom Selu (ž. st.).

Neprijatelj je krajem 25. novembra napravio ispad iz Donjeg Vakufa, dolinom Vrbasa, i probio se sa 2 tenka i blindiranim vozom do blizu Vijenca (Vinca), gdje je naišao na otpor 2. i 4. bataljona 5. brigade, pa se povukao na

⁸ Isto, t. IV, k. 8, dok. 64: Zapovijest štaba 3. divizije od 22. novembra 1942. god. upućena štabovima 5, 10. i 1. brigade ove divizije i štabu 3. kрајишког NOPO.

prostor između Torlakovca i Doganovaca, gdje mu je tokom dana pristiglo pojačanje. Neprijatelj je produžio napad 26. novembra poslije pola noći motorizovanom kolonom od 4 tenka i 36 kamiona, savladao otpor 5. brigade na ovom pravcu i do zore se probio do južne periferije Jajca, gdje je bio zadržan dejstvom dijelova 1. dalmatinske i 3. bataljona 5. brigade.⁹

Prva dalmatinska brigada, ojačana bataljonom »Pelagić« 3. kraljevskog odreda prikupila se do 14 časova 24. novembra na prostoru Drenov Dol i Brišće, odakle je u mrak izvršila pokret i razvila se za napad na Cusine (k. 840), dominantan položaj, taktički jak i fortifikacijski utvrđen, koji je predstavljao ključ odbrane garnizona. Borbeni poredek je bio: 1. i 4. bataljon brigade i bataljon »Pelagić« u prvom a 3. bataljon u drugom ešelonu; njen 2. bataljon u divizijskoj rezervi.

Napad ove brigade je počeo u određeno vrijeme (u 20 časova) poslije kraće artiljerijske pripreme sa sektora 1. divizije. Prvi bataljon je napao Cusine, a ostala dva bataljona prvog ešelona izvršila su obuhvat ovog položaja: jugoistočnim padinama prema s. Pijavice bataljon »Pelagić«, sjeveroistočnim padinama prema s. Zaskoplje 4. bataljon. Neprijatelj je pružio žilav otpor, naročito pred 1. bataljonom, koji je napadao na težište odbrane, pa je bio prinudjen da se poslije tročasovne borbe zaustavi usijed jake bočne vatre sa k. 840. Isto tako zadržan je napad ostalih bataljona na ovom sektoru.

U ovakvoj situaciji donesena je odluka o upotrebi 2. bataljona iz rezerve na pravcu napada 1. bataljona, pa je angažovanjem četiri bataljona, do zore 25. novembra, slobljena odbrana neprijatelja na ovom položaju i njegovi dijelovi odbačeni preko Plive. Dijelovi brigade su se spustili u dolinu, oslobodili dio grada na desnoj obali i stavili

⁹ Oko 800 vojnika njemačke grupe »Anaker« iz 718. divizije, ojačane ustašama i domobranima, tenkovima i artiljerijom, koja je imala zadatku da pruži pomoć napadnutom garnizonu Jajce, koji je u toku ove noći bio razbijen a mjesto oslobodile jedinice 1. i 3. divizije. (Isto, t. IV, k. 8, d. 97, 98: Izvještaj Štaba 5. brigade od 25. XI 42. Štabu 3. divizije, Izvještaj Štaba 3. divizije od 28. XI 1942. Vrhovnom štabu).

pod vatrenu kontrolu zgrade koje je neprijatelj držao na suprotnoj obali.

Jedinice 1. divizije koje su napadale sa sjeverozapada naišle su na žestok otpor neprijatelja na liniji Carevo Polje – Prudi, naročito u zoru, koji je tokom dana počeo da popušta pod njihovim jakim pritiskom.

Oslanjajući se na tvrđavu i kamene zgrade u gradu, neprijatelj je obezbjeđivao odstupnicu svojim dijelovima koji su pružali otpor jedinicama 1. divizije.

Štabovi 1. i 3. divizije su se u toku dana povezali, upoznali sa situacijom na sektoru pojedinih jedinica i postignutim uspjesima, i dogovorili o sadejstvu i nastavljanju napada.

Ispred noći artiljerija je tukla rejone razmještaja neprijateljske artiljerije i tvrđavu u gradu, a potom su jedinice 1. divizije prešle u napad i probile neprijateljsku odbranu na pravcu svog nastupanja, a napad je uslijedio i sa ostalih strana i prodor u grad: sa sjevera dijelovi ove divizije, sa juga dijelovi 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade 3. divizije i bataljon »Pelagić« 3. krajiskog odreda. Neprijatelj je tokom noći bio popuno razbijen, njegov je otpor prestao 26. novembra oko 2 časa, i mjesto potpuno oslobođeno.

Mada je pretrpio veće gubitke u poginulim i zarobljenim, neprijatelj je ipak uspio da svoje dijelove u toku noći izvuče po manjim grupama i odstupi u pravcu Banjaluke, Donjeg Vakufa i Turbeta, odnosno Travnika, dok je jedan dio upao u zasjede naših jedinica na ovim prvcima i bio zarobljen ili uništen.

Pokušaj neprijateljske grupe »Anaker« da prođorom iz Donjeg Vakufa pruži pomoć i spase garnizon u Jajcu pretrpio je neuspjeh, ali su njegovi dijelovi iskoristili ovu intervenciju za izvlačenje. Ova grupa je na ulazu u grad naišla na otpor manjih dijelova 1. dalmatinske brigade, pretežno iz 1. bataljona, koji su se ovdje zadržali poslije noćne borbe radi odmora, računajući da je pravac obezbiđen prisustvom jedinica 5. brigade u dolini Vrbasa, i sa njima stupila u borbu. Pružajući žestok otpor u toku 3–4 časa, koji se na kraju sveo na jednu kuću, grupa boraca ove jedinice uspjela je da spriječi prodor u grad neprijatelju. Njihov herojski otpor je stvorio potrebno vrijeme

ostalim jedinicama iz ove i 5. crnogorske brigade da se prikupe, srede, zauzmu pogodne položaje sa obje strane Vrbasa (Cusine, Skela, Vijenac) i sa njih izvrše bočne napade na neprijateljsku motorizovanu kolonu koja je svojim čelom bila stigla do ivice grada, i da je prinude da se povuče uz veće gubitke prema Donjem Vakufu, ostavljajući na putu mrtve, pokvarena vozila, oružje, municiju i raznu opremu.¹⁰

Razbijanjem neprijateljskog garnizona u Jajcu i njegovih posada u dolini Vrbasa i Plive, kao i sprečavanjem intervencije od Donjeg Vakufa, završena je operacija za oslobođenje Jajca i okoline.

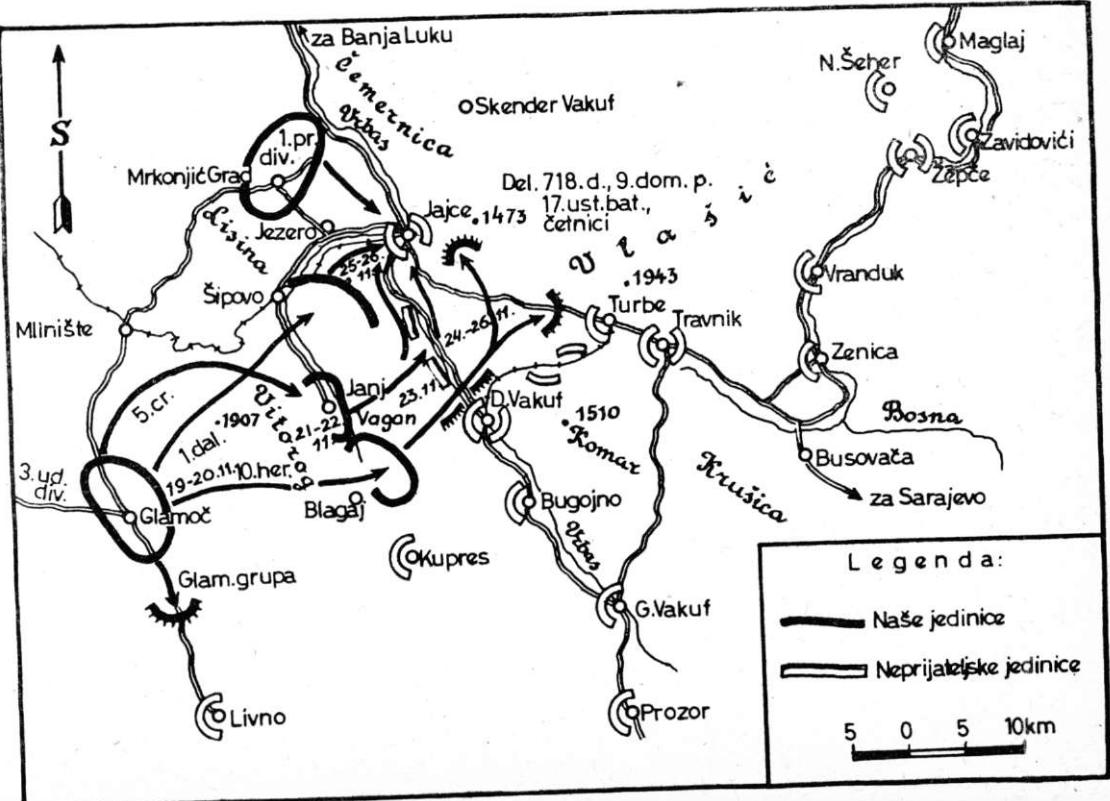
Gubici neprijatelja u ovim borbama bili su 63 poginula, oko 100 ranjenih, i oko 140 zarobljenih i nestalih, dok su gubici kod jedinica 3. divizije 18 poginulih i 36 ranjenih. Zaplijenjena je veća količina pušaka, municije, razine opreme .namirnica i drugog materijala.¹¹

Marš jedinica 3. divizije i razvoj za napad na predviđene objekte izvršen je po planu i blagovremeno. Marševi od Glamoča do doline Vrbasa i dalje prema položajima za napad, odnosno zasjede, bili su veoma zamorni, jer su izvođeni preko sniježnih planina, po hladnim noćima i poledici, a uz to ishrana nije bila dovoljna i redovna, a odjeća i obuća slaba. Jedinice nijesu raspolagale efikasnim sredstvima za rušenje: eksplozivom i alatom, a nepovoljni vremenski uslovi su to još više otežavali i kada se od sejaka pribavio neki alat.

S obzirom na širinu i dubinu zone u kojoj su jedinice dejstvovalle, nije bilo dovoljno snaga da se porušena mjesto na komunikacijama upornije brane. Bilo je dosta nebudnosti i slabog izviđanja kod nekih jedinica (na primjer, kod bataljona 5. brigade prema D. Vakufu i 1. dalmatinske

¹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 92 i 98: izvještaji Štaba 3. divizije od 27. i 28. XI 42. Vrhovnom štabu.

¹¹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 98: Izvještaj Štaba 3. divizije od 28. XI 1942. Vrhovnom štabu; dok. 237: Bojna relacija domobranskog 9. pješ. puka za novembar 1942. (neprij. gubici se odnose na Nijemce, domobrane i ustaše).

poslije oslobođenja Jajca), bilo kao posljedica zamora ili samozadovoljstva poslije uspješnih akcija. U ovakvim uslovima neprijatelj je uspijevao da se izvlači prostorom između zasjeda.

U cjelini jedinice ove divizije, naročito 1. dalmatinske brigade, koja je u ovoj fazi dejstva imala najtežu ulogu, izvršile su u potpunosti dio zadatka koji im je bio određen u napadu na Jajce, sadejstvujući 1. diviziji, kao i obezbjeđenju ovog napada sa juga i istoka, od D. Vakufa i Travnik-a. Komandni i borački sastav pokazao je spremnost, izdržljivost i snalažljivost, kako na maršu i u fazi priprema, tako i u toku borbenih dejstava. Prva dalmatinska brigada je za uspješno izvršenje zadatka i istaknuta hrabrost njenih boraca pohvaljena od vrhovnog komandanta.

3. ODBRANA JAJCA I DEJSTVA NA SEKTORU DONJI VAKUF – TRAVNIK

Poslije oslobođenja Jajca preduzete su mjere da se aktivnim dejstvima prema Travniku i Donjem Vakufu obezbijedi njegova odbrana, kako bi se ovo mjesto što duže zadržalo u našim rukama. Na prostoru između Jajca, Donjeg Vakufa i Travnika razmještena je 3. divizija, 3. sandžačka brigada 1. divizije i dijelovi 3. krajiskog odreda, dok je 1. divizija, sa dvije brigade, produžila dejstva prema Skender-Vakufu i Kotorvarošu.

Treća divizija je 27. novembra na ovoj prostoriji imala sljedeći raspored: 1. dalmatinska u širem rejону sela Bulići, istočno od Jajca, orijentisana uglavnom prema Travniku, istočno od nje, na prostoru Kokići – Grdovo, 10. hercegovačka brigada, a na prostoru Gornji i Donji Bavbar, prema Donjem Vakufu, 5. crnogorska brigada. Kao divizijska rezerva u rejону Jajca, (Kruščica – Bučići), ostavljena je 3. sandžačka brigada i dijelovi 3. krajiskog odreda privremeno potčinjeni štabu 3. divizije u Jajcu.

OvaKvim rasporedom bili su zatvoreni pravci od Donjeg Vakufa i Travnika prema Jajcu. Jedinice su dobine zadatku da budu aktivne prema ovim mjestima, da ruše komunikacije i onesposobe ih za saobraćaj i da likvidi-

raju neprijateljske posade na željezničkoj pruzi između Donjeg Vakufa i Turbeta.

Štab divizije je izdao naređenje za napad na ovu prugu (1. decembra 1942) radi likvidacije posada na stanicama Oborci (5. brigadi), Goleš i Komar (>10. brigadi) kao i da se za vrijeme ovog napada vrši pritisak prema Turbetu (1. dalmatinskoj).¹²

Prikupljanje jedinica prema objektima napada i zauzimanje polaznih rejona za napad izvršeno je u toku noći uoči predviđenog napada, a tokom dana vršeno je izviđanje pravaca i konkretizovanje zadataka.

U rezultatu dnevnog izviđanja zapaženo je dovlačenje i iskrcavanje novih neprijateljskih pojačanja duž željezničke pruge, kao i puta Turbe – Karaula na pravcu Jajca,¹³ prema 1. dalmatinskoj brigadi, što je potvrdilo ranija obaveštenja seljaka da se neprijatelj priprema da ponovo zauzme Jajce.

Štab divizije je naredio da se manjim dijelovima preduzmu demonstrativni napadi radi otkrivanja namjera i ispitivanja jačine neprijatelja, kao i da se prethodno odbace njegovi dijelovi iz rejona Karaula, pa da se onde pređe u predviđeni napad.

Pošto je prikupio i grupisao jače snage, neprijatelj je prešao u napad (1. decembra) na jedinice 3. divizije n£ cijelom frontu i tako ih preduhitrio i preuzeo inicijativu dejstava prema Jajcu.¹⁴ On je u toku prvog dana odbacio njene jedinice na svim pravcima i izbio na liniju: Karauli – Radalje – Šadlovica – Avdići – Rujanac – s. Vukovo (na lijevoj obali Vrbasa).

Zbog iznenađenja i brojne nadmoćnosti (5000–600¹ vojnika) bolje naoružanog neprijatelja, jedinice divizij su narednih dana (1–5. XII) uglavnom defanzivno dejstvo vale u nepovoljnim uslovima, na pošumjenom zemljишtu po snijegu, ulažeći maksimalne napore da mu spriječ prodor u Jajce.

¹⁸ 1. dalmatinska je dobila zadatak da se postavi na prostu riju: Gostilj, Suho Polje, Selici, Hamandžići, s tim da 1. bataljonski isturi u s. Čosiće.

¹³ Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 171: Izvještaj štaba 3. divizije od 11. XII 42. god. (U napadu su učestvovali jedinice 718. divizije i 9. i 15. domobranskog puka i 5. ustaške brigade).

Neprijatelj je nastupao kolonama na širokom frontu, između Vlašića i Donjeg Vakufa, imajući osnovne snage grupisane duž komunikacije Turbe — Jajce i dolinom Vrbasa, dok je prostorom između ovih pravaca napadao manjim kolonama.

Nastupajući pravcem: Sišava — Mudrike — Vitovlje, neprijatelj je izvršio obuhvat 1. dalmatinske brigade i ugrozio njene položaje u zoni komunikacije Turbe — Jajce, čime su posredno bile ugrožene i ostale jedinice divizije koje su se nalazile južno od ove komunikacije (10. hercegovačka i 5. crnogorska brigada), zbog opasnosti da budu nabačene na Vrbas, gdje je njegovom lijevom obalom nastupala jedna ustaško-domobranska kolona, na pravcu Janja i Plive.

Prateći razvoj situacije, štab divizije je pokušao da prikupi jedinice i njihovom odgovarajućom grupacijom pređe u protivnapad radi sprečavanja daljeg neprijateljskog prodora i odbacivanja njegovih jedinica prema Donjem Vakufu i Travniku. U tu svrhu krajem drugog dana borbe izdao je zapovijest kojom je naredio povlačenje glavnine divizije na liniju: Staro Selo — Babino Brdo — Uglasta kosa — Palež — Neznanica — Javor — Grlić — Melino (10–15 km pred Jajcem), koja je pružala povoljna taktička preimljstva da se sa nje zadrži neprijatelj i nanesu mu se što veći gubici, a potom da se pređe u opšti protivnapad, predviđen za sljedeći dan (3. XII).¹⁴

U toku noći jedinice su se povukle, pregrupisale i zauzele raspored koji je zapoviješću bio određen posebno za svaku jedinicu: 5. crnogorska brigada: Staro Selo — Babino Brdo, 1. dalmatinska: Uglasta kosa — Palež — Neznanica, 3. sandžačka: Javor — Grlić — Meline, 10. hercegovačka brigada: u drugom ešelonu na prostoru Lenđići, Doribaba, Bistrica, Kuprešani.

Neprijatelj je 3. decembra produžio napad na položaje jedinica divizije i ovladao linijom: Dobrotići — Melići — Ponir — Neznanica — Stare kuće — Sokolina — Natpolje i na taj način napravio dubok prodror na pravcu Jajca.

¹⁴ Isto, t. IV, knj. 8, dok. 125: Zapovijest Štaba 3. divizije od 2. XII 1942. godine.

Jedinice divizije nijesu uspjele da se učvrste na predviđenoj liniji zbog brzog prodora neprijatelja, koji nije ispuštao stečenu inicijativu, pa je štab divizije krajem dana izdao novu zapovijest za protivnapad sljedećeg dana (ujutro – 4. decembra) kojom je precizirao zadatke jedinica i način njihovog dejstva.¹⁵

Štab 3. divizije je pretpostavljao da se neprijatelj u prethodnim borbama, u kojima je imao i znatne gubitke, zamorio i iscrpio, i da mu je već potrebno predaha da bi nastavio dalja dejstva prema Jajcu, pa je računao na uspjeh protivnapada, tim prije što je u njemu predviđeno angažovanje svih raspoloživih snaga. Međutim, ove pretpostavke u odnosu na dalje mogućnosti neprijatelja pokazale su se nerealnim. On je stekao taktičko preimrućstvo prethodnog dana probijanjem duž puta Turbe – Jajce, na pravcu 1. dalmatinske brigade, pa je dovlačenjem na ovaj pravac svežih snaga iz pozadine zadržao protivnapad jedinica divizije koji je ovog jutra otpočeo i prinudio ih borbom u toku dana da se povuku na nove položaje.

Napad 10. hercegovačke i 3. sandžačke brigade sa sjevera u bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su se probijale duž komunikacije Turbe – Jajce trebalo je da stvori povoljne uslove za napad i ostalim jedinicama divizije – 1. dalmatinskoj i 5. crnogorskoj brigadi. Međutim, njihov dublji prodor, predviđen pravcem: Vitovlje – Knežnica – Karaula – Krč – Bjelobučje (3. sandžačka), i Bukovik – Ponir – Božića brije – Ukelj – Ravna gora – Goleš – Velika kosa (10. hercegovačka), bio je onemogućen jakim otporom neprijatelja a zatim napadom na dijelove ovih brigada, koje su bile nedovoljno povezane.

Deseta hercegovačka brigada, nastupajući preko Vitovlje, uspjela je da se i dijelovima probije do linije: Šišava – Gostilj – Ponir, ali se njen bočni pritisak i obuhvat neznatno osjetio, a sadejstvo sa 3. sandžačkom brigadom, koja je bila zadržana na Goloj planini i Bukoviku, bilo je neobezbeđeno.

Neprijatelj je poslije podne odbacio dijelove 3. sandžačke sa Bukovika prema selu Lendići, i time je izgu-

¹⁵ Isto, t. IV, knj. 8, dok. 139: Zapovijest Štaba 3. divizije od 3. XII 1942. godine.

bila pogodne položaje osloncem na koje bi njeni bataljoni mogli dalje prodirati. Ona nije uspjela da se prikupi i pogodnim manevrom sprijeći neprijatelja da dođe do dominantnih položaja na ovom pravcu između 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade.

Prva dalmatinska brigada poslije neuspješnog pokušaja da sa dva bataljona, od kojih je jedan bio iz 3. sandžačke, preotme od neprijatelja položaj Neznanicu, zauzet prethodnog dana, povukla se na liniju Potajnica – Palež, odakle je uspjela da u toku dana zadrži i odbije nekoliko neprijateljskih napada, težeći da zadrži polazne položaje za dalji napad, kada 10. brigada ispolji svoje dejstvo prema desnom krilu neprijatelja i izbije na liniju Božića briješ – Suho Polje, kako je to bilo predviđeno zapoviještu štaba divizije. Međutim, neprijatelj je uspio da se bez većeg otpora probije kroz raspored njenog 2. bataljona na pravcu Babino brdo i Brvanci, lijevo i desno od puta, i da ga odvoji od ostalih dijelova brigade.¹⁶ Odsječen od brigade i bez veze sa njenim štabom, bataljon se povukao pravcem: Biokovina – Hum – Jajce. Neprijatelj je nastupao za 2. bataljonom, ne nailazeći na odsudniji otpor, pa je kod sela Bulići iznenadio manje divizijske dijelove sa štabom divizije.¹⁷

Na osnovu razvoja situacije tokom dana štab ove brigade je naredio i ostalim svojim bataljonima da, padom mraka (4. XII), prekinu dodir sa neprijateljem i odstupe u pravcu s. Sibenice, orijentujući ih dalje na pravac: Karići – Divičani – Bešpelj. Izvlačenje je izvršeno pod zaštitom 4. bataljona, koji se nalazio u s. Kruščica. O ovome je obaviješten i štab 3. sandžačke brigade, čiji je bataljon koji se nalazio na sektoru 1. dalmatinske povučen preko Kruščice na pravac Doribaba – Kuprešani u sastav njegove brigade.

¹⁶ 2. bataljon je imao položaje na Uglastoj kosi, sa kojih je kontrolisao drum Dubrava – Jajce.

¹⁷ Ovog dana na sektoru 2. bataljona, kod s. Brvanci poginuo je komandant 1. dalmatinske brigade Božo Bilić Marjan. Na njegovo mjesto za komandanta brigade je postavljen Gligo Mandić zamjenik komandanta 5. crnogorske. (Zbornik, t. IV, k. 8, d. 171: Izvještaj Štaba 3. divizije od 11. XII 1942. Vrhovnom štabu).

Narodni heroj Bozo Marjan Bilić

Peta crnogorska brigada je na svom pravcu štitila Jajce, zadržavajući neprijatelja od položaja do položaja, vješt manevrišući u dodijeljenoj zoni i preduzimajući češće protivnapade u toku 3. i 4. decembra. Usljed razvoja situacije na njenom lijevom krilu, kod 1. dalmatinske, pošto je neprijatelj ovladao linijom: Neznanica — Brvanci — Krez-luk, povukla se tokom noći (4/5. X) na liniju: Ćusine — Jajce — Podhum — Orlovača, a zatim pravcem Bulići — Divičani — Bešpelj, gdje je došao i njen bataljon bataljon sa Ćusine, maršujući preko Jajca lijevom obalom Vrbasa.

Neprijateljska kolona koja je nastupala pravcem: Vukovo – Natpolje – Janj – dolina Plive naišla je na dijelove 3. krajiskog odreda (bat. »Iskra«) i Glamočke grupe (dva bataljona 5. i 10. brigade), koja je u međuvremenu povučena od Glamoča, savladala njihov mjestimični otpor i spustila se u dolinu Plive i Vrbasa prema Jajcu, gdje se spojila sa dijelovima koji su nastupali sa ostalih pravaca.

Pošto je Jajce napušteno, Glamočka grupa i dijelovi 3. krajiskog odreda su se prebacili (6. XII) na prostoriju zapadno od ovog mjesta i zauzeli položaje za odbranu pravca Jajce – Mrkonjić-Grad.

Neprijatelj je 5. decembra ujutro izbio svojim dijelovima pred Jajce, u kojem su se još nalazili samo manji dijelovi divizije, koji su štilili evakuaciju mjesta i neposredne okoline.

Na osnovu ovakvog razvoja situacije štab divizije je odlučio da se napusti dalja neposredna odbrana grada i naredio (5. decembra u 10,20 č) jedinicama da se povuku desnom obalom Vrbasa prema dolini r. Ugar i razmjestio na prostoriju: Meline – Vukovići – Koričane – Vitovije (10. hercegovačka); Vukićevci – Cvitovići – Daljevac – D. Bešpelj (5. crnogorska); Smionica – Seoci – Orašac – Milaševci (1. dalmatinska). Treća sandžaka brigada je upućena u pravcu Skender-Vakufa u sastav njene divizije. Stab divizije je prešao u G. Bešpelj.

Štab divizije je istog dana obavijestio Vrhovni štab o prodoru neprijatelja u Jajce, kao i o rasporedu koji će zauzeti jedinice divizije. O ovome je obaviješten i štab 3. krajiskog odreda i stavljen mu je u zadatku da zatvori pravac Jajce – Mrkonjić-Grad.

Vrhovni Štab je naredio (6. decembra) formiranje operativne grupe za sektor Jajce – Mrkonjić-Grad (komandant Vlado Tomanović), kojom su objedinjeni bataljoni Glamočke grupe i 3. krajiskog odreda »Iskra« i »Pelagić«, sa zadatkom da spriječe neprijatelja da prodre od Jajca prema Mrkonjić-Gradu.

Na osnovu ovog naređenja Operativna grupa je zauzela slijedeći raspored na ovom pravcu: Kneževići – Cuklići – Gorica (bat. »Iskra«), Stupna – Jovišići (1. bat. 5. bri-

gade), Kovačevac – Čirakovac (1. bat. 10. brigade), Magaljdol – Barevo (bat. »Pelagić«).¹⁸

*

Treća divizija nije uspjela da spriječi prođor neprijatelja u Jajce i pored upornih petodnevnih borbi. Neprijatelj je bio nekoliko puta jači i dobro naoružan, pa je napadao na širokom frontu, postižući na pojedinim pravcima iznenađenje prije nego su jedinice divizije uspijevale da zauzmu odgovarajuće položaje i izvrše pripreme za protivnapade. Pored toga, koristeći se povoljnijim odnosom snaga, koncentrisao je na pravcu Jajce – Turbe jače dijelove, koji su uspjeli da zahvate važne tačke u sklopu ove komunikacije, što mu je omogućilo da brže prodre ovim najkratćim putem prema Jajcu, obezbjeđujući se na krilima sнага dovoljnim da spriječe prođor naših jedinica u njegov bok i pozadinu. Pošto je takvim načinom dejstva primorao 3. diviziju da se brani na širokom frontu, on je uspješno nastupao i dolinom Vrbasa, lijevom i desnom obalom, vezujući za oba pravca njene znatne dijelove.

Neprijatelj je imao preimuntstvo u snabdijevanju jedinica i njihovom manevriranju, odnosno prebacivanju sa jednog na drugi pravac, pošto je za to koristio automobilski i željeznički transport, a raspolagao je neophodnim sredstvima veze, što mu je omogućavalo brzo prenošenje naređenja i sadejstvo jedinica. On je pri svemu tome iskoristio premorenost naših jedinica, nedovoljnu snabdjevenost i njihovo slabo izviđanje, pa im se, po magli i snijegu, neopaženo privlačio i iznenada napadao na pojedinim sektorima, namećući im borbu kada za nju nijesu bile potpuno spremne.

Naše jedinice su bile slabo snabdjevene obućom i odjećom, što je uticalo na njihove napore i izdržljivost na položajima koji su bili mjestimično pod snijegom. Ishrana

¹⁸ Zbornik, t. IV, k. 8, dok. 156: Izvještaj Štaba 3. divizije od 5. XII 1943. g. VŠ-u; dok. 164: Izvještaj Štaba operativnog sekтора Jajce–Mrkonjić Grad od 8. XII 1942; dok. 154: Naredenje Štaba 3. divizije od 5. XII 1942; dokumenti: 142, 145, 149, 150, 152, 168: Izvještaji 1. dalmatinske, 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade od 2. do 9. XII 1942. god.

jedinica je bila takođe neredovna i nedovoljna, jer je teren na kojem su boravile bio prilično iscrpljen i siromašan.

Široki frontovi i udaljenost između štabova negativno su uticali na blagovremeno donošenje odluka i sadejstvo među našim jedinicama. Takvi uslovi su nametnuli starješinama samostalnost u odlučivanju, što se ponekad i negativno odražavalo na cjelinu operacije i potrebe združenog dejstva radi izvršenja određenih zadataka.

U ovim borbama za odbranu Jajca (1.–6. decembra) jedinice 3. divizije su, po ocjeni njenih štabova, nanijele neprijatelju gubitke oko 350 poginulih i više ranjenih, dok su same imale 28 poginulih i 58 ranjenih boraca. Međutim, neprijatelj je zabilježio svoje gubitke tokom decembra na ovom sektoru 231 poginuo, ranjen i nestao.¹⁹

4. NAPADI I DIVERZIJE U DOLINI BOSNE I LASVE

Poslije odmora od nekoliko dana u dolini Ugra, odakle je vršeno samo izviđanje u raznim pravcima i obezbjedjenje bivačne prostorije, jedinice divizije su usmjerenе na komunikacije u dolinama Bosne i Lašve u svrhu ometanja saobraćaja na relacijama Zenica – Zepče, Travnik – Visoko i Travnik – Donji Vakuf.

Sredinom decembra otpočela su dejstva jedinica po jedinstvenom planu štaba divizije, koja su izvođena na sledeći način:²⁰

— Deseta hercegovačka brigada je pošla iz sela Korićani 14. decembra, prešla planinu Vlašić, i krajem dana izbila na njene istočne padine na prostoriju: Mahala, Gluha Bukovica, dolina Bile, odakle je sljedećeg dana (15. XII) preduzela izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju na sektoru Travnik – Vitez.

Poslije izviđanja, istog dana u 21 čas, napala je pravcima: Mehurići – Brajkovići, prema Vitezu, i Maline – Gučja Gora, prema Travniku. Na oba pravca su se nalazile

¹⁹ Zbornik, tom IV, k. 8, dok. 211: Bojna relacija Štaba 3. divizije; dok. 251: Bojna relacija 3. domobranskog korpusa (Zbora).

²⁰ Isto, t. IV, k. 8, d. 209: Izvještaj Štaba 3. divizije od 21. XII 1942. Vrhovnom Stabu.

manje posade ustaša, domobrana, milicije i žandarma, a željezničku prugu između Viteza i Travnika obezbjedivali su njemački dijelovi, ustaše i domobrani.

Neprijatelj je pružio otpor iz s. Mehurići, Maline, Brajkovići, Gučja Gora, Čukle, Bukovica, koji je brzo i bez gubitaka savladan, osim u Mehurićima i Gučjoj Gori, odakle je otpor nešto duže pružan. Pošto je u toku noći razbijen na ovoj prostoriji, povukao se u pravcu Travnika, pretrpjevši gubitke u mrtvim i zarobljenim, naročito od zasjeda koje je brigada bila postavila na tom pravcu. Pokušaj dijelova brigade da ove noći likvidira stanicu u Dolcu nije uspio. Jedan bataljon je na pravcu Travnika prodrio do sela Bukovice i odatle tukao minobacačima neprijateljski logor u mjestu.

Akcija brigade se ove noći završila razoružanjem milicije u još nekim selima između Viteza i Travnika, ali je odustala od napada na željezničke stanice Bila i Vitez, koje su bile dosta udaljene, da bi se izvršio još u toku noći, kako je bilo prethodno predviđeno. Brigada se u zoru povukla na prostoriju Dub, Zagrade, Višnjevo, Gluha, odakle je u toku 16. i 17. decembra izviđala u pravcu planine Vlašić, Gučje Gore, Viteza i Zenice, i pripremala se da (18. XII) napadne njemačko-ustaške posade na željezničkim stanicama Dolac, Bila i Vitez, kao i da poruši prugu i mostove između Travnika i Viteza.

Do planiranog napada nije došlo pošto je u toku dana neprijatelj prikupio jače snage na prostoru Travnik, Gučja Gora, Vitez, a jedna njegova kolona je od Turbeta, preko Paklareva, izašla na Vlašić i nastupala prema Vukovim poljanama. Odustajući od napada štab brigade preuzima mjere da spriječi neprijatelja da preko Vlašića izbjije u pozadinu njenog rasporeda i da mu onemogući prodror u dolinu Vrbanje, u zaleđe 1. dalmatinskoj i 5. crnogorskoj brigadi koje su izvodile akcije u dolini Bosne.

Deseta brigada se tokom 19. decembra povukla iz doline Bile ka izvornom dijelu Vrbanje, u rejon sela Pilipovine, ostavljajući na Vlašiću, u rejonu Ljute grede, svoje manje dijelove (1. četa 4. bat.) radi kontrole i zatvaranja ovog pravca. Neprijatelj je ovog dana, oko 11 časova, odbacio dijelove sa Ljute grede, i oni su sa položaja Polja-

ilice – Zmajevac, gdje se razvio cio 4. bataljon, zadržali njegov napad. Sljedećeg dana neprijatelj se sa ovog pravca povukao prema Travniku.

Za vrijeme izvođenja ove akcije jedna četa je ostavljena na prostoru sela Koričani, koja je pored izviđanja vršila manje demonstrativne prepade i pritisak na komunikaciju Jajce – Turbe – Donji Vakuf, i na taj način vezivala pažnju neprijatelja za sebe i dovodila ga u zabludu u odnosu na mjesto, raspored i grupisanje brigade i ostalih jedinica i njihove namjere. Kada je brigada vršila napad prema Travniku i Vitezu (15/16. XII), četa je upala u Turbe, ubila i zarobila nekoliko ustaša, zaplijenila nešto pušaka i municije, a zatim se povukla preko Sažića u Koričane, ostavljujući prema komunikaciji prikrivena manja odjeljenja radi osmatranja komunikacije.

Brigada se poslije izvršenog povlačenja sa pravca Travnika i Viteza razmjestila na osnovu naređenja štaba divizije, koji je bio obaviješten o ovom, na prostoriju: Koričani, Petrovo polje, Corkovići, Kruševo Brdo, sa zadatkom da odatle izviđa u pravcu Travnika i Turbeta i komunikacije Travnik – Jajce i onemogući ispadne neprijatelja iz ovih garnizona ka gornjoj prostoriji.²¹

Jedinice koje su usmjерene prema dolini Bosne izvršile su pokret iz doline Ugra istog dana kao i 10. hercegovačka pravcima: 1. dalmatinska s. Imljani – Petrovo Polje – Trifunovići – Panići – Seriči i. 15. decembra se prikupila na prostoriju: Orahovica, Loznik, Bistrica, odakle je preduzela izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju u dolini Bosne na sektoru Vranduk, Nemila; 5. crnogorska: Šiprage – Ugodnovići – Mladikovina – Blatnica – Željezno Polje, gdje je stigla tek 16. decembra, zbog usputnih borbi sa četničkim grupama, i preduzela izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju na sektoru Be-gov Han – Nemila.

Dejstva ove dvije brigade na sektoru Zenica – Zepče otpočela su 15/16. i produžila se do 18. decembra na sledeći način:

²¹ Isto, tom IV, knj. 8, dok. 180, 191, 198, 199. i 210: Izvještaji štaba 10. herc. brigade od 13, 16, 18. i 21. XII 1942. g.; dok. 203: Naređenje štaba 3. div. 10. brigadi od 19. XII 1942. god.

— 1. dalmatinska brigada poslije izvršenog izviđanja zauzela je polazne položaje za napad na odsjek Vranduk — Nemila, a zatim u 21 čas (15. XII) napala neprijateljske posade u ovim mjestima, koje su obezbjedivale željezničke stanice i osiguravale prugu i drum na ovoj relaciji. Pošto je izvršeno rušenje na putu i postavljen obezbjeđenje prema Zenici, dijelovi brigade su prešli na desnu obalu Bosne i napali posade kod pomenutih stanica. Neprijatelj je pružio otpor iz bunkera, a u toku noći mu je došlo pojačanje, oklopnim vozom od Zenice koje je prihvatio i povuklo ove posade. Jedinice brigade su izvršile rušenja na putu i pruzi, zapaljene su željezničke stanice u Vranduku i Nemili, kao i nekoliko vagona koji su u stanicama zatečeni. Zaplijenjena municija, razna oprema i hrana su odmah evakuisane iz doline i razdijeljene jedinicama.

U toku dana produženo je rušenje puta i pruge i izvršeno povezivanje sa 5. crnogorskom brigadom, koja je napadala lijevo prema Begovom Hanu. Glavnina 1. brigade se povukla 17. decembra radi kraćeg odmora na prostoriju: Loznik, Orahovica, Bistrica, Smajići, Serići, dok su njeni manji djelovi i dalje nastavili rušenje i razoružavalji miliciju u okolnim selima.²⁰

— Peta crnogorska brigada je ujutro 16. decembra izvršila napad na neprijateljsku posadu od (oko jedna četa žandarma i milicije), kod željezničke stanice Begov Han, i našla na njen žestok otpor pošto nije postigla iznenadenje uslijed zakašnjenja napada. Do pripremanog napada na ovaj objekt za sljedeći dan, prebacivanjem dijelova na desnu obalu kod Nemile, nije došlo zbog neprijateljske intervencije oklopnim vozovima od Zenice i Žepča, a dobijena su i obavještenja da se priprema za napad jačim snagama sa ovih pravaca.

Akcija bataljona ove brigade svela se na: nekoliko prepada u dolini Bosne, razbijanje milicije na prostoru Željeznog Polja i paljenje mosta na r. Željeznici, s tim što je njen 1. bataljon učestvovao zajedno sa dijelovima 1. dalmatinske u rušenju pruge Nemila — Begov Han.²¹

²⁰ Isto, tom IV, k. 8, dok. 192: Izvještaj štaba 1. dalmatinske brigade od 16. XII 42.

²¹ Isto, tom IV, k. 8, dok. 190 i 196: Izvještaji štaba 5. crnogorske brigade od 16. i 18. XII 42.

Obim rušenja i rezultati napada na posade bili bi znatniji da je postignuto iznenađenje i izvršena istovremeno akcija obje brigade na cijelom sektoru (25–30 km). Neprijatelj je uspio izvući svoje posade, koristeći oklopne vozove, bez većih gubitaka u ljudstvu, brzo opraviti porušena mesta i prugu, a potom prikupiti pojačanje i reagovati znatnim snagama protiv naših jedinica na ovom prostoru.

Neprijatelj je prikupio i pripremio za protivnapad snage u Travniku, Zenici, Zepču i Tesliću, i otpočeo pokrete 18. decembra iz ovih pravaca prema jedinicama 3. divizije.²⁴

Otkrivši ove pokrete i namjere neprijatelja, štab divizije je donio odluku da izvuče svoje jedinice iz nepovoljnog operativnog položaja, pa je naredio njihovo hitno povlačenje i zauzimanje novog rasporeda.²⁵

Povlačenje jedinica iz doline Bosne izvršeno je u toku noći 18/19. decembra i sljedećeg dana preko Blatnice, za Siprage i Skender-Vakuf (5. crnogorska), i preko Panića, na pravcu Trifunovići — Vidovište — Vitovlje (1. dalmatinska). Deseta hercegovačka se povukla iz doline Bile, preko Gluhe Bukovice za Šišavu.

Povlačenje iz doline Bosne izvršeno je pod zaštitom mraka i bez jačeg pritiska od strane neprijatelja. U toku daljeg povlačenja, prema gornjim tokovima Vrbanje i Ugra, neprijatelj je pokušao manjim dijelovima da iste omete (domobrani na Manjači, a četnici kod Blatnice i Mladikovine), ali je intervencijom 5. brigade u tom spriječen razbijanjem i zarobljavanjem ovih dijelova.²⁶

Divizija se 20. decembra prikupila u dolinu Vrbanje i Ugra, na prostoriju: Siprage, Trifunovići, Sišava, Vlat-

²⁴ Sastav neprijatelja koji je uzeo učešće u protivnapadu: Nijemci, ustaše, domobrani i četnici.

²⁵ Isto, t. IV, knj. 8, dok. 203: Naredenje štaba 3. divizije od 19. XII 1942. godine; dok. br. 207: Naredenje štaba 3. divizije od 20. XII 1942. godine.

²⁶ Peta brigada je pri povlačenju razbila i četu domobrana na Manjači (k. 1360) i zarobila 47 domobrana i 2 oficira. U protivnapadu su učestvovala 2 njene bataljona koji su se povlačili ovim pravcem, a potom su razbili i manje grupe četnika kod Blatnice i Mladikovine. Ostali dio Brigade se povlačio pravcem: Jezera — Bjelobučje — Brić. Prva dalmatinska se povlačila bez uzne-miravanja, osim manjih borbi njene zaštitnice (4. bataljona) kod s. Orahovice.

kovići radi odmora i pripreme za dejstva u dolini Lašve i Vrbasa. Stab divizije se nalazio za vrijeme akcije u dolini Bosne u s. Panici (do 19. XII), a potom je kroz Jankoviće i Prisočku prešao (20. XII) u s. Zlovariće.²⁷

Poslije kraćeg odmora na označenoj prostoriji jedinice 3 divizije, postupajući u duhu direktiva Vrhovnog štaba i samoinicijativno, u narednom periodu preduzimaju svakodnevnu aktivnost na komunikacijama u dolinama Vrbasa Lašve i Bosne, napadajući neprijateljske posade i vršeći diverzije na drumskom i željezničkom saobraćaju.²⁸

Neprijatelj je u međuvremenu izvršio čišćenje terena oko Travnika i Turbeta, i uspostavio posade koje su bile razbijene u prethodnim borbama duž željezničke pruge i druma, kao i okolnim selima. Baš kada je računao da je normalizovao stanje na ovom području, ponovo su počeli napadi jedinica divizije na njegove posade i objekte.

Za vrijeme odmora glavnine divizije u dolini Ugra i Vrbanje vršeni su manji demonstrativni propadi i izviđanja prema komunikaciji Jajce – Travnik. Sve češće prepade i napade na ovom pravcu neprijatelj je ocijenio kao ponovno ugrožavanje svojih garnizona duž ove komunikacije, pa je preduzeo neka pomjeranja i mjere za ojačavanje važnijih tačaka i obezbjeđenje veze među garnizonima u Travniku, D. Vakufu, Turbetu i Jajcu.²⁹

⁵⁷ Neprijateljski gubici od 14. do 20. XII 1942: 65 poginulih, više ranjenih, oko 100 zarobljenih domobrana i četnika, oko 370 razoružanih milicionera. Gubici naših jedinica: 5. mrtvih, 5. ranjenih. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije, hrane i opreme (Isto t. IV, k. 8, dok. 228: Bojna relac. 3. divizije).

⁵⁸ Vrhovni štab je svojom direktivom od 11. XII i naređenjem od 20. XII 1942. zahtijevao veću angažovanost 3. divizije prema komunikacijama Travnik–Donji Vakuf i Travnik–Turbe–Jajce, kako bi se sprječio neometani saobraćaj neprijatelja između ovih mesta, u dolini Lašve i Vrbasa.

(Zbornik, tom II, knj. 7, dok. 7: Direktiva Vrhovnog štaba od 11. XII 1942. god.; dok. 44: Naređenje Vrhovnog štaba od 20. XII 1942. Stabu 3. divizije).

⁵⁹ Okupator je, pored jedinica 9. i 15. domobranskog puka, angažovao jače snage svoje 718. divizije čije je djelove iz udaljenijih garnizona, Tuzle i doline Bosne, usmjerio u ovom pravcu, naročito prema Travniku i Turbetu. Okupator je bio naročito zainteresovan za osiguranje komunikacija između Jajca, Donjeg Vakufa, Travnika i Zenice, u prvom redu željezničke pruge.

(Zbornik, t. IV, knj. 8. dok. 252: Dnevni izveštaj 718. divizije od 31. XII 1942.).

Krajem decembra 3. divizija je ponovo počela sa jačim pritiskom i napadima na komunikaciju Travnik – Turbe – Donji Vakuf. Prva dalmatinska brigada (3. i 4. bataljon) u Turbetu je razbila jedan bataljon 9. domobranskog puka (25. i 26. decembra), oslobođila mjesto, a potom se slijedećeg dana povukla sa zarobljenicima i plijenom. Istovremeno 10. hercegovačka je obezbedivala ovaj napad jednim bataljonom koji je demonstrativno napadao prema Travniku, a ostalim snagama je napadala željezničku prugu Turbe – Donji Vakuf i razorila je na nekoliko mjesta između Turbeta i želj. stanice Goleša, kao i stanična postrojenja na ovoj relaciji.³⁰

³⁰ »Noću 25/26. ov. mj. skupina partizana u jačini 1500 ljudi sa sjeverne strane upala u Turbe i razbila našu posadu u jačini jedne bojne. Partizani su zapalili u Turbetu: željezničku postaju, pilanu, oružničku postaju, zgradu ustaškog logora, dvije škole, jedan vijadukt, poštanski ured i skladište hrane. Dana 27. o. mj. ujutru partizani su napustili Turbe u južnom, zapadnom i sjevernom smjeru. Jutros je u Turbe ušao naš polusat koji je bio upućen u pomoć iz Travnika. Do sada su se u Travnik vratila 3 časnika i 20 domobrana od razbijene posade, a ostaci su izmakli u sjevernom i zapadnom smjeru. Brzoglasna veza između Turbeta i Travnika prekinuta. Istdobro kad i na Turbe, izvršen je i na Travnik demonstrativni napadaj iz bacača, ali je naša posada napadaj uspješno odbila. Poduzete su potrebne mjere za odbranu Travnika...«

»Noću 26/27. prosinca (vjerovatniji je gornji datum RV) partizani su izvršili najjači napad sa četiri skupine na Turbe i Travnik. Prva skupina presjekla je brzoglasnu vezu između Goleša i Turbeta, porušila željezničku prugu kod Goleša i zapalila željezničku stražaru pred željezničkom postajom Goleš. Naša posada ovaj napad odbila. Druga grupa oko 700 partizana izvršila napad na Turbe, u Turbetu razbila jednu našu bojnu i zapalila sve javne zgrade. Treća skupina zapalila veliki drveni most željezničke pruge firme »Ugar«, a četvrta skupina napala je sa sjeverne strane Travnik tukući ga vatrom iz bacača. Napadaj na Travnik uspješno odbijen.

Od 27. – 31. prosinca vršeno je čišćenje prostora od partizana u okolini Travnika. Gubici u ovim borbama prema podacima koji su se mogli ustanoviti, jesu slijedeći: 28 domobrana mrtvih, 11 njemaca mrtvih, 9 mještana i milicionera mrtvih, a ranjeno 53 domobrana, 55 Njemaca i 4 mještana, i 71 domobran nestao...«

(Zbornik, tom IV, k. 8, dok. 250: Dnevne izvješće 3. domobranskog zbora (korpusa) za 27. decembra 1942. god.; dok. 251: Bojna relacija 3. domobranskog zbora za decembar 1942. god.)

Neprijatelj je ove akcije ocijenio kao uvod u dejstva za ponovni napad na Jajce i Travnik, pa je preuzeo mјere ojačanja ovih garnizona. Njegovi dijelovi u Jajcu bili su vezani prisustvom i akcijama grupe bataljona na sektor Jajce – Mrkonjić-Grad, te nijesu mogli intervenisati za vrijeme napada 1. dalmatinske na Turbe.³¹

Neprijatelj je u narednom periodu, kao što će se napijed vidjeti, bio podvrgnut napadima jedinica 3. divizije koje su akcijama prekrile čitavo područje u slivovima Vrbasa, Lašve i Bosne, povezujući se na sjever sa dijelovima 1. divizije, koja je dejstvovala u donjem toku Vrbasa i Bosne i oslobođila u ovoj oblasti Skender Vakuf i Kotvaroš.³²

Prema našim oskudnim podacima iz ovog perioda, dalja dejstva u ovoj oblasti zbivala su se na sljedeći način:³³

Prva dalmatinska brigada je napala 1. januara 1943. Busovaču, razorila željezničku prugu i cestu i neka druga postrojenja u ovom mjestu, zarobila domobransku posadu i prekinula tt-veze sa Sarajevom, a zatim sljedećih dana stavlja pod udar komunikaciju Busovača – Travnik, napada neprijateljske posade na Vitezu (9. I), Počuju (12. I), kod s. Žaselje (15. I), Turbetu (16. I), nanosi im gubitke, izvlači plijen i prenosi akciju na drugo mjesto. Ponovo napada (16/17) posade u Busovači, Komaru i Vitezu, a u sljedećem napadu na Vitez (20. I) pali zgradu žandarmerijske stanice i kasarnu koju su koristili Nijemci. Minira most na Bili (20/21. I) i prekida prugu između Busovače i Lašve, a njeni dijelovi iste noći upadaju u Gornji Vakuf i uništavaju telegrafsko-telefonska postrojenja u pošti, a poslije nekoliko dana oslobađa ovo mjesto (31. I).

³¹ Posada Jajca bila je sastava: 1 bataljon iz 718. divizije 1 bataljon iz 9. domobranskog puka i 1 ustaški bataljon.

³² Na sektor Jajce–Mrkonjić Grad nalazila su se, kao privremena operativna grupa, 2 bataljona 3. krajiškog odreda i 2 bataljona iz 3. divizije. Vrhovni štab je naredio da odred primi na sebe zatvaranje ovog prava, a bataljoni 3. divizije da podu u sastav svojih brigada.

(Zbornik, t. II, knj. 7, dok. 69: Naređenje Vrhovnog štaba od 30. decembra 1942. Štabu 1. bosanskog korpusa o smjeni djelova 3. divizije).

³³ Nije ostalo sačuvanih dokumenata 3. divizije o borbama u ovom periodu.

Pored ovih, brigada je izvršila i veći broj drugih akcija i rušenja, razbijanja milicije po selima na pravcu Busovače, Fojnice, Gornjeg Vakufa i u dolini Lašve, bazirajući se uglavnom na prostoriji Orašac, Rastovo, Sebešić, oda-kle su njeni bataljoni polazili i vršili iznenadne napade i vraćali se i pripremali za nove.

Deseta hercegovačka brigada je početkom januara (1–3. I) izvršila nekoliko demonstrativnih napada na garnizon u Travniku i posade u neposrednoj okolini, razorila na više mesta prugu između Travnika i Turbeta, zatim je napala (6. I) milicijske i žandarmerijske stanice Stojkovići, Rankovići, Rastovci (na komunikaciji Turbe – Donji Vakuf), zapalila žandarmerijsku kasarnu i opštinsku zgradu u Stojkovićima, porušila (7/8. I) prugu između Turbeta i Travnika na tri mjesta, kao i jedan most na istoj i odbija neprijateljski napad iz Travnika u ovom pravcu.

Deseta brigada se zatim prebacila sa ovog terena (9–14. januara) preko pl. Vlašića, Blatnice i Hajdučke kose na Željezno polje i Papratnicu, očistivši usput sela od četnika i ustaša. Odavde preduzima napade na prugu Sarajevo – Brod, u dolini Bosne, zauzima (17. januara) Zepče i zarobljava oko 150 domobrana, ustaša i žandarma, i zaplenjuje veću količinu oružja, municije, hrane i razne opreme. Ona odbija pokušaje (18–20. I) neprijatelja da povrati ovo mjesto. Ovdje su njeni bataljoni zapalili željezničku stanicu, sudsku zgradu, poresku upravu i poštu, dva mesta i jedno skladište, kao i još neke javne zgrade koje je neprijatelj mogao i ubuduće koristiti, porušili su željezničku prugu prema Zavidovićima i Begovom Hanu na dužini od oko 1 km sa obje strane Zepča, i pokidali telegrafsko-telefonska postrojenja. Zaplijenjeni železnički vagoni su zapaljeni, a jedan okloplni voz pod punom parom bez vozovođe pušten je u pravcu Begova Hana.

Neprijatelj je intervenisao (20. I) od Zavidovića s naga-ma ojačanog bataljona ustaša i domobrana, pa su se jedinice ove brigade povukle 21. januara iz Zepča poslije petočasovne borbe sa neprijateljem, ne angažujući se dalje odsudno na ovom sektoru jer je u međuvremenu uslijedilo naređenje štaba divizije da se brigada povuče iz doline Bosne i ponovo prebaci na sektor Turbe – Donji Vakuf.

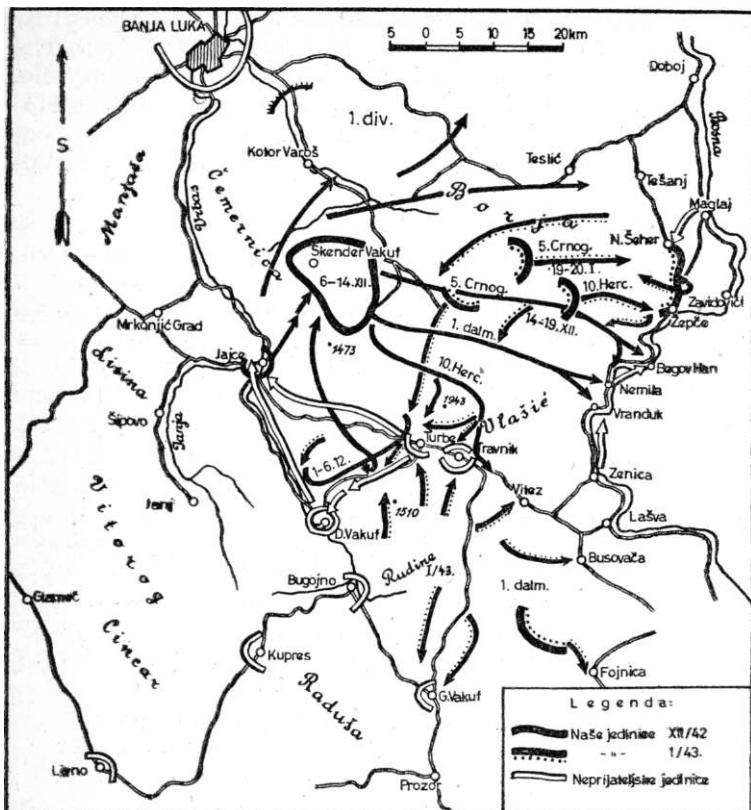
Po dolasku na ovu prostoriju ruši prugu (28/29. I) na dužini od 500 m između željezničkih stanica Komar i Oborci, a sljedeće noći (29/30. I) kod stanice Babino Selo, između Donjeg Vakufa i Jajca, dok drugim svojim dijelovima iste noći vrši demonstrativne napade na Turbe i željezničku stanicu Goleš, gdje je borba nastavljena i sljedećeg dana.

Peta crnogorska brigada je prvih dana januara (1–8. I) kontrolisala dolinu Vrbasa sjeverno od Jajca i čistila naselja između Ugara i Vrbanje od četničkih grupa koje su povremeno krstarile ovim terenom, a zatim se, po naredjenju štaba divizije, prebacila u dolinu Bosne zajedno sa 10. hercegovačkom, očistivši na svom pravcu (9–14. I) sela od milicije i manjih grupa četnika. Brigada je zatim (15. januara) napala i oslobođila Novi Seher* i produžila dijelom snaga nastupanje prema Tešnju, radi povezivanja sa jedinicama 1. divizije koje su ga oslobodile i produžile dejstvo prema Doboju, dok je ostale svoje jedinice postavila prema Zavidovićima i Maglaju. Ona je na ovoj prostoriji ostala nekoliko dana izvodeći manje akcije na pravcu Maglaja i Zavidovića, izviđajući objekte i prikupljajući podatke o neprijatelju na ovom sektoru, ali nije došlo do njenog većeg angažovanja pošto je uslijedilo naređenje štaba divizije da se povuče iz doline Bosne.

Pošto se 2–3 dana odmorila na prostoru Blatnice i u dolini Usore, 5. brigada se prebacila na sektor Turbe – Donji Vakuf – Jajce i preduzela rušenje komunikacija i demonstrativne napade na neprijateljske posade u dolini Vrbasa, kao i na relaciji Donji Vakuf – Turbe, gdje su dejstvovali i jedinice 10. brigade. Krajem januara njeni dijelovi su rušili prugu između Turbeta i Komara (28/29. januara), napadali željezničku stanicu Turbe i Goleš (29. januara) i kidali telegrafsko-telefonske veze (29/30. januara) između Jajca i Donjeg Vakufa.³⁴

* U Novom Šeheru i okolini zarobljeno je oko 20 domobrana i 1 četa četnika.

"Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 44; Izvještaj Štaba 3. divizije od 9. I 1943. VŠ-u; dok. 86: Izvještaj istog štaba od 19. I 1943; dok. 104: Izvještaj istog štaba od 21. I 1943; dok. 181: Izvještaj zapovjednika 5. oružničke pukovnije Sarajevo od 13. I 1943; dok. 196: Izvještaj iste komande od 27. I 1943; dok. 197: Izvještaj ispostave

Sk. 3. — Dejstva 3. divizije u dolinama Bosne, Lašve i Vrbasa (6. XII 42 — 31. I 43.)

U našim napadima i prepadima koji su izvedeni tokom januara 1943, pretežno noću, na pojedina mjesta i objekte, bez dužeg zadržavanja i većeg angažovanja, neprijatelj je imao znatne gubitke, saobracaj je bio stalno pod udarom i uglavnom paralizovan u ovoj oblasti, tako da je oku-

župske redarstvene oblasti u Zenici od 29. I 1943; dok. 204: Bojna relacija 3. domobran, korpusa za 1/1943.

pator samo povremeno odašiljao transporte i obezbeđivao saobraćaj prema Jadranskom moru i dolini Save. Ova oblast je u ovo vrijeme imala za njega poseban značaj u odnosu na pripremljena dejstva protiv jedinica NOV i POJ i oslobođene teritorije u zapadnoj Bosni, naročito radi bočnog udara u pravcu doline Rame i Neretve radi sprečavanja našeg prodora prema Hercegovini.

Dejstvom jedinica 1. i 3. divizije u ovom dijelu Bosne neprijatelj je bio razvučen na širokom prostranstvu, ometano mu je povezivanje i prikupljanje, zakašnjavao je i nije bio u stanju da uskladi po vremenu svoja dejstva sa jedinicama koje su već bile otpočele sa napadima na oslobođenu teritoriju Like, Banije, Korduna, Dalmacije i Bošanske krajine.

Raznovrstan oblik dejstava jedinica 3. divizije na ovom području karakteriše se velikom pokretljivošću i manevrom, uprkos nepovoljnim uslovima planinskog terena između Vrbasa i Bosne i surovim zimskim nepogodama koje su ih u ovo vrijeme pratile. Pored toga one su prema sebi za sve vrijeme imale brojno i po naoružanju daleko jačeg neprijatelja, koji se koristio transportnim sredstvima za prebacivanje sa jednog na drugi pravac i podrškom artiljerije, tenkova i avijacije.

Za vrijeme boravka u ovoj oblasti, pored borbenih akcija, jedinice su se bavile intenzivnim partijsko-političkim i kulturno-prosvjetnim radom, kako u svojim redovima tako i na terenu kuda su prolazile i gdje su boravile.

Stalni pokreti i borbe su uticali da se partijski stanci ne održavaju redovno u svim jedinicama, ali su oni i u takvim uslovima, negdje češće a negdje rede, ipak održavani, i na njima, makar nabrzinu ako nije bilo dovoljno vremena, razmatrani propusti i greške, nedostaci i slabosti pojedinih komunista. Pri povoljnijim uslovima, kada je bilo nešto više vremena na raspolaganju, održavane su partijske konferencije po bataljonima, na kojima su razmatrani ovi problemi, donošeni zajednički zaključci o njima i zadacima koji stoje pred komunistima u jedinicama, od kojih je traženo njihovo izvršenje. Na osnovu izdržljivosti na marševima, isticanja u borbama i odnosa prema stanovništvu odabirani su i primani u Partiju mladi borci.

Političko-partijski organi su se povezivali na terenu sa pozadinskim partijskim radnicima i organizacijama i sa narodnooslobodilačkim odborima gdje su postojali, pomagali im u radu, rješavali zajednički pitanja smještaja jedinica, snabdijevanja hranom i odjećom, organizovali razgovore i konferencije sa narodom na kojima je govoren o ciljevima i zadacima narodnooslobodilačke borbe, bratstvu i jedinstvu, čitani i rasturani proglaši AVNOJ-a itd.

Po četama i na terenu održavana su popularna političko-naučna predavanja, priredbe za borce i narod. Stanovništvo je primalo našu vojsku sa sve većim povjerenjem, pomagalo je odjećom, obućom i hranom, iako je i samo oskudjevalo u svemu tome, a naročito u izvjesnim selima, na primjer u dolini Janja i Plive, koja su bila popaljena i opljačkana od neprijatelja. Zavedene grupe seljaka i milicije koje su pod uticajem četničke i ustaške propagande bile odbjegle pred našim jedinicama, vraćale su se i predavale oružje kada su se uvjerile u njihov postupak i odnos prema narodu.

Jedinice su u ovom periodu skoro svakodnevno izdavale razne publikacije: četne, bataljonske i brigadne novine, biltene, radio-vijesti i drugo, a sa borcima su obrađivane razne teoretske i naučno-popularne teme i održavana političko-informativna predavanja. Poklanjana je pažnja vojničkoj obuci, brizi za ljude, budnosti, prikupljanju informacija o neprijatelju, osposobljavanju mlađih vojnih starješina: desetara, vodnika, komandira četa. Ovaj masovni vojnički i partijsko-politički rad u jedinicama podizao je njihovu borbenost i disciplinu, svijest o ciljevima i shvatanju zadataka za koje se bore, a veza i neprekidni rad sa narodom — njihov ugled kao pripadnika NOV-a.⁵⁵

⁵⁵ Sljedeći citati iz izvještaja partijsko-političkih organa ovih jedinica bacaju djelimično svjetlost na obim i sadržaj njihovog rada u ovom periodu:

„...Od sredine oktobra pa do danas izašla su slijedeća glasila: brigadno glasilo »Partizanska riječ« br. 3–4, Usmene novine« br. 8, 9, 10 i 11, brošura »Kozara«. Kroz bataljone kulturno-prosvjetni rad je pojačan. Gotovo sve čete i bataljoni imaju svoje listove, kao na pr. »Mladost«, »Naš život«, »Stahanov«, »Naprijed«, neke čete imaju džepne novine, a gotovo sve zidne novine. Među četama i bataljonima, u danima mogućnosti za rad, nastalo je takmičenje koja će jedinica izdati prije svoj list i čiji će biti

bolji. Radio-vijesti se izdaju redovno svakodnevno, ne samo za potrebe brigade, već i za sredinu gdje se nalazimo. Priprema se niz brošura, koje će poslužiti kao vaspitni materijal za jedinice...

„Rad sa pozadinom je tekao isprekidano zaviseći od pokreta i razbijenosti sela na ovom terenu. Na terenu Glamoča održali smo ne samo u selima u kojima smo bili, već i u drugim niz konferencija. Bili smo stupili u vezu sa partijskim organizacijama i sa NOO i u tom pogledu u potpunosti im pomagali. Na sektoru Jajce, iako smo bili u stalnim borbama, održavane su konferencije po svim selima i osnivani NOO. „Na ovom sektoru naša brigada je bila vrlo kratko vrijeme, ali je ostavila dobar utisak. Na sektoru Skender–Vakuf–Siprage–Blatnica nije održan dovoljan broj konferencija, zbog brzog prolaza, razbacanosti sela i malobrojnosti kuća u istima. Ovdje je politički rad bio više pojedinačan, no ipak mogla se održati i neka konferencija. Uticaj na ovom sektoru bio je različit. Bilo je sela koja su nas radosno dočekala, bilo je i neraspoloženih sela...“

„Na sektoru Žepče–Željezno Polje ostali smo kratko vrijeme, održano je niz konferencija. Muslimanske mase dobro su nas primile. Po ovim selima rasturali smo proglaš Antifašističkog vijeća i isti je naišao na odličan prijem, naročito kod Muslimana, koji kad su vidjeli da se u vijeću nalazi i Nurija Pozderac, to ih je oduševilo...“

„Radimo na tome da što prije izdamo novi broj (5) brigadnog lista »Partizanska riječ«. Stvorili smo »Biblioteku Partizanske riječi«, gdje se iznose pojedina pitanja iz marksizma-lenjinizma, kao i originalni radovi. Do sada su izšla dva broja: »O kadrovišma« i »Naša omladina«...“

„Bili smo u stalnoj vezi sa partijskom organizacijom na prostoru Skender–Vakuf–Kotor Varoš i u potpunosti smo im pomagali kako u davanju privremenih radnika po selima, tako i održavanju zajedničkih savjetovanja. Data su im dva druga za rad pri OK-u...“

(Iz izvještaja Politodjela 5. crnogorske brigade od 17. decembra 1942. i 21. januara 1943. Centralnom komitetu KPJ: Zbornik, tom IX, knj. 2, dok. 76; Isto, k. 3, dok. 40).

„Konferencije su sazivane po konkretnim istupima pojedinih partijaca, i one su ispunile u punoj mjeri svoj zadatok: pretrse su postupke partijaca, primorale da se zamisle nad tim slabostima, omoguće da uvide kakav treba da bude jedan član Komunističke partije i kakav stav naša Partija zauzima prema tim slabostima...“

„Život partijske organizacije izbacivao je na površinu i slabe i dobre partijce, ali se nije omogućavalo da skromni partijci dudu do izražaja. Partijske organizacije nijesu mogle znati kakav treba da bude partijski rukovodilac. Postavili smo zadatok: izabrati za sekretare najbolje komuniste, bez obzira na njihove funkcije u vojsci. Izbole smo proveli javno na bataljonskim partijskim konferencijama. Ti izbori bili su krupan dogadjaj u razvitku naših partijskih organizacija, jedna prekretnica ka shvatanju snage i rukovodstva naše partije, a kroz to i njihovih dužnosti kao članova te Partije...“

...Poslednji mjesec i po dana nekog sistematskog rada nije bilo. To su dani marševa, oružanih okršaja, držanja teških položaja, nastupanja i odstupanja – dani iskušenja kroz koje su partijska organizacija i jedinica polagale ispit. Ipak se nalazilo vremena za kratke sastanke – za analizu tih akcija i držanje partijaca i boraca u njima. Kroz ta iskušenja padalo je u partiji sve ono malodruštvo, kolebljivo, oportunističko, padalo je sve nedostojno; na drugoj strani nicali su partijci – heroji, izlazili su na površinu novi mladi rukovodioci. ...Najveći uspjeh u radu naše partijske organizacije jeste da su svi partijci postali pošteni borci, dobri borci, da su partijci postali primjerni u životu i borbi. ...O nekom sistematskom teorijskom radu u našim part, jedinicama ne može biti govora, ali ipak je prorađen »Kratki kurs Partije«, VIII glava »Istorijske VKPb«, »Borba«, kao još mnogi partijski materijali i brošure. ...Pitanje koje se postavlja s vremena na vrijeme u dnevnom radu ali po, kojemu smo najmanje učinili jeste pitanje drugarica. Od osnivanja brigade primili smo u partiju svega jednu drugaricu iako se u borbi ističu mnoge kao pravi heroji...

...Naša brigada položila je ispit po tri pitanja: 1) položila je ispit u borbi (kod Jajca i kod Zenice), 2) položila je ispit prema narodu i njegovoj imovini – ne računajući izuzetke (pri zauzimanju Jajca, u borbi kod Zenice i u svim prolazima kroz selu), 3) položila je ispit u požrtvovanju i izdržljivosti: ti borci, mnogi potpuno bosi, stajali su na položajima u snijegu po nedelju dana. U našem drugom bataljonu prilikom borbi kod Jajca bilo je za tri dana 70 potpuno bosih...

...Bili smo u akcijama blizu Zenice. Uspostavili smo vezu sa radnicima. Tamo radi 7000 radnika, u željezari i rudniku. Simpatije i njihove i građanstva su na našoj strani. Izgleda da tamo ne postoji part, organizacija koja bi povelja to radništvo. Mi smo im pisali letke i poslali, u kojima smo ih pozvali na rušenje fabričkih postrojenja i prelazak u našu vojsku. Poslali smo im »Borbu« sa vašim proglašenjem, koji su obećali umnožiti i poslati za Kakanj. Izgleda da je postojalo veliko raspoloženje za našu vojsku, ali uslijed vojničke situacije mi smo morali poći...«

(Iz izvještaja zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade od 21. decembra 1942. god. Centralnom komitetu KPJ: Zborn. tom IX, knj. 2, dok. 83).

»U borbama za Jajce i u odbrani toga grada imali smo pričlan broj gubitaka. Pored jakog i dobro utvrđenog neprijatelja jedan od najvažnijih razloga za te gubitke jeste nedovoljno ratno iskustvo boraca. Usto naša brigada u pogledu obuće i odjeće stajala je vrlo slabo, pa su počeli slučajevi smrzavanja. Po tim pitanjima održano je savjetovanje Štaba brigade sa štabovima bataljona, rukovodiocima specijalnih jedinica, brigadne intendanture i brigadnog saniteta. Osnovni problem koji je postavljen na tom savjetovanju jeste čuvanje boraca i briga o njima. Pitanje lične odgovornosti postavljeno je na prvo mjesto...«

...Prvi ozbiljan korak u tom pravcu, u pravcu sistematskog teoretskog podizanja članova Partije, jeste prvi brigadni partijski kurs. On je trajao 16 dana. Na njemu su učestvovali 18 drugova a

proradeno 11 tema. ...Za ovaj kurs služili smo se ovim materijalom: Istorija VKPb, Staljin: Osnovi lenjinizma i Nacionalno pitanje, Lenjin: Seoskoj sirotinji, Imperijalizam, Kolarov: Komunistička internacionala, Engels: Anti Diring i Poreklo porodice, privatne svojine i države, Segal: Udžbenik političke ekonomije, članicima druga Tita i izdanja CK i VŠ...

...Konferencija je kao glavne zadaće postavila pred partijskim organizacijama: a) (izučavanje marksizma—lenjinizma i to tako da se odmah počne sa izučavanjem Istorije VKPb; b) učvršćenje SKOJ-a kao rukovodeće i borbene omladinske organizacije; c) sistematska organizaciona i politička pomoć part, organizacijama i SKOJ-u na terenu kao i svim antifašističkim organizacijama u pozadini. ...Partija je brojno ojačala (200 članova Partije i 137 kandidata) i stekla povjerenje i ljubav boraca...

...Pri prelazu Brigade na zadatke za likvidaciju stanica na pruzi za Zenicu neka velika muslimanska sela pružila su našoj vojsci, koja je tuda morala da prođe, manji otpor dok su saznali da nijesmo četnici nego partizani, pa su onda položili oružje. Sa predstvincima svih tih sela mi smo održali jednu dugu konferenciju. Vidjelo se da su ih četnici noću napadali i pljenili stoku. Pošto smo ih na tom sastanku upoznali sa karakterom i ciljevima naše borbe, izrazili su svoju spremnost da sazovu zborove po svim selima i da izaberu NOO. Novoizabranoj narodnoj vlasti vratili smo puške kako bi mogla obrazovati straže radi zaštite od pljačke četnika...

...Došli smo u kontakt s drugovima iz Travnika, Bugojna i Kreševa i pozvali ih da sa njima održimo sastanke ukoliko to ne omete pokret Brigade...«

(Iz izvještaja Politodjela 1. dalmatinske brigade od 17. januara 1943. Centralnom komitetu KPJ: tom IX, knj. 3, dok. 35).

»...Brigada izdaje svoj list »Hercegovački borac«, od koga su izašla 2 broja. Agitprop brigade izdaje »Nedeljne novine« koje imaju informativno-poučni karakter. Agitprop izdaje svaki dan radio-vijesti. Umnoženo je 10 glava Istorije VKPb i neki drugi materijali (Teorija Partije, Dimitrov: O kadrovima, Lenjin: O marksizmu, Osnovi lenjinizma, O dvovlaštu i neke druge stvari). Preštampani su iz »Borbe« i издани под naslovom »Za boljevizaciju Partije u našoj brigadi« članci: Učimo se lenjinskem stilu u radu, Za bolji agitaciono-propagandistički rad, O stvaranju novih kadrova. Tako isto preštampani su iz »Borbe« dva govora druga Tita, te članci: Izbjeglička vlada tone u sve dublju izdaju i Reči znače djela — pod opštim naslovom »Narodnooslobodilačka vojska i narodi Jugoslavije u borbi za slobodu«...

...U poslednjim borbama Brigada se pokazala sposobna za izvršavanje vojničkih zadataka. Svi zadaci koje je imala u sastavu Divizije uglavnom su izvršeni. Napredak se osjeća i pored nedostataka kojih još ima — naročito kod nižeg rukovodećeg kadra. Brigada još nije isprobana u napadu na gradove. Brojno stanje bataljona smanjilo se uslijed bolesti, ranjenih i izeinulih, zatim slanjem na razne dužnosti u Diviziji, tako da bataljoni prosječno broje 160 boraca. Priliv sa terena je minimalan, svega dvadesetak

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba od 29. januara u vezi sa prelaskom Glavne operativne grupe u protivofanzivu prema Neretvi i Hercegovini 3. divizija je krajem januara i početkom februara otpočela prikupljanje na pravcu Gornji Vakuf – Prozor. Ovim je završen njen dvomjesečni boravak u srednjoj Bosni, gdje se borila sa neprijateljem koji je pripadao raznim formacijama, kojima je u ovom periodu nanijela znatne gubitke.³⁶

Treća divizija je u ovim borbama pokazala moralno-političku čvrstinu i sposobnost izvođenja borbenih dejstava u složenim uslovima ratovanja, združeno i po brigadama manjim dijelovima i u sadejstvu sa drugim jedinicama.

drugova i drugarica — Srba i Muslimana. Moral i borbenost kod boraca su na visini. Disciplina još nije u svim bataljonima dovoljno utvršena... U poslednje vrijeme česti su slučajevi oboljenja. Ima i slučajeva tifusa. Od dolaska iz Glamoča bilo je 15 oboljelih na plućima i 11 smrznutih, 15 sumnjivih na tifus, 9 ostale bolesti, 10 poginulih — svega 77 izbačenih iz stroja...

„U krajevima gdje je brigada u posljednje vrijeme operisala (Travnički srez, sjeverno od pruge Lašva–Donji Vakuf i djelovi Kotorvaroškog sreza) raspoloženje stanovništva je dobro. U srpskim selima koja su bila pod četnicima partizane narod dočekuje oduševljeno i u većini slučajeva čini usluge dobrovoljno. Muslimani masovno ispoljavaju duboke simpatije prema nama, prožeti su mržnjom prema okupatoru, četnicima i ustašama, pouzdani su i čine rado usluge, ali je odziv za borbu još uvijek slab...“

(Iz izvještaja Politodjela 10. hercegovačke brigade od 31. decembra 1942. Centralnom komitetu KPJ; tom IX, knj. 2, dok. 98).

³⁶ Treća divizija je u ovom periodu u dolini Vrbasa, Lašve i Bosne vodila borbe sa neprijateljskim jedinicama: 718. njemačkom divizijom, 9., 15. i 1. domobranskim pukom, 5. ustaškom brigadom, četnicima i seoskom milicijom.

U HERCEGOVINI
— februar — april 1943 —

1. PRIKUPLJANJE DVTV7IJE U DOLINI RAME I OSLOBOĐENJE PROZORA

Razmahom borbenih dejstava NOV i POJ, stvaranjem velike oslobođene teritorije u centralnom dijelu zemlje i mnogih većih i manjih područja u ostalim krajevima, položaj okupatorskih trupa u Jugoslaviji postajao je sve ne povoljniji, linije snabdijevanja sve ugroženije, a planovi da se stabilizuju i učvrste u ovoj oblasti sve nerealniji. Sve brojnije formacije Narodnooslobodilačke vojske vezivale su svojim oružanim dejstvima jake okupatorske snage i podvrgavale ih neprestanim udarima i gubicima, što je njihovim komandama zadavalo stalnu brigu i svestrano nastojanje da se front u Jugoslaviji likvidira i ta permanentna opasnost otkloni.

Poslije brojnih kontakata i konsultovanja između vrhovnih komandi njemačke i italijanske vojske krajem 1942. i početkom 1943. god., u kojima su uzeli ličnog učešća Hitler i Musolini, postignuta je saglasnost i razrađen plan operacija protiv Narodnooslobodilačke vojske i slobodne teritorije u Bosni i Hrvatskoj.

Zamisao okupatorskih komandanata sastojala se, po ovom planu, u angažovanju 5 njemačkih, i 3 italijanske divizije, ustaških, domobranskih i četničkih jedinica, uz jaku podršku avijacije, artiljerije i tenkova protiv jedinica NOV i POJ na teritoriji između Kupe i Neretve, a zatim po potrebi i na drugim područjima radi njihovog okruženja i uništenja da bi na taj način deblokirali linije

Narod se povlači za našom vojskom

snabdijevanja između Save i Jadranskog mora i ponovo uspostavili kvislinšku vlast na ovoj teritoriji, a jedinice oslobodili za druge pravce i frontove, na kojima su se fašističke snage povlačile pod udarcima savezničkih armija.³⁷

Okupatorsko-kvislinške operacije po ovom planu otpočele su 20. januara, i već do kraja mjeseca neprijatelj je uspio da uz velike sopstvene gubitke izbije u dolinu Une, na pravcu Karlovac – Bihać, a poslije forsiranja ove rijeke i zauzimanja Bihaća (29. I.) produži prema Grmeču i Bosanskom Petrovcu, i dalje u dubinu slobodne teritorije Bosanske krajine.

Kada je Vrhovni štab uočio namjere neprijatelja, odlučio je da formira grupu od pet divizija (Glavna operativna grupa), koja će preći u protivofanzizu i prenijeti dejstva na Hercegovinu, Sandžak i Crnu Goru, s perspekti-

³⁷ U operacijama su angažovane: njemačke divizije: 7. SS »Princ Eugen«, 714, 718, 369. i djelimično 187; italijanske divizije: »Lombardija«, »Re« i »Sasari«; 2., 3. i 5. domobremska brigada, nekoliko ustaških bataljona i četnici. Ukupna jačina ovih snaga bila je oko 90.000 vojnika.

(Oslobodilački rat, k. 1, str. 356, VII, Beograd, 1957)

vom daljeg prodora prema Kosmetu i Srbiji, a dijelom snaga 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, da bi se obezbijedio ovaj manevar, što duže zadržati neprijateljsko nastupanje na slobodnu teritoriju, a potom mu se zabaciti za leđa i u pozadinu.

Vrhovni komandant je upoznao sa ovom odlukom komandante divizija na sastanku u Duvnu 8. februara, odredio zadatke i pravce nastupanja 1., 2. i 3. diviziji, koje su kao čelni ešelon dobine zadatak da razbiju neprijateljske garnizone u dolini Rame i Neretve i stvore uslove za prodor Grupe prema Hercegovini i Kalinoviku.³⁸

Jedinice Glavne operativne grupe imale su zadatak u okviru ovog plana da na pravcima nastupanja savladaju niz prepreka: razbijanje italijanskih garnizona u dolini Rame i Neretve, obezbeđenje prema Sarajevu (1. divizija) i Mostaru (2. divizija), forsiranje Neretve i razbijanje četnika na njenoj istočnoj obali i na pravcu Nevesinja, Uloga i Kalinovika, obezbjeđenje transporta 3000–4000 ranjenika.

Za izvršenje ovih zadataka razvile su se u dolinama Rame i Neretve i na pravcu Nevesinja i Kalinovika tokom februara i marta žestoke borbe, koje po svom obimu i rezultatima spadaju među najteže i najznačajnije u toku narodnooslobodilačkog rata. Poslije manjeg predaha one su se potom prenijele, tokom aprila, maja i juna, na teritoriju istočne Hercegovine, Crne Gore i jugoistočne Bosne.

Pošto je neprijatelj prodro duboko na oslobođenu teritoriju i prešao u nastupanje jakim snagama prema Ne-

³⁸ Na savjetovanju u Duvnu 8. II 1943. Vrhovni komandant je upoznao komande 1., 2. i 3. divizije sa planom za protivofanzivu i odredio pravce nastupanja: 1. divizija: Gornji Vakuf—Solokova Kula—Ivan-sedlo; 2. divizija: Livno—Duvno—Imotski—Pošušlje—Drežnica; 3. divizija: Gornji Vakuf—Prozor—Rama—Ostrožac—Konjic. Sedma divizija preuzima ulogu zaštitnice Glavne operativne grupe na pravcu Drvar—Glamoč—Sujica—Prozor, a zatim nastupa za 3. divizijom. Deveta dalmatinska divizija, koja je bila u formirajućem, sa prostorije Imotski—Biokovo obezbjeđuje povlačenje ranjenika pravcem Livno—Duvno, kao i bok i pozadinu 2. divizije, a zatim nastupa za njom.

(Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 23: Naredenje Vrhovnog štaba od 8. II 1943. Glav. štabu Hrvatske; Oslobođ. rat, str. 380, knj. 1).

retvi radi uništenja naših jedinica koje su na ovom pravcu bile otpočele uspješna dejstva sa ciljem da ostvare zamišljeni manevar Vrhovnog štaba, otpočela je polovinom februara 1943. bitka na Neretvi,³⁹ koja se završila krajem marta 1943. god. izbijanjem ovih jedinica u oblast Nevesinja i Kalinovika.

Treća divizija je imala zadatku da na svom pravcu nastupanja likvidira neprijateljske garnizone u Prozoru, Rami i Konjicu, osigura prolaze na Neretvi i otvoriti put za transport ranjenika i razvijanje dejstava u Hercegovini i Crnoj Gori.

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba od 29. januara štab 3. divizije je otpočeo prebacivanje svojih jedinica iz doline Vrbasa i približavanje prema Prozoru. One su se nekoliko dana početkom februara zadržale oko Gornjeg Vakufa, da odbiju neprijateljske ispadne iz Bugojna, prema ovom mjestu, koje je 30/31. januara oslobođila 1. dalmatinska brigada, a zatim se prebacile u prozorsku kotlinu, tako da su uoči napada na ovaj italijanski garnizon imale sljedeći raspored: 1. dalmatinska brigada: Šćit – Rumboci – Jaklići – Podbor; 5. crnogorska brigada: širi rejon Makljena; 10. hercegovačka brigada: rejon s. Blace (tri bataljona), selo Klek kod Gračanice (dva bataljona).⁴⁰

^M U našoj istoriografiji za ova dejstva uobičajen je naziv »bitka na Neretvi«, mjesto četvrta neprijateljska ofanziva, koji je naziv takođe u upotrebi.

⁴⁰ Prikupljanje jedinica 3. divizije prema Prozorskoj kotlini ometano je neprijateljskim ispadima iz Bugojna, koji su imali cilj da ponovo zauzmu Gornji Vakuf i odbace naše jedinice iz gornjeg toka Vrbasa. Ove ispadne (1–3. II) odbili su dijelovi 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade, nanijevši neprijatelju gubitke oko 100 mrtvih i ranjenih. Pošto su neprijateljski protivnapadi odbijeni, 1. dalmatinska brigada se prebacuje na prostoriju Šćita, 5. brigada upućuje manje dijelove na Makljen prema Prozom radi izviđanja, zadržavajući glavninu na prostoru Gornji Vakuf–Gračanica, a 10. hercegovačka se 6. februara prebacila preko Jugodića i Bojske, zapadno od pl. Vraniće, a zatim preko Gornjeg Vakufa, u izvorni dio Vrbasa, na prostor Boljkovac–Valjevac; Mejnik, na pravcu predstojećeg napada. (10. brigada je od 1. do 5. februara dejstvovala na komunikaciji Travnik–Donji Vakuf–Jajce: oko Turbeta, Goleša i Komara, do dolaska 1. divizije, a zatim se hitno prebacila u gornji tok Vrbasa).

i (Zbornik, tom II, knj. 7, dok. 174 i 175: Naređenje Vrhovnog štaba od 29. I 43. Stabu 3. divizije; Isto, knj. 10, dok. 13 i 32:

U Prozoru se nalazilo 700–800 vojnika i oficira italijanske divizije »Murđe«: ojačani 3. bataljon 259. pješadijskog puka, 1 četa lakih tenkova (11), 1 haubička baterija (4 oruđa), 1 protivkolska četa (2 oruđa), 1 baterija minobacača 81 mm (4 oruđa), 13 mitraljeza, 25 puškomitraljeza i veći broj lakih bacača.

Mjesto je bilo pripremljeno za kružnu odbranu, sa bunkerima na prilazima i u neposrednoj okolini, ogradićem bodljikavom žicom.⁴¹

Divizija je sa prostorije koju je zauzela uoči napada (14/15. februara) poslije dnevnog izviđanja, priprema i upoznavanja sa konkretnim zadacima, prešla u napad 15. februara u 21 čas, poslije artiljerijske pripreme od 30 minuta.

Prva dalmatinska brigada, kao desna kolona, napala je pravcem Gradina — Mlake — Prozor, sa zadatkom da zauzme dio varoši do r. Prozorčice, a zatim da produži preko sela Borovnice u pravcu Luga, na lijevoj obali Rame;

Peta crnogorska brigada napala je pravcem Makljen — selo Gmići — Prozor, sa zadatkom da ovlada centrom varoši;

Deseta hercegovačka brigada napala je sa tri bataljona (2, 3. i 5) pravcem selo Nauković — Prozor (Kula), sa

Izveštaji štaba 3. divizije od 2. i 6. II Vrhovnom štabu; Isto, dok. 314: Izveš. Velike 2upe Pliva i Rama od 6. II 43).

⁴¹ Fortifikacijska organizacija kružne odbrane garnizona bila je sljedeća: Uporišta oko varoši (bunkeri) bila su od cementa i ograđena bodljikavom žicom. Okvare utvrđenih i ograđenih uporišta bilo je 10. Rastojanje među njima bilo je 50–60 m, a od komande garnizona bila su udaljena oko 300 m. U svakom uporištu postojala je rezerva hrane i municije, a jačina posada u njima 12–25 vojnika. Komanda garnizona je imala u rezervi i 1 četu pješadije, 1 bateriju topova, 1 četu lakih tenkova koja je stigla uoči napada. Veza između uporišta spoljne odbrane i garnizona komande bila je telefonska, sa glavnijim uporištima kurirska i signalnim pištoljima. Unutrašnjost garnizona bila je takođe uređena i organizovana za plansku odbranu koršćenjem kamenih zgrada i bunkera oko njih, kao i na ulazima u varoš i raskrsnicama.

(Zbornik, tom IV, knj. 11. dok. 188: Naređenje Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija od 5. III 1943. Šestom armijskom korpusu).

zadatkom da poslije zauzimanja varoši produži gonjenje neprijateljskih dijelova dolinom Rame do njihovog uništaja ili zarobljavanja, u zajednici sa druga dva bataljona (1. i 4), koji su se uoči napada na Prozor postavili u zasjede u dolini Rame u rejonu sela Klek i Parcani kod Gračanice.

Artiljerija je postavljena u rejonu Gradine (haubički divizion VS) i u rejonu sela Gmići (divizijska baterija) sa zadatkom da podrži napad i dejstvuje po prostoriji razmještaja neprijateljske artiljerije (Musala) i po centru varoši.

Osmatračnica komandanta divizije za vrijeme napada u rejonu k 946 (okuka na putu na južnoj padini Makljena).

Prva dalmatinska brigada se, uprkos jake vatre, svojim prvim ešelonom (2. i 3. bataljonom) uspješno probijala, likvidirajući bunker za bunkerom i savlađujući prepreke od bodljikave žice. Bataljoni ove brigade su do 23 časa slomili spoljnu odbranu na svom pravcu, izuzev utvrđenja kod Mlake, likvidirali uporišta kod sela Paljike, 8 bunkera zauzeli na juriš, a zatim, uvođenjem drugog ešelona (4. bataljona) u pravcu varoši i sela Borovnice, izbili 16. februara (oko 2 časa) na r. Prozorčicu.

Peta i 10. brigada su u određeno vrijeme pošle u napad, ali su u nastupanju naišle na osvetljavanje otkrivenog zemljišta podvrgnutog snažnoj artiljerijskoj i minobacaćkoj vatri koja je zaprečavala prilaze preprekama na pravcu nastupanja prema varoši. Iako su uspjele da na svojim pravcima likvidiraju po nekoliko bunkera i da se mjestimično između bunkera manjim dijelovima probiju u varoš (dijelovi 1. bataljona 5. brigade), neprijateljska odbrana je ostala povezana i neslomljena pred ovim jedinicama. Njihov napor da ostvare postavljeni zadatak još ove noći osujećen je jakim neprijateljskim otporom, pa su bile pri nuđene da se povuku do zore na polazne položaje.

Stab divizije je naredio, zbog neuspjeha ove dvije brigade, da se i 1. dalmatinska brigada povuče sa zauzetih položaja, kako ne bi u toku dana bila podvrgnuta dejstvu neprijateljske artiljerije; međutim, pošto je izvlačenje njenih dijelova nastavljeno i tokom dana, pretrpjela je znatne gubitke.

Napad ove noći nije uspio, jer su mu nedostajali bolja priprema, povezanost i sadejstvo jedinica u toku borbe i efikasnija podrška artiljerije.

Vrhovni komandant je naredio da se napad obnovi sljedeće noći (16/17. februara), pa je u tu svrhu ojačao 3. diviziju sa dva bataljona 3. krajške brigade (1. divizija), a štab divizije i štabovi brigada preduzeli su mjere za njegovu što bolju organizaciju i pripremu. Po jedinicama su tokom dana vršene svestrane pripreme, objašnjavan je borcima i starješinama vojnički i politički značaj oslobođenja Prozora, kako u odnosu na perspektivna dejstva tako i u odnosu na ranjenike koji ovim pravcem treba da se transportuju.

Neprijatelj nije vršio ispadne tokom dana prema jedinicama divizije oko Prozora; pokušavao je da sredi stanje u narušenoj odbrani garnizona, jer je očekivao ponovni napad. Pojačanje koje mu je bilo upućeno iz Mostara nije uspjelo da se probije dolinom Neretve, pošto je u toku noći, 15/16. februara napadnuto kod Drežnice i uništeno ili zarobljeno od strane jedinica 2. proleterske divizije, koje su ove noći izbile na Neretvu u ovom rejonom.⁴²

Napad je bio predviđen za 20 časova, ali je zbog očekivanja dolaska bataljona 3. krajške brigade iz rejona Gornji Vakuf (1. i 4. bataljon) otpočeо sa zakašnjenjem od nekoliko sati (u 23 časa), a prethodila mu je artiljerijska priprema od 30 minuta.

Pravci napada i zadaci jedinica bili su, kao što je bilo predviđeno prethodne noći, s tim što su bataljoni 3. krajške brigade određeni kao rezerva u rejonu sela Gmići, pošto nijesu stigli na vrijeme da se upoznaju sa zadatkom i izvrše izviđanje.

Jedinice su za ovaj napad imale više podataka o rasporedu neprijatelja i njegovih vatreñih tačaka, do čega se došlo prilikom napada prethodne noći i u toku dnevnog izviđanja.

Za napad je predviđena cijelishodnija upotreba artiljerije, pojedine haubice su određene za neposredno praćenje jedinica na sektoru 1. i 5. brigade, pa su sa malog od-

⁴² Ovo je bio 1. bat. 260. puka div. »Murđe« (Zbornik, k. 10. dok. 220: Izvještaj komandanta 6. armij. korpusa od 10. II 1943.)

stojanja korišćene za likvidaciju bunkera na pravcu njihovog nastupanja. Brdska i protivkolska oruđa su raspoređena po bataljonima, što je bilo od znatne koristi pri likvidaciji pojedinih objekata.

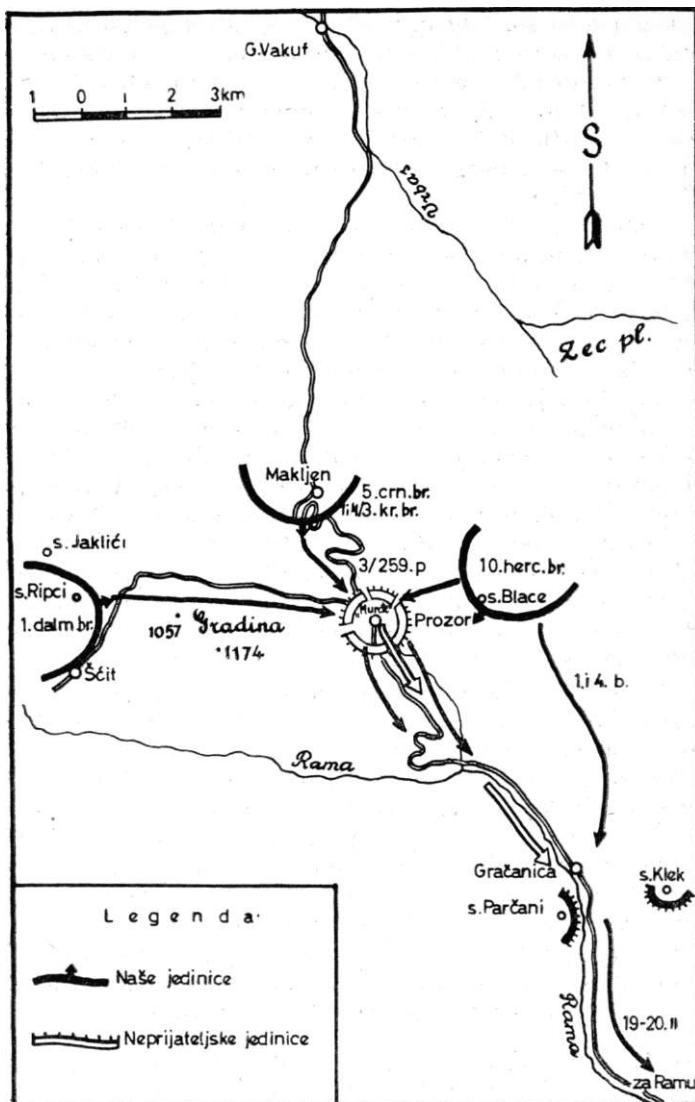
Koristeći iskustva iz prethodne noći, podatke o neprijatelju do kojih se došlo tokom dana, bolju podršku artillerije i sadejstvo u toku napada, jedinice divizije su tokom ove noći oslobodile Prozor. Savlađujući na prvcima nastupanja pojedine tačke otpora, a neutrališući i zaobilazeći druge, prvi dijelovi brigada su poslije ponocí prodri u centar varoši i iznutra napali odbranu garnizona, povezujući se tokom napada sa jedinicama koje su slamale otpor na prilazima i periferiji mjesta.

Moralno pokoleban još prošle noći, neprijatelj je iznenađen ovim smjelim prodorom naših jedinica u garnizon i njihovim napadom iz raznih pravaca, čime je paralisan plan njegove vatre i pokidana veza između pojedinih tačaka njegove odbrane. Zahvaćeni panikom zbog položaja u kojem su se našli, razbijeni dijelovi neprijateljskog garnizona, grupe i pojedinci, tenkovska četa i transportna sredstva (kamioni) izvlače se pred zorou iz Porozora, prikupljaju se u dolini Rame, formiraju motorizovanu kolonu i pokušavaju da se pod zaštitom tenkova povuku u pravcu Gračanice i Rame.

Samo manje grupe neprijateljskih vojnika koje nijesu uspjele da se izvuku iz Prozora, nastavile su da pružaju otpor i poslije rasvita, ali su poslije jednočasnovne borbe nadvladane i zarobljene dejstvom djelova 3. divizije i 3. krajiske brigade koji su uvedeni za likvidaciju otpora kod sela Majdana.⁴³

⁴³ 1. dalmatinska brigada je u ovom napadu imala 2 ešelon: 1. bataljon, ojačan 1 haubicom, kretao se duž puta Šćit – Prozor, i napadao Mlake, sadejstvujući 5. brigadi pri napadu na Majdan; 3. bataljon pravcem Gradina – Paljike – Prozori, sadejstvovao 1. bataljonu; 4. bataljon: Podbor – Borovnica – Lug sadejstvujući 3. hat- u napadu na Paljike; 2. bataljon u 2. ešelonu (rezerva) pozadi 3. bataljona. Peta brigada je iza pola noći prodrla u centar varoši, prvo 3. i 4. a zatim i ostalim bataljonima, povezujući se lijevo sa 3. bataljom 10. brigade a desno sa 1. dalmatinskom.

Oslobodenjem Prozora stvoreni su povoljni uslovi da jedinice ove divizije nastave dejstvo u dolini Neretve, prema Konjicu, i

Sk. 4. — Napad 3. divizije na Prozor (15.—17. II 1943.)

Kada je u zoru primjećeno da su se neprijateljski djelovi iz Prozora povukli u dolinu Rame, 2. bataljon 10. brigade preduzeo je gonjenje u pravcu Gračanice, gdje je njen 1. bataljon očekivao u zasjedama duž ceste na odsjeku Gračac – Gračanica, s obje strane rijeke, koje je obezbjedioao. Četvrti bataljon je sa prostorije sela Klek obezbjedioao ove zasjede.

Izmičući pred 2. bataljonom, neprijateljska kolona je upala pod umakrsnu vatru bombi, automatskog oruđa i pušaka, i bila prinuđena, pošto je pretrpjela velike gubitke u mrtvim i ranjenim, da se preda. Samo je 6 čelnih tenkova ove kolone uspjelo da savlada slabe prepreke na putu i da se probije kroz zasjede prema Neretvi.

Razbijanjem neprijateljskog garnizona u Prozoru, koji je djelomično pružao otpor do 8 časova, mada je varoš već od 4 časa 17. februara bila u rukama naših jedinica, to zarobljavanjem i uništavanjem njegove posade na prostoru Prozor – Gračanica, završena je operacija za oslobođenje ovog mjesta. Jedinice koje su učestvovali u napadu na ovaj jako utvrđeni garnizon pokazale su izvanrednu izdržljivost i upornost. »Iako je utvrđenje bilo najjače na koje smo do sada naišli, ipak su borci Treće divizije izvršili zadatka sa zadivljujućim junaštvtvom« — Tito.

U borbama za oslobođenje Prozora neprijatelj je imao: 220 poginulih, 280 zarobljenih, veći broj ranjenih. Naše jedinice su zaplijenile: 4 haubice, 2 protivkolska topa, 4 minobacača, 12 mitraljeza, 25 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 tenkova, 10 kamiona, 1 traktor, 2 motocikla, 2 radio-stанице, 3 vagona artiljerijske municije, 1000 protivkolskih granata, 300 sanduka puščane municije, 250 sanduka mina za minobacače, 50 sanduka ručnih bombi, 8 vagona raznih namirnica, kao i veću količinu razne opreme.

Gubici jedinica 3. divizije: 23 poginula, 39 teže i 78 lakše ranjenih, među kojima iz 1. dalmatinske brigade, pri napadu prve noći, 12 poginulih i oko 50 ranjenih.⁴⁴

ostvare sadejstvo sa dijelovima 2. proleterske divizije koji su od Drežnice napadali prema Jablanici (4. proleterska brigada), i 1. proleterske divizije koja je nastupala prema Ivan-sedlu (1. proleterska brigada).

⁴⁴ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 91 i 100: Izvještaji Štaba 3. divizije od 17. i 18. II 1943. Vrhovnom štabu; Isto, knj. 11, dok.

2. BORBE NA NERETVI

Oslobođenjem Prozora stvoren su povoljni uslovi da jedinice ove divizije nastave dejstva u dolini Neretve; prema Konjicu, i ostvare sadejstvo sa dijelovima 2. proleterske divizije koji su od Drežnice napadali prema Jablanici (4. proleterska brigada), i 1. proleterske divizije koja je nastupala prema Ivan-sedlu (1. proleterska brigada).

Poslije oslobođenja Prozora 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada su upućene, 18. februara, u dolinu Neretve, dok je 1. dalmatinska brigada, po odluci Vrhovnog štaba, zadržana i dalje u rejonu Prozora kao njegova rezerva za eventualnu upotrebu prema Gornjem Vakufu.

U Rami i Ostrošcu su se nalazile manje posade divizije »Murđe«, koje su jedinice 3. divizije imale zadatak da likvidiraju. Krajem dana one su svojim dijelovima podišle ovim mjestima i 5. crnogorska je bez otpora ušla u Ostrožac, pošto se njegova posada, ne sačekavši napad, povukla u Konjic, dok je posada Rame, koja je bila odsječena od Konjica, pružila žilav otpor 1. bataljonu 10. hercegovačke brigade, koji je pokušao da na prepad (s leđa) zauzme ovo mjesto, i zadržala ga jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom.

Deseta hercegovačka brigada, čija je glavnina stigla na ovaj pravac tek sljedećeg dana (19. II),⁴⁵ organizovala je napad na Rāmu, u kojoj je kasarna predstavljala glavnu tačku odbrane jedne ojačane čete 1. bataljona 259. peš. puka divizije »Murđe«, iz koje je imala dobar pregled i vatrenu kontrolu cijelog mjesta i železničke stanice u njemu. Demonstrativni napadi tokom dana iscrpljivali su i demoralisali neprijatelja i, kada je sljedećeg jutra (20. II) kasarna bila podvrgnuta dejstvu minobacača, a ostale tačke odbrane jakom vatrenom pritisku dijelova 10. brigade, neprijatelj je u panici napustio kasarnu i Ramu i pokušao da se spase bjekstvom prema Ostrošcu i Konjicu, odbacujući oruđe i opremu sa sebe. Gonjen jedinicama 10. her-

188: Naređenje ital. Više komande oružanih snaga Slovenija – Dalmacija od 5. III 1943. Šestom armijskom korpusu.

⁴⁵ Deseta hercegovačka brigada je upućena iz Prozora pravcem: Duge – Gračanica – Rama, a 5. crnogorska pravcem: Prozor – Uzdol – Podhum – Ostrožac.

cegovačke brigade, on nije uspio da se izvuče, već su svi njegovi dijelovi zarobljeni ili uništeni, a manje grupe koje su uspjеле da se probiju do Ostrošca upale su u zasjede dijelova 5. brigade i bile takođe zarobljene.

U ovim borbama, u Rami i na pravcu Ostrošca, neprijatelj je pretrpio gubitke od preko 180 poginulih i nekoliko zarobljenih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je: 6 tenkova, 1 kamion, 120 pušaka, 8 puškomitrailjeza, 14 mitraljeza i veća količina bombi, municije, hrane, opreme i raznog materijala. Naši gubici su bili 2 poginula i 7 ranjenih iz 10. brigade. Ovdje je poginuo zamjenik komandanta njenog 1. bataljona Milan Kukić.⁴⁶

Poslije oslobođenja Rame i Ostrošca 5. crnogorska brigada je upućena desnom, a 10. hercegovačka brigada, pošto je prešla kod Ostrošca lijevom obalom Neretve, prema Konjicu.

U međuvremenu ostale jedinice Glavne operativne grupe, nastupajući određenim pravcima, ovladale su: 1. proleterska divizija Ivan-sedlom (18.11), 2. proleterska divizija dolinom Neretve između Drežnice i Jablanice u kojoj je (22. II) uništen ojačani 1. bataljon 259. pješ. puka »Murđe«, dok se 7. udarna divizija prikupljala u rejonu Gornjeg Vakufa da zatvori pravce od Bugojna i Travnika.

Izbijanjem jedinica Glavne operativne grupe na liniju Ivan-sedlo – Konjic – Jablanica – Drežnica i razbijanjem italijanskih garnizona u dolini Rame i Neretve, stvoreni su uslovi da se, pošto 3. divizija zauzme Konjic, produži nastupanje prema Hercegovini. Postavljanjem bočnih obezbeđenja prema Sarajevu (1. proleterska divizija) i Mostaru (2. proleterska divizija) izolovan je garnizon u Konjicu, posljednje neprijateljsko uporište u dolini Neretve na ovom sektoru i izvršene su pripreme 3. divizije za njegovu likvidaciju.

Konjički garnizon su uoči napada držale snage od jednog ojačanog bataljona divizije »Murđe«, domobrani i ustaše, a tokom napada dobio je pojačanje od Nijemaca i četnika.

⁴⁶ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 105 i 115: Izveštaji Štaba 3. divizije od 19. i 20. februara 1943. godine Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Tokom priprema za napad i podilaženja jedinica 3. divizije Konjicu operativna situacija na drugim pravcima se izmijenila, što se odrazilo na borbe oko Konjica i u dolini Neretve.

Uspjesi Glavne operativne grupe na pravcu predviđenog nastupanja, naročito izbijanjem na Neretvu i razbijanjem italijanske divizije »Murđe«, izazvali su promjene u planu daljih neprijateljskih dejstava. Između komandanta njemačkih i italijanskih jedinica postignuta je saglasnost (25. II) da ubrzaju operacije protiv jedinica NOVJ u dolinama Rame i Neretve radi njihovog uništenja i onemogućavanja prodora prema Hercegovini. U tu svrhu Nijemci su odvojili dio svojih snaga, predviđenih i angažovanih protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini, i hitno ih prebacili i prikupili u gornjem toku Vrbasa (Bugojno – Gornji Vakuf), dok su se Italijani i četnici prikupljali u regionima Mostara, Nevesinja, Uloga i Kalinovika.

Nastupanje udruženih neprijateljskih snaga ka dolini Neretve otpočeo je 21. februara od Bugojna, Sarajeva i Mostara pravcima: Bugojno – Gornji Vakuf – Prozor; Tarčin – Ivan-sedlo – Konjic; Mostar – Jablanica.⁴⁷ Prikupljanje četnika u gornjem toku Neretve i Nevesinskom polju bilo je u toku i njihovi prvi dijelovi su upućeni prema Konjicu i Jablanici.

Vrhovni štab je na pravcu Bugojna uputio 7. diviziju, kojoj je naređeno da upornom odbranom, zajedno sa 3. krajiškom brigadom 1. divizije, spriječi prođor neprijatelja u Prozorsku kotlinu, dok je glavnina 1. divizije imala zadatku da zadrži Ivan-sedlo u svojim rukama i onemogući neprijatelju da se od Sarajeva probije prema Konjicu. Druga divizija je dobila zadatku da spriječi prođor neprijatelja od Mostara ka Jablanici.

⁴⁷ Napadale su na ovim pravcima: grupa »Fogl«: 738. puk 718. njemačke divizije, 5. ustaška brigada, dijelovi 202. tenkovskog bataljona, artiljerijski i inženjerijski dijelovi (Bugojno – Gornji Vakuf – Prozor); grupa »Anaker«: 750. puk 718. divizije, 7. lovački domobranski puk, 1. ustaški bataljon, 2: brdske baterije (Tarčin – Ivan sedlo – Konjic; 3. bataljon 56. puka ital. divizije »Marke«, 2. bataljon 260. puka divizije »Murđe«, 2. bataljon 55. puka divizije »Marke«, 49. bataljon »crnih košulja« i oko 5000 četnika iz Hercegovine i Crne Gore (Miostar – Jablanica).

(Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. br. 251):

Bez obzira na upornost naših jedinica neprijatelj je uspio da zauzme (21. II) Gornji Vakuf na pravcu Prozora i Ivan-sedlo na pravcu Konjica. Na pravcu Mostar – Jablanica neprijatelj je (do 22. februara) zauzeo i spalio selo Ravnu, na lijevoj obali Neretve, ali je njegovo dalje nastupanje zadržano, a ovog dana bio je od strane 4. proleterske brigade likvidiran italijanski garnizon u Jablanici.

Pokušaj 1. divizije da povrati Ivan-sedlo i spriječi prodor neprijatelja u Konjic nije uspio, dok su jedinice 7. banjanske divizije, 3. krajiske i 1. dalmatinske brigade, koja je prebačena na ovaj pravac iz rejona Prozora, zaustavile neprijatelja kod Gornjeg Vakufa (24. II).

Ovakvim načinom neprijateljskih dejstava operativni položaj jedinica NOV u dolini Neretve postao je nepovoljan, a zona u kojoj su se prikupljali ranjenici (Prozorska kotlina) ugrožena. Intervencija neprijatelja prema Neretvi izazvala je nove i jače angažovanje jedinica GOG na bokovima i u pozadini, dok su stvoreni uslovi za izvršenje predviđenog manevra na jugoistok.

U ovakvoj operativno-taktičkoj situaciji 3. divizija je, sa dvije brigade, stigla do Konjica i pripremila napad za 22. februar u 22 časa.⁴⁸ Međutim, razvoj situacije u rejonu Ivan-sedla, kod jedinica 1. divizije, i južno od Konjica, kod 10. hercegovačke brigade, izazvao je potrebu angažovanja tokom dana i dijelova 3. divizije na oba ova pravca, usijed čega je došlo do zakašnjenja u blagovremenom prikupljanju jedinica za napad ove noći, i odlaganja za sljedeću noć.⁴⁹

⁴⁸ Štab divizije je izdao zapovijest za napad na Konjic 21. februara. Brigade su se bile prikupile na prostoriju Vinište – Križ (5. crnogorska) i Zašlivije – Zabrdje (10. hercegovačka).

⁴⁹ Po izbijanju jedinica 1. divizije na Ivan-sedlo i u rejon Bradine, upućeni su (19/20. II) dijelovi 1. proleterske brigade na Konjic, a potom je i 3. sandžačka sljedećeg dana (21. II) angažovana na ovom pravcu, što je oslabilo odbranu ove divizije u rejonu Ivan-sedla, pa je neprijateljska grupa »Anaker« uspjela da se sa jednom kolonom od oko 600 vojnika probije 22. februara preko Ivan-sedla u pravcu sela Brđani, a zatim noću (23/24. II) produži pokret i spoji se sa italijanskim garnizonom u Konjicu. U vezi sa ovom situacijom upućena su (22. i 23. II) u rejon Ivan-sedla, sa 1. prolet. brigadom, 2. bataljona 5. brigade. U isto vrijeme glavnina 10. brigade bila je angažovana protiv četnika na

Štab 3. divizije je 23. februara uputio garnizonu u Konjicu ultimatum za predaju do 18 časova ovoga dana, pa pošto neprijatelj nije u ostavljenom mu roku odgovorio, jedinice ove divizije su dobole naređenje da pređu u napad u 22 časa (23. II), kao što je bilo predviđeno prethodnom zapovješću.

Peta crnogorska brigada je podišla u prvi mrak polaznim položajima Gredina – Repovica, odakle je u određeno vrijeme prešla u napad na dio grada na desnoj obali Neretve. Ona je u prvom naletu odbacila neprijateljske dijelove sa isturenih tačaka na pravcu svog nastupanja i prednjim dijelovima izbila na ivicu grada. Njeno dalje prodiranje ih duže zadržavanje na dostignutoj liniji bilo je onemogućeno jakom mitraljeskom i minobacačkom vatrom, pa je bila prinuđena da se, uz veće gubitke, povuče iza polaznih položaja.

Deseta hercegovačka brigada, koja je imala zadatku da napadne neprijatelja u južnom delu grada, na lijevoj obali Neretve, nije učestvovala u napadu ove noći, jer su je tokom dana (23. II) angažovale u cijelini jake četničke snage, koje su pokušavale da se iz rejona Bijele i sa pl. Ljubine probiju prema Konjicu, u pomoć napadnutom garnizonu. Ona je uspjela da spriječi prođor četnika ovog dana, ali je 5. crnogorska brigada bila nedovoljna da zaузme neprijateljski garnizon, koji je u međuvremenu ojačan grupom »Anaker«.

Po naređenju Vrhovnog štaba, kao ojačanje 3. diviziji na pravcu Konjica, upućena je 24. februara 4. proleterska (crnogorska) brigada 2. divizije, bez jednog bataljona, koji je ostavljen za obezbjeđenje u rejoni Jablanice, njegova tenkovska četa i jedna haubička baterija.

Sljedeće noći (24/25. II) štab 3. divizije angažuje u napadu na Konjic:

— u desnoj koloni: dva bataljona 4. crnogorske brigade i 1 bataljon 10. hercegovačke brigade, preko Zabrdja i Pomola na južni dio grada, na lijevoj obali Neretve;

padinama Ljubine, Turije i Provije, koji su pokušavali da se probiju u Konjic.

(Zbornik, IV, knj. 10, dok. 139: Izveštaj štaba 3. divizije od 23. II Vrhovnom štabu).

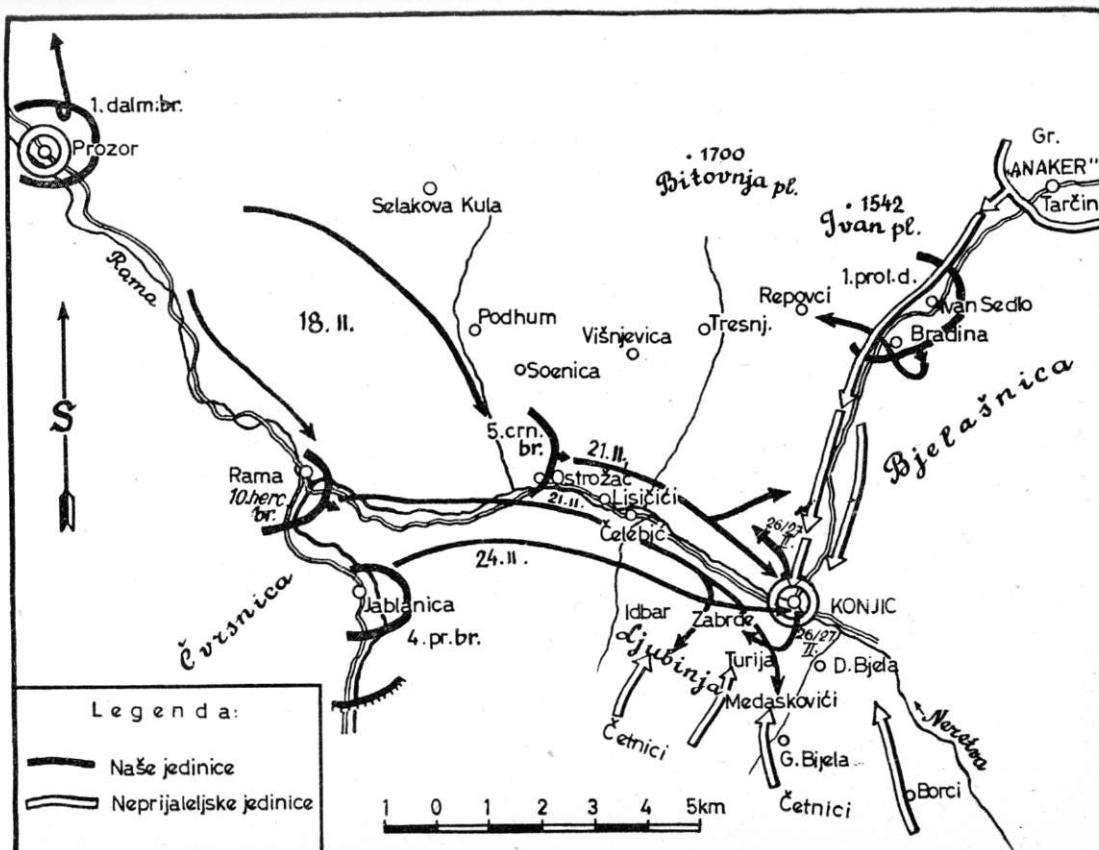
— u lijevoj koloni: 5. crnogorsku brigadu, preko Gredine i Repovice na sjeverni dio grada, na desnoj obali Neretve;

— za obezbjedenje: 10. hercegovačku brigadu, bez jednog bataljona, prema četnicima na pravcu Medeškovići

— Borci i Zabrđe — Ljubina planina na ovaj pravac je upućen i 3. bataljon 4. brigade;

— tenkovska četa je imala zadatak da podrži napad jedinica upadom u grad duž ceste, sa zapadne strane, a habubička baterija dejstvom sa prostorije sela Orahovica. Komandno mjesto štaba divizije — rejon sela Zabrđe a osmatračnica — rejon Pomola.

Neprijatelj je na napad reagovao vatrom iz topova, minobacača i automatskog oružja. Naši tenkovi su na ulazu u grad dočekani protivtenkovskim oruđima i ubrzo su pri nuđeni da se povuku, pa su bataljoni ostali bez njihove podrške. Bataljoni obje kolone, bez obzira na jak otpor neprijatelja, uspjeli su da u toku noći ovladaju Pomolom (4. brigada) i Repovicom (5. brigada), ali je dalji njihov pokret zadržan vatrom iz bunkera, koji su se nalazili na padinama ovih položaja i na ivici grada. Oslanjajući se na zauzete položaje, jedinice produžavaju borbu i poslije rasvita (25. II), izbjegavajući tokom dana odsudnije angažovanje zbog gubitaka. Sljedeće noći (25/26. II) bataljoni 4. brigade (1. i 2. bataljon) preko Pomola se probijaju u južni dio grada, posjedaju nekoliko zgrada i produžavaju borbu tokom dana, vezujući za sebe neprijateljske snage u očekivanju napada i prodora u grad jedinica desne kolone. Međutim, 5. brigada je zadržana neprijateljskim protivnapadima na njenom pravcu koji su je prinudili da se do zore povuče iz Repovice. Pokušaji tokom dana da povrati položaje na Repovici i prema gradu koje je ujutro morala da napusti nijesu joj uspjeli, pošto je neprijatelj za ovaj sektor doveo nova pojačanja od Ivan-sedla, prema njenom lijevom boku, čime je položaj bataljona 4. brigade u gradu postao još više ugrožen, naročito pošto je ponovni pokušaj naših tenkova (25/26. II) odbijen uz gubitke (2 tenka). Bataljoni su tokom 26. februara izdržali silovit napad neprijatelja, razbili sve njegove juriše na posjednute zgrade podvrgnute vatri tenkova, avijacije i artiljerije i nanijele mu znatne gubitke.

Sk. 5. — Neuspjelo napad 3. divizije na Konjic (23 — 26. II 1943.)

Štab 3. divizije nije imao na raspolaganju u ovakvoj situaciji dovoljno snaga koje bi angažovao u daljim napadima na garnizon i iskoristio prodror bataljona 4. brigade i njihovo uporno držanje zauzetih objekata. Položaj ovih bataljona je krajem dana bio ugrožen i sa leđa, od četnika koji su uspjeli da se probiju na sektor 10. brigade. Usijed ovakvog razvoja događaja kod Konjica postalo je očigledno da su dalji napadi na ovaj garnizon, ojačan novim i svježim snagama, necjelishodni, pa je štab divizije, pošto je dobio saglasnost Vrhovnog štaba, naredio da se odustane od daljih napada i povuku bataljoni iz grada. Bataljoni 4. brigade su se povukli u toku noći (26/27 II) iz Konjica preko Pomola i Zabrdja u pravcu Celebića i Ostrošca, oda-kle je ova brigada pošla u sastav svoje divizije, dok je 3. divizija sa 5. i 10. brigadom, po naređenju Vrhovnog komandanta, zatvorila pravac od Konjica prema Ostrošcu.

*

Napadi koje je 3. divizija preuzimala na konjički garnizon pretrpjeli su neuspjeh. Ni u jednom pokušaju nije bila obezbjedena potpuna koordinacija i sadejstvo jedinica koje su u njemu učestvovali. Situacija je zahtijevala jača obezbjedenja prema Sarajevu i gornjem toku Neretve i potpuno izolovanje napadnutog garnizona, radi njegovog savlađivanja, za koju svrhu je bilo nužno upotrijebiti u napadu najmanje dvije brigade prije nego je italijanski garnizon dobio pojačanje od njemačke grupe »Anaker« i četnika, kada su već toliko naše snage bile nedovoljne.

Neprijatelj je u ovim borbama od 20. do 27. februara na sektoru Konjica imao gubitke od oko 250 mrtvih, ranjenih i nestalih, ne računajući gubitke četnika koji su znatni, ali nepoznati, dok su gubici jedinica 3. divizije, uključujući 4. proletersku brigadu, bili oko 150 izbačenih iz stroja, među kojima je 10. hercegovačka brigada imala 23 mrtva i 37 ranjenih. Pored nekoliko starješina ranga komandira četa i vodova u ovim borbama su poginuli Miloš Kovačević, komandant, i Karlo Batke, politički kome-sar bataljona 10. hercegovačke brigade.⁵⁰

⁵⁰ Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. 166, 144, 150: Izveštaji Štaba 3. divizije od 24, 25. i 27. II Vrhov. štabu; Isto, dok. 300: Izvještaj VI arm. korpusa od 27. II 43.

Povlačenjem od Konjica, 5. brigada se razmjestila na prostoriju s. Grabovci, Lušci, Seonica, Obre, a 10. hercegovačka u dolini Neretvice do njenog ušća kod Ostrošca, sa zadatkom da kontrolišu dolinu Neretve prema Konjicu i spriječe neprijatelju prodor prema Jablanici, u leđa jedinica 2. proleterske divizije, koje su zatvarale ovaj pravac od Mostara i Prenja. Poslije prodora neprijatelja u Konjic 1. proleterska divizija je zauzela raspored zapadno od komunikacije Konjic – Ivan-sedlo sa djelovima na prostoru sela Ugošće, Kralupi, Hasanovići (3. sandžačka brigada), Stojkovići, Trešnjevica, Bulatovići (1. proleterska brigada).

Dok su vršeni napadi na Konjic, situacija se znatno pogoršala i na pravcu Prozora. Grupa »Fogl«, pošto je zauzela Gornji Vakuf, produžila je napad na liniju Seoci – Mačkovac – Kobila – Oglavak, koju su uporno branile jedinice 7. udarne divizije, 3. krajiske i 1. dalmatinske brigade,⁵¹ pred kojom je zadržan (24. II). Pošto nije uspio da se probije ovim snagama, neprijatelj uvodi u borbu 717. diviziju, koja je 25. februara iz Bosanske krajine upućena prema Prozoru, na pravcu Volice – Kobila – Karaulica – Vilića gumno, i njeni dijelovi uspijevaju da zauzmu na ovom pravcu Karaulicu (28. II) i da se probiju do Vilića gumna (1. III).

Vrhovni štab je u ovoj situaciji 28. februara donio odluku da na pravcu Gornjeg Vakufa prikupi i angažuje jače snage svoje Operativne grupe radi sprečavanja neprijatelja da se probije u dolinu Rame, da ga razbije i odbaci iz gornjeg toka Vrbasa u pravcu Bugojna i Donjeg Vakufa.

⁵¹ Vrhovni komandant je 1. dalmatinsku brigadu iz rejona Prozora uputio za ojačanje odbrane kod Gornjeg Vakufa. Po dolasku u rejon s. Pidriš (22. II) brigada je zauzela položaje na liniji s. Trlica – Mačkovac – Kobila, sa koje je, zajedno sa ostalim jedinicama ovog sektora, učestvovala u protivnapadima prema Gornjem Vakufu, a zatim, pošto je smijenila desno 3. krajisku brigadu (27. II), zauzela položaje na liniji Lanište – Dobrošin – Orlišće – Mačkovac, udesno od 7. banjiske divizije. Jedan njen bataljon je postavljen kao rezerva u rejon Crnog vrha (1370). Sa ovih položaja brigada je potisнута 28. februara do linije Tuvaljevine – Crni vrh – Zastinje, sa koje sljedećih dana učestvuje u protivudaru prema Gornjem Vakufu, sa ostalim jedinicama GOG-a, u sastavu 1. proleterske divizije. (Glivo Mandić: Prva dalmatinska brigada, Neretva 2, str. 344–345, Vojno delo, 1965.).

Na osnovu ove odluke, sa kojom su istog dana upoznati komandanti i komesari jedinica određenih za protivudar, izvršeno je prikupljanje i prebacivanje jedinica prema Gornjem Vakufu, a zatim na osnovu zapovijesti ovog štaba od 3. marta prelazak u opšti napad, koji se završio 5. marta razbijanjem neprijateljskih dijelova oko Gornjeg Vakufa i njihovim odbacivanjem prema Bugojnu.⁵²

Otklonivši ovim protivudarom neposrednu opasnost za ranjenike i naše jedinice u dolini Rame i Neretve, jedinice GOG koje su u njemu učestvovale izvršile su, po odluci Vrhovnog štaba, hitnu pregrupaciju ka dolini Neretve, pristupile njenom forsiranju i prebacivanju (6–16. III) na istočnu obalu u svrhu ostvarenja prodora prema Hercegovini.

Treća divizija je za ovo vrijeme imala dva važna zadatka, od kojih je zavisio uspjeh ostalih jedinica GOG: obezbeđenje izvršenja protivudara kod Gornjeg Vakufa od Ivan-sedla i doline Neretve, a potom obezbeđenje forsiranja Neretve između Ostrošca i Jablanice. Izvanrednom upornošću i manevrom protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga ona je sa uspjehom ove zadatke izvršila.

Na osnovu naređenja štaba divizije od 1. marta 1943.,⁵³ u duhu odluke Vrhovnog štaba od prethodnog dana, 5. crnogorska brigada je zauzela raspored istočno od Neretvice, na prostoriji sela Treboje, Trešnjevica, Gobelovina, Orlišće, Višnjevica, sa zadatkom da zatvori pravce od Ko-

⁵² Pored jedinica koje su se nalazile prema Gornjem Vakufu: 7. banijske divizije, 3. krajiške i 1. dalmatinske brigade za učešće u protivudaru su određene: 1. proleterska i 3. sandžačka brigada 1. divizije i 2. proleterska i 4. proleterska brigada 2. divizije.

U dolini Neretve, na pravcu Rama – Ostrožac – Konjic (Ivan-sedlo), prema neprijateljskoj grupi »Anaker« odredene su 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada 3. divizije, a na pravcu Rama – Jablanica – Drežnica, prema Italijanima i četnicima, koji su nastupali od Mostara, 2. dalmatinska brigada 2. divizije.

Jedinice 9. dalmatinske divizije su prema Širokom Brijegu i Ljubuškom, kao i prema planini Ljubaša, vršile bočna obezbeđenja prostorije na kojoj su vodena borbena dejstva ostalih jedinica GOG.

(Zbornik, tom. IV, knj. 8, dok. 114: zapovijest Vrhovnog komandanta od 3. III za protivudar kod G. Vakufa; isto, dok. 128 i 132; 138: Naređenja Vrhovnog komandanta od 4, 5. i 6. III 1943. g. Štabu 3. divizije.)

⁵³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 751. reg. br. 36/1.

njica, Bradine i pl. Bitovnja i spriječi prođor neprijatelja u prostor zapadno od Neretvice, u zaleđe naših jedinica na pravcu Prozor – Gornji Vakuf, a 10. hercegovačka brigada zapadno od Neretvice, na prostoriju s. Slatina, Triščani, Rama, Kostajnica, Bukovica, Grevići, sa zadatkom da spriječi prođor neprijatelja iz doline Neretve i Neretve i dolinom Rame na prostor zapadno od linije Crvene stijene – s. Triščani – Klečka, stn. – pl. Čelinska, koju najupornije mora braniti, u naslonu na 5. brigadu lijevo i 2. dalmatinsku desno od ovih položaja. Štab divizije je ovim naređenjem predviđao 1. dalmatinsku brigadu u opštoj rezervi, zapadno od Solakove Kule (rejon sela Kute, Šćipe), ali je ona ostavljena, po odluci VŠ, kod Gornjeg Vakufa i tamo se zadržala do 6. marta.

Pošto je ovlađao komunikacijom Ivan-sedlo – Konjic, neprijatelj je grupisao glavne snage u rejonu Konjica, a pomoćno u rejonu Ivan-sedlo – Bradina i 2. marta prešao u napad u zoni između Neretve i pl. Bitovnje pravcima: Konjic – Ostrožac; Bradina – Trešnjevica; Ivan-sedlo – jugoistočne padine pl. Bitovnje.⁵⁴

Peta crnogorska brigada je upornom odbranom na svom desnom krilu spriječila ovog dana neprijateljske dijelove da se dublje probiju desnom obalom Neretve, a u toku noći (2/3. III) izvršila sa dva bataljona protivnapad u pravcu Bradine i sela Repovci na dijelove koji su nastupali prema pl. Bitovnji. Sljedećeg dana (3. III) neprijatelj produžava nastupanje dolinom Neretve i zonom sjevernije od ove, dostiže liniju Kralupi – Barmiš – Bikova kosa, našavši na jak otpor 5. brigade na ovom pravcu, naročito na desnoj obali Kraljuščice, koju je 4. marta napao i tokom dana zauzeo selo Lisičiće i Trešnjevicu, a 5. marta ovlađao linijom Višnjevica – Seonica – Ostrožac. Na svom desnom krilu neprijatelj je zadržan i sljedećih dana ostao na položaju u Lisin – Vranjača, a oslonom na pl. Ivan. Narednog dana (6. III) neprijatelj se spustio u dolinu Neretve i zauzeo raspored na njenoj istočnoj obali odsjeku

⁵⁴ Na ovom pravcu je napadala borbena grupa »Anaker«, dok su lijevom obalom Neretve prema Jablanici nastupali četnici. Peta crnogorska brigada je početkom napada grupe »Anaker« imala svoje dijelove na liniji: Pokojište – Ugošće – Koznik – Križ.

Podhum — Ostrožac, prema jedinicama 3. divizije koje su posjele zapadnu obalu Neretvice.⁵⁵

Peta crnogorska brigada je u borbama od 2. do 6. marta, na pravcu Konjic — Ostrožac, usporavala neprijatelju nastupanje, uporno se braneći od linije do linije, manevrišući po frontu i dubini, nanoseći mu znatne gubitke. Ona je koristila taktički važne uzastopne položaje: istočno od Kraljušćice i njenu desnu obalu; Višnjevica — Lisičići; Seonica — Ostrožac; Podhum — Ostrožac, preduzimajući sa njih česte a iznenadne protivnapade u bok neprijateljskih jedinica. Ovakvim svojim dejstvom ona je sprječila neprijatelja da prodre sa ovog pravca u dolinu Rame, što je bilo naročito važno za vrijeme protivudara naših jedinica kod Gornjeg Vakufa, a zatim da stvori uslove za prikupljanje glavnine divizije u dolini Neretvice i preduzimanje uspješnog protivnapada prema Konjicu, čime je obezbijeđeno sa ove strane forsiranje Neretve na odsjeku Jablanica — Rama — Ostrožac.

Pošto je završen protivudar kod Gornjeg Vakufa, otopočeо je pokret Glavne operativne grupe i ranjenika pravcem Prozor — Jablanica — Prenj i dalje prema istoku. Vrhovni komandant je u vezi su ovim naredio 6. marta 3. diviziji da obezbijedi ovaj pokret i forsiranje Neretve

⁵⁵ 5. crnogorska brigada se povukla na desnu obalu Neretvice u toku noći (4/5. III), ostavivši u rejonu s. Orlišće, sjeverno od Podhuma, svoje manje dijelove radi obezbjedenja prema Bitovnji, do dolaska na ovaj pravac dijelova 10. brigade. Vrhovni komandant je, obaviješten o situaciji na pravcu Konjica, upozorio 4. marta štab 3. divizije na obezbjedenje boka i pozadine GOG za vrijeme protivudara kod Gornjeg Vakufa, obavještavajući ga da 1. dalmatinska za ovo vrijeme neće biti upućena u sastav divizije, pa je naredio rokiranje 10. hercegovačke brigade sa pravca Ostrožac — Rama na sektor 5. crnogorske brigade, s tim što će zatvaranje ovog pravca preuzeti 2. dalmatinska brigada, koja se nalazila na prostoriji Jablanica — Rama i zatvarala dolinu Drenjanke. Na osnovu ovog naređenja 10. hercegovačka se prikupila prema 5. brigadi i razmjestila na njenom lijevom krilu u gornjem toku Neretvice (Gorani — Oteležani) sa zadatkom da zatvoriti pravac od pl. Bitovnje prema Solakovoј Kuli i Podhumu. Dva bataljona 2. dalmatinske (3. i 4.) razmjestili su se desno od 5. brigade na prostoriji s. Lizoperci, Kostajnica, Blučići.

(Arhiv II, k. 7, reg. br. 40—1: Naređenje VK od 4. III Štabu 3. divizije).

upornom i »po svaku cijenu« zaštitom ovog pravca kod Ostrošća i na Neretvici.⁵⁶

Situacija na Neretvi je ovog dana bila sljedeća: četnici koji su od Konjica nastupali lijevom obalom, prema Jablanici, posjeli su položaje između sela Krsca i Glogošnice. Njih su početkom forsiranja (6/7. III) razbili dijelovi 2. proleterske divizije, koja je zadržala južno od Jablanice (u visini Karaule) i talijansko-četničke snage, koje su nastupale od Mostara.⁵⁷

Pred jedinicama 3. divizije neprijatelj je ovog dana bio na liniji: Ivan-sedlo – Lisin – Repovci – Trešnjevica – Kvok – Višnjevica – Seonica – Podhum – lijevom obalom Neretvice do ušća, imajući glavne snage u dolini Neretve prema Ostrošcu.

Ovakav operativni položaj pružao je 3. diviziji povoljne uslove za obuhvat njegovih snaga u dolini Neretvice i Neretve, prelaskom u napad južnim padinama pl. Bitovnje, preko Trešnjevice na Konjic, sa potrebnim obezbjeđenjima prema Bitovnji i Ivan-sedlu.

Štab divizije je odlučio da iskoristi ovaj položaj i aktivno dejstvuje svojim jedinicama istočno od Neretvice u pravcu Konjica, kako bi se smanjio pritisak neprijatelja u rejonu Ostrošca i obezbijedilo nesmetano forsiranje GOG-a kod Jablanice i Rame. On je u tu svrhu naredio da se izvrši odgovarajuća pregrupacija jedinica na desnoj obali Neretvice, pomjeranjem prema Ostrošcu, pošto su sa ovog pravca povučeni bataljoni 2. dalmatinske brigade i grupisanjem u gornjem toku Neretvice u rejonu Podhuma i Solakove Kule.

Treća divizija je imala sljedeći raspored uoči protivnapada: 5. crnogorska brigada sa svoja tri bataljona i jednim bataljonom 10. hercegovačke od ušća Neretvice njenom desnom obalom do Podhuma, sa izraženim težištem odbrane pravca Ostrožac – Rama; dva njena bataljona na prostoru Gorani – Oteležani, kao grupa za dejstvo na

⁵⁶ Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 138.

⁵⁷ Njemačka 717. divizija i grupa »Fogl« prikupljale su se poslije njihovog odbacivanja u dolini Vrbasa između Bugojna i Gornjeg Vakufa; ka dolini Neretve bile su usmjerene: 369: divizija od Kupresa prema Prozoru, 7. SS – divizija od Livna prema Širokom Brijegu i Mostaru.

pravcu Podhum — Seonica — Lisičići, 10. hercegovačka brigada se glavninom prikupila u rejonu Solakove Kule, za dejstvo pravcem padine Bitovnje — Trešnjevica — Konjic, dok se 1. dalmatinska brigada nalazila u pokretu od Gornjeg Vakufa prema Solakovoj Kuli, kao divizijska rezerva za dejstvo po potrebi. Štab divizije se nalazio u s. Gorani, a od početka napada u s. Zugliće.

Ovakvom grupacijom na desnoj obali Neretvice bio je izražen zamišljeni manevar štaba divizije, koji se sastojao iz upornosti i demonstrativnih napada na Neretvici (4 bataljona) i protivnapadima preko Trešnjevice prema Lisičićima i Konjicu (6 bataljona), s tim što je u rejonu Solakove Kule bila predviđena jaka rezerva (4 bataljona).

Ne čekajući na dolazak 1. dalmatinske brigade, ostale jedinice divizije su prešle u napad u zoru 7. marta. Grupa bataljona 5. brigade prešla je Neretvicu, napadajući pravcem Oteležani — Seonica i tokom dana ovladala Gostovićima, Seonicom i Višnjevicom, zadržavši se na ovoj prostoriji u toku noći i slijedećeg dana. Na ostalom dijelu Neretvice, prema ušću, neprijatelj se držao, odbijajući demonstrativne napade ostalih bataljona ove brigade. Deseta hercegovačka brigada je nastupala određenim pravcem, praveći dublji obuhvat padinama Bitovnje i u toku noći (7/8. III) izbija na Opasenik (1469), gdje vrši pripreme da slijedeće noći produži napad prema Trešnjevici. Neprijatelj je reagovao na ovaj manevar brigade napadom preko pl. Bitovnje (četnici i milicija), pa je radi obezbeđenja bio na tom pravcu upućen jedan bataljon, koji je uspio da razbijje četnike na Samaru, potisne miliciju sa Bitovnje i postavi zastor prema Nijemcima na Ivan-sedlu i Repovcima, izbjajanjem na Gabelinski potok. Brigada je u toku noći (8/9. III) produžila na Kvok i Trešnjevicu i prinudila neprijatelja da se pred njenim snažnim napadom povuče sa ovih položaja i odstupi prema Lisičićima i Konjicu. Neprijatelj je preduzeo izvlačenje iz doline Neretvice i Neretve i povlačenje nabrzuruku prema Konjicu, pošto se osjetio ugroženim na ovoj prostoriji.

Peta brigada polazi ove noći, pošto je zapazila povlačenje neprijatelja, u napad na cijelom frontu svim bataljonima, koji se tokom dana, 9. marta, pretvara u gonjenje: Ostrožac — Lisičići i Višnjevica — Kralupi, dok je lijevo

od nje, na pravcu Trešnjevica — Hasanovići — Ugošće nastupala 10. hercegovačka. U ovom gonjenju, na sektoru Ije-vokrilnih bataljona 5. brigade uzeli su učešće i dijelovi 1. dalmatinske brigade, koja je 7. marta stigla na prostoriju Solakova Kula — Podhum.⁵⁸

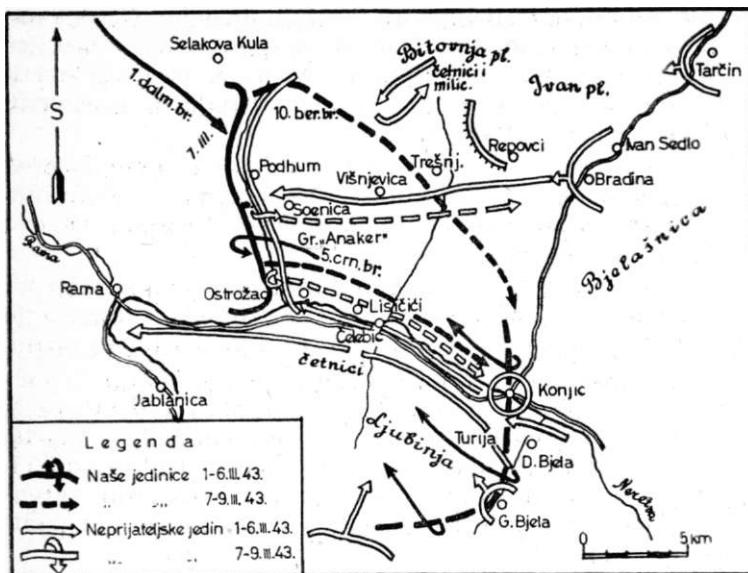
Neprijatelj se ovog dana do 20 časova povukao pred 3. divizijom na liniju Konjic — Ivan-sedlo, sa isturenim dijelovima na položajima Homolje, Križ, Vrbljani, Bikova kosa, Brdo, Vranjača, Lisin.

Ovim je bila otklonjena opasnost na lijevom boku jedinica Glavne operativne grupe i obezbijeđeno forsiranje Neretve i prebacivanje ranjenika na njenu istočnu obalu.

Narednih dana jedinice divizije, po naređenju Vrhovnog štaba, prelaze na lijevu obalu Neretvu kod Ostrošca, i to: 10. hercegovačka 10. marta, 5. crnogorska 11. marta, 1. dalmatinska brigada 12/13. i 13. marta. One su do 17. marta, kada je divizija upućena prema Nevesinju, zatvarač pravac od Konjica prema Ostrošcu i sjevernim padinama Prenja.

Grupa »Anaker« je u borbama od 1. do 9. marta pretrpjela gubitke od 17. mrtvih i 54 ranjena, dok su gubici

⁵⁸ O učešću 1. dalmatinske brigade u ovom napadu postoje neslaganja. Rudolf Primorac, u Zborniku članaka NERETVA 1, str. 213 kaže: »1. dalmatinska nije stigla na vreme, kako smo i predviđali. Jedan njen bataljon, koji je 9. III prvi stigao na prostoriju južno od Solakove Kule, u blizini s. Oteležani, verovatno je ovog dana u sastavu 5. brigade učestvovao u gonjenju neprijatelja. Ostali bataljoni, koji su kasnije stigli, nisu u ovome učestvovali. Odličan razvoj protivudara u toku 9. III omogućio je kratak predah i odmor ovoj premorenoj i u teškim borbama doista istrošenoj brigadi. Dva dana docnije Brigada je preuzeila položaje 5. brigade pred Konjicom, kada se ova prebacila na levu obalu Neretve«. Međutim, Gligo Mandić, komandant ove brigade, u istom Zborniku knj. 2, str. 346, navodi: »Po dolasku na prostoriju Solakova Kula — Kruščica Brigada se nije mogla odmoriti, poslije desetodnevnih borbi u kojima je pretrpjela gubitke od oko 70 mrtvih i toliko ranjenih, nego je uvedena u borbu pravcem Priješlop — Minovica na neprijatelja koji je napadao na 5. brigadu u dolini Neretvice, i do pada mraka 7. marta ovladala s. Lipica, s. Višnjevica. U borbama 8. i 9. III brigada sa dva bataljona sadejstvuje 5. crnogorskoj u napadu na Ostrožac i gonjenju neprijatelja u pravcu Konjica. Sa ostalim snagama u rezervi divizije u rejonu Solakova Kula — Podhum sa zadatkom organizovanja pokreta divizijske bolnice prema Ostrošcu i Jablanici.«

SIC. 6. — *Povlačenje od Konjica i protivnapad divizije (7-9. III 43)*

četnika, Italijana i milicije za ovo vrijeme i na ovom sektoru nepoznati.⁵⁹

Nema podataka o gubicima 3. divizije za ovo vrijeme. Međutim, njeni ukupni gubici od dolaska iz srednje Bosne na sektor Bugojno – Gornji Vakuf do 7. marta iznose 175 poginulih i 355 ranjenih.⁶⁰

U operacijama obezbjeđenja protivudara kod Gornjeg Vakufa, a potom forsiranja Neretve, jedinice 3. divizije su uspješno izvršile zadatku. One su odbranom pravaca od Konjica i Ivan-sedia (1–6. III) prema Ostrošcu i dolini Neretvice usporavale neprijatelju nastupanje, iscrpljujući ga

⁵⁸ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. 364: Bojna relacija 3. domobranskog korpusa za mart 1943. godine.

⁶⁰ Isto, t. IV, knj. 11, dok. 44: Izvještaj štaba 3. divizije od 7. marta 1943. Vrhovnom štabu. (Prema ovom izvještaju ovi gubici su po brigadama sljedeći: 5. brigada 50 poginulo, 158 ranjeno; 10. brigada 39 poginulo, 58 ranjeno; 1. dalmatinska: 86 poginulo, 139 ranjeno.)

i nanoseći mu gubitke, uspjevši na taj način da ga na Neretvi zadrže i spriječe njegov dalji prođor ka Rami, a potom su ga protivnapadima (7–9. III) odbacile do linije Konjic – Ivan-sedlo, što je stvorilo povoljne uslove za forsiranje Neretve i prebacivanje svih jedinica i ranjenika na istočnu obalu Neretve i njihov dalji pokret u dubini Hercegovine i prema Kalinoviku.

Partijsko-politički rad u jedinicama nije u ovom periodu zanemarivan, iako su se nalazile u neprekidnim borbama i pokretima. Održavani su partijski sastanci, skojevskih aktivaca, sastanci i savjetovanja starješina i štabova, konferencije po četama i bataljonima, pa i zborovi čitave brigade (npr. u 1. dalmatinskoj). U svim ovim prilikama vršena su vojno-politička informisanja, pripreme za akcije i njihove analize, uočavani su propusti pojedinaca i jedinica, isticane pozitivne strane. Na partijskim sastancima je provjeravano sprovođenje u život zaključaka prethodnih sastanaka, bataljonskih i brigadnih konferenciјa. Održavani su i partijski kursevi. Velika pažnja je poklanjana i vojničkom radu, i u tu svrhu su sazivana savjetovanja štabova na kojima je raspravljano o uzdizanju vojnih starješina, naročito nižih, podizanju njihovog autoriteta, discipline, znanja, budnosti, brizi za borce itd. Po četama i bataljonima aktivirani su kulturno-prosvjetni odbori, koji su razvijali svestranu aktivnost i raznovrsne oblike rada: predavanja, priredbe za borce i narod, izdavanje listova i dr. Sve je to održavalo moral boraca na zavidnoj visini, uticalo da se novi borci koji su dolazili kao popuna u jedinice ubrzo prilagode borbenim uslovima i teškoćama, iako su ovih dana jedinice imale znatne gubitke u mrtvim i ranjenim, kod Prozora i u dolini Neretve, a i bolest je bila prisutna.⁰¹

3. OSLOBOĐENJE NEVESINJA

Forsiranjem Neretve između Jablanice i Ostrošca i razbijanjem četnika na lijevoj obali, otvoren je put za pro-

⁰¹ Zbornik, tom IX, knj. 3, dok. 55 i 86: Izvještaji zamjenika političkog komesara 1. dalmatinske brigade od 9. februara i 17. marta 1943.

dor Glavne operativne grupe u Nevesinjsko polje i prema Kalinoviku.⁶²

Pošto je prethodnica Glavne operativne grupe razbila i potukla četnike na pravcu Prenj – Boračko jezero i na prostoru Čićevo – Glavatičevo – Banjdo – Zaborani⁶³,

⁶² **Forsiranje Neretve i prebacivanje jedinica i ranjenika na lijevu obalu izvršeno je od 7. do 15. marta po sljedećem redoslijedu:** 2. proleterska divizija, ojačana 1. proleterskom brigadom, izvršila je forsiranje u toku 6/7. marta i sljedećeg dana i produžila dejstva kao prethodnica pravcem Jablanica – Krstac – Gornja Bijela – Borci – Glavatičevo. Za njom se sljedećeg dana prebacila 7. banijska divizija, i sa dvije brigade na prostoriji Ravna – Glogošnica obezbjedivala, kao desna pobočnica, pravac prema Prenju i s. Jasenjanima, dok je jedna njena brigada zadržana u rejonu Krsca za obezbjedenje ranjenika, a kasnije i njihov transport zajedno sa 9. dalmatinskom divizijom. Deveta dalmatinska divizija je prešla Neretvu kod Jablanice 14/15. marta, s tim što je njena 3. brigada vršila obezbjedenje prema jugu i jugozapadu, pa je sljedećeg dana prešla na istočnu obalu u sastav divizije. Ova divizija sa jednom brigadom 7. divizije (8. brigadom) preuzima obezbjedenje i transport ranjenika. Iste noći je prešla na istočnu obalu 7. krajiska brigada, a u toku 15. marta su se prebacile kod Jablanice i Ostrošća i 3. krajiska i 3. sandžačka brigada 1. divizije, koje su se nalazile u zaštitnici od Gornjeg Vakufa do Neretve. Dva dana kasnije (17. III) na Neretvu su izbile njemačke jedinice koje su nastupale od Prozora dolinom Rame i spojile se sa snagama koje su nastupale od Konjica i Mostara. Jedinice 3. divizije su poslije prelaska na lijevu obalu Neretve obezbjedivale, kao lijeva pobočnica, pravac prema Konjicu i Ostrošću i to na liniji: Ribići – Prisoje – Javorik – Idbar (1. dalmatinska brigada), Vis – Turija – Donja Bijela (5. crnogorska brigada). U vezi sa daljim zadatkom i pokretom 3. divizije 5. brigada je 16. marta krenula pravcem: Gornja Bijela – Mjedeškovići – Boračko jezero – Kula – Grabovica, a sljedećeg dana za njom je pošla i 1. dalmatinska brigada, pošto je položaje prema Konjicu preuzela 1. divizija. Deseta hercegovačka se već nalazila na ovom pravcu, kao bočno obezbjedenje 2. divizije prema Gornjem i Donjem Zimlju i Nevesinjskom polju.

⁶³ Četnici koji su učestvovali u borbama protiv jedinica GOG na Neretvi i na Prenju dovedeni su iz Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine i Bosne i bili su formirani u brigade pod komandom bivših oficira jugoslovenske vojske. Poslije razbijanja na Neretvi pokušali su da pruže otpor u rejonima Gornje i Donje Bijele, na Prenju, kod Boračkog jezera, a potom na prostoru Čićevo – Glavatičevo – Zaborani, kod Nevesinja i na pravcu Nevesinja i Gacka, ali su dotučeni i potpuno razbijeni od jedinice Glavne operativne grupe. Oni su pripadali Durmitorskog, Pljevaljskog, Nevesinjskog, Gatačkog, Nikšićkog, Podgoričkog, Andrijevačkog, Boračkog, Kolašinskog, Bjelopoljskog i Rogatičkog brigadi.

3. divizija, ojačana 4. proleterskom (crnogorskom) brigadom, usmjerena je prema Nevesinju sa zadatkom da razbije neprijatelja na ovom pravcu i oslobodi ovo mjesto; da uputi dijelove 10. brigade za čišćenje Dabarskog i Popovog polja od četnika; da na oslobođenoj teritoriji izvrši mobilizaciju novih boraca i popunu jedinica, i da pomogne da se organizuje narodna vlast.

Stab divizije (Kula) je za nastupanje prema Nevesinju naredio: 1. dalmatinskoj i 10. hercegovačkoj brigadi da se kao desna kolona kreću pravcem: Bahtijevica — Hansko polje — Gornje Zimije — Donje Zimije, pa pošto se dijelovima obezbijede kod Zastilja i Prijevora prema Bijelom Polju i Mostaru, produže na Presjeku ili Lakat i dalje: Badne — Sopilji — Bojište — Nevesinje; 4. proleterskoj i 5. crnogorskoj brigadi da kao lijeva kolona nastupaju pravcem: Zaborani — Luka — Kljuni — Donja Bijenja — (Pridvorci) — Postoljani — Nevesinje, s tim da se 4. brigada, koja je nastupala lijevo, obezbijedi prema pl. Crvnju i Kifinu Selu.

Pošto su obje kolone naišle na jači otpor neprijatelja (četnika i Italijana), stab divizije je izvršio i u toku borbi korekciju ovog naređenja i dalja dejstva je usmjeravao prema razvoju situacije.

Poslije poraza u dolini Neretve u komandi italijanskog 6. armijskog korpusa i stabu Draže Mihailovića je odlučeno da se prikupe jače snage u rejonima Kalinovika, Nevesinja i Bijelog Polja (kod Mostara), te da se iz Nevesinskog polja i od Gornjeg i Donjeg Zimlja napadnu bočne jedinice NOV; koje se probijaju uz Neretvu. Do 19. marta su dovedene jake snage Italijana i četnika na pravcu nastupanja 3. divizije i usmjereno: pravcima Kifino Selo — pl. Crvanj — Glavatićevo; Pridvorci — Kljuni — Zaborani; Lakat — Crna gora — Rat kamen; Bijelo Polje — Prijevorac — Donje Zimlje; Bijelo Polje — Zastolje — Gornje Zimlje — Bahtijevica; Prenj — Kula. Brojno stanje ovih snaga bilo je oko 5000 četnika i 5 bataljona Italijana, ojačani sa 4 baterije artiljerije i 1 četom tenkova.⁶⁴

⁶⁴ Italijanski bataljoni su pripadali divizijama »Marke«, »Murdje« i »Bergamo«. Od Bijelog Polja preko Zastolja i Prijevorca, i od Nevesinja prema Pridvorcima i Kljunu, napadale su italijanske jedinice i četnici, dok su na drugim pravcima bili četnici.

Neprijatelj je 19. marta, pošto je izbio na liniju Ko-vačići – Henjkuša, produžio napad prema Kljuni i Borov-skom polju i ovlada tokom dana Pašinom Gomilom i jugo-istočnim padinama Crne gore, prinudio naše dijelove da se povuku na položaje Gradina (4. brigada), Hercegova glava – Jevički rat (5. brigada). Desno na boku 4. brigade čet-nici su ovladali Zimomorom i kontrolisali pravce prema pl. Crvnju i Gornjoj i Donjoj Bijenjoj.⁶⁵ Neprijatelj je za-držao i nastupanje jedinica desne kolone na pravcu Gor-nje Zimlje – Donje Zimlje.

Štab divizije je naredio 4. i 5. brigadi da izvrše pro-tivnapad 19/20. marta, odbace neprijatelja u Nevesinjsko polje i izbiju na liniju Gornja i Donja Bijenja – Markova glava (4. brigada) – Pridvorci – Hrušta – Lipovački kuk (5. brigada), sa koje će preći u dalji napad prema Ne-vesinju. Desnoj koloni je naređeno, pošto razbijje i odbaci neprijatelja na svom pravcu i obezbijedi se prema Mostaru, krene za Nevesinje.

Lijeva kolona je izvršila protivnapad, ali jedinice zbog zamorenosti nijesu uspjеле da odbace neprijatelja i izbiju na predviđenu liniju, pa su s napadom produžile tokom dana (20. III): 5. brigada prema Laktu i Gradcu, a 4. pro-leterska prema Presjeci i Kovačićima, uspješno sadejstvu-jući jedna drugoj. Frontalnim napadom i bočnim obuhvatom ove dvije brigade, južnim padinama Crne gore i Crv-nja, prema Nevesinjskom polju, neprijatelj je bio razbijen i panično se povlačio prema Pridvorcima i Nevesinju, ba-cajući oružje, opremu i municiju, a ostavljajući na boji-štu velik broj mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Njegovi razbijeni dijelovi su prihvaćeni od tenkova iz Nevesinja. Peta crnogorska brigada je produžila gonjenje pravcem Pridvo-rica – Nevesinja, a 4. proleterska pravcem Donja Bijenja – Nevesinje i Gornja Bijenja – Kifino Selo. Brigade su tokom 21. marta podišle Nevesinju, pod jakim dejstvom neprijateljske artiljerije i avijacije, i zauzele polazne re-jone za napad: Čitluk – Mali Velež – Veliki Velež – (5. brigada) – Donja Bijenja – Kifino Selo (4. brigada), istu-

⁶⁵ Na pravcu Nevesinje – Pridvorci – Kljuni napadali su 1. i 2. bataljon 55. puka divizije »Marke« (grupa »Škoti«) uz po-dršku tenkova, a preko Crvnja i Crne gore četnici uz vatrenu podršku Italijana.

riči izviđačke dijelove na liniju Gradina – Selište – Dugo polje – Batkovići.

Pošto je pretrpio poraz u Nevesinjskom polju, neprijatelj nije uspio da nabrzmu organizuje odbranu Nevesinja. Očekujući napad naših jedinica još iste noći, da bi izbjegao definitivan poraz, počeo se izvlačiti prema Bišini i paliti magacine u gradu.

Stab divizije, kao i štabovi jedinica, nije izvukao odgovarajuće zaključke kada je primijećeno izvlačenje materijala i vojske i paljenje magacina, i nije izdao naređenje da se odmah prede u napad i spriječi neometana evakacija garnizona. On je pretpostavljao da se neprijatelj izvlači na pogodnije položaje oko grada, kako bi se što uporije branio. Takva pretpostavka je koristila italijanskim jedinicama da u toku noći evakuišu glavninu vojske i materijala i zapale neke magazine.⁶⁶

Četvrta i 5. brigada prelaze u napad na položaje oko grada i u mjestu, na kojima su se još zadržavali samo četnici, tek ujutro (22. II) bez teškoća i znatnijeg otpora prinuđavaju ih da se povuku odavde u raznim pravcima, a najvećim dijelom prema Blagaju i Mostaru i južno prema Trusini i Sniježnici. Do 8 časova Nevesinje je bilo potpuno očišćeno, pa su dijelovi 5 brigade produžili gonjenje preko Veleža i Bišine, dok se 4. brigada povukla na prostoriju Butkovići – Kifino Selo radi odmora i izviđanja na pravcu Gacka i Uloga.

Neprijatelj je u ovim borbama od 19. do 22. marta imao gubitke od 350 do 400 mrtvih i ranjenih Italijana i četnika, od kojih je grupa »Škoti« imala gubitke od 239 mrtvih, ranjenih i zarobljenih; 30 puškomitrailjeza, 9 teških mitraljeza i 18 minobacača. Gubici 4. i 5. brigade za ovo vrijeme iznose: 25 mrtvih i 69 ranjenih, od kojih 4. brigada 14 mrtvih i 42 ranjena, a 5. brigada 11 mrtvih i 27 ranjenih. U Nevesinju je zaplijenjeno 100 sanduka bombi za minobacače, 25. hiljada metaka, 150 pušaka, 6 vagona brašna, 3 vagona makarona, 1 vagon pirinča, 1 vagon ulja, 1 vagon petroleum, 1 vagon vina i razna oprema.⁶⁷

⁶⁶ Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 110: Izvještaj Štaba 3. divizije od 21. marta 1943. Vrhovnom štabu.

⁶⁷ Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 110: prednji izvještaj Štaba divizije; dok. 262: Izvještaj italijanskog Šestog armijskog korpusa od 21. marta 1943.

Dok je lijeva divizijska kolona (4. i 5. crnogorska brigada) u četvorodnevnim borbama (19.—22. III) savladala otpor neprijatelja na svom pravcu nastupanja i izbila na liniju Kifino Selo — Nevesinje — Bišina, na pravcu desne kolone (1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade) odigravala su se sljedeća borbena dejstva.

Deseta hercegovačka poslje razbijanja četnika na prostoriji Rat — Kamen — Bahtijevica produžila je 17. marta gonjenje prema Gornjem i Donjem Zimlju. U toku ovog dana, dok je trajalo gonjenje, pojavili su se Italijani i četnici sa pravca Ruišta i Porima prema Zastolju i Gornjem Zimlju, i od Prijevorca prema Donjem Zimlju. Ocijenjeno je da je jačina neprijatelja na ovim pravcima oko 700 vojnika, pa su se jedinice brigade zadržale na položajima Obrlin — Čelopek — Kušići (iznad Gornjeg Zimija) da ga što bolje izvide i pripreme se za napad radi njegovog odbacivanja, i obezbjedenja svog desnog boka za pokret prema Donjem Zimlju.⁶⁸ Stab brigade je naredio napad na neprijatelja u rejonu Zastolja, koji je izvršen u toku 17/18. marta, ali su se jedinice morale povući, na polazne položaje, pošto je neprijatelj pružio neočekivano jak otpor, uslijed čega su imale oko 40 boraca izbačeno iz stroja. Sljedeće noći brigada obnavlja napad kod Zastolja, nanosi neprijatelju veće gubitke i uspijeva da ga tokom noći potisne sa istaknutih položaja prema Gornjem Zimlju, ali se ujutro pod dejstvom artiljerije i avijacije ponovo povukla na polazne položaje.

U toku 18. marta na pravac Gornje Zimlje je upućena 1. dalmatinska brigada, određena od štaba divizije u desnu napadnu kolonu. Po dolasku u rejon Gornjeg Zimlja povezala se sa 10. hercegovačkom brigadom, pa su njihovi štabovi pripremili ponovni napad na neprijateljske položaje u rejonu Zastolja, i na Prijevorcu. U ovom napadu 20/21. marta učestvovali su po dva bataljona ovih brigada, ali nisu uspjeli da zbace neprijatelja sa napadnutih položaja Porim, Gola glava, Prijevorac, pa su se morali povući uz gubitke od 55 mrtvih i ranjenih, nanijevši i neprijatelju znatne gubitke.

⁶⁸ Na ovom sektoru, pored četnika, nalazili su se 2—3 bataljona iz ital. divizija »Murde« i »Bergamo«.

Pošto napadi desne kolone na neprijateljske položaje u rejonu Zastolja i Prijedorca nijesu uspjeli, štab divizije je odlučio da se na ovom pravcu ostave 3 bataljona 1. dalmatinske brigade, a ostale snage ove kolone dođu na prostoriju Lakat – Hrušta 21/22. marta da učestvuju u napadu na Nevesinje zajedno sa desnom kolonom, koja je podišla ovom mjestu. Njima je naređeno da uzgredno likvidiraju četnike u Donjem Zimlju.

Deseta hercegovačka je ove noći, u pokretu prema Nevesinju, napala i razbila četnike u Donjem Zimlju, a Italijane iz rejona Prijedorca prinudila poslije borbe da se povuku na Sljeme (k. 745) uz veće gubitke. Deseta brigada je produžila pokret 22. marta prema Nevesinju, ali nije stigla da uzme učešće u njegovom oslobođanju pošto ga je neprijatelj bio u toku prethodne noći napustio.

Neprijateljski gubici u borbama sa desnom kolonom od 18. do 22. marta, ne računajući četnike, za koje nema podataka, bili su 34 mrtva i 128 ranjenih, dok su gubici 1. dalmatinske i 10. hercegovačke brigade za isto vrijeme oko 100 mrtvih i ranjenih.⁶⁹ Ovdje kod D. Zimlja poginuo je komandant bataljona 10. brigade – Novica Domazet.

Raspored jedinica 3. divizije poslije oslobođenja Nevesinja, od 23. marta, bio je sljedeći: 5. crnogorska brigada na užoj prostoriji Nevesinja, s jačim dijelovima na Bišini i Veležu, orijentisana prema Blagaju i Mostaru; 10. hercegovačka, bez 2 bataljona, na široj prostoriji sela Odžak, zatvarala je i izviđala pravce od Bileće i Stoca. Dva njena bataljona su upućena u južnu Hercegovinu, u pravcu Dabarског i Popovog polja (2. i 3. bataljon) da se povežu sa partizanima na tom području i izvrše mobilizaciju novih boraca za brigadu; 1. dalmatinska brigada u rejonu Gornjeg i Donjeg Zimlja zatvarala je pravce od Mostara i Bijelog Polja; 4. proleterska brigada na široj prostoriji Kifina Sela, orijentisana prema Gacku, i u vezi s dijelovima svoje divizije u Ulogu. Štab divizije se smjestio u selo Miljevac, 1 km jugoistočno od Nevesinja.⁷⁰

⁶⁹ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok.: 260, 283 i 287: Izvještaji Komande italijanskog Šestog armijskog korpusa od 21. 24. i 25. marta 1943. godine; dok. 110: Izvještaj Štaba 3. divizije od 21. marta 1943. Vrhovnom štabu.

⁷⁰ Isto, t. IV, k. 11, dok. 119: Izvještaj Štaba 3. divizije od 23. marta 1943. god.

Narednih dana 3. divizija je ostala u širem rejonu Nevesinja, obezbjeđujući se prema Mostaru. Ostale jedinice Glavne operativne grupe su bile (23. III) u slijedećem rasporedu: 2. proleterska divizija, pošto je razbila četnike kod Kalinovika i Uloga, produžila je gonjenje ka Foči; 1. proleterska divizija, bez svoje 1. brigade, koja se nalazila sa 2. divizijom, u zaštitnici prema Konjicu, 7. divizija na prostoriju: Čičevo, Glavatićevo, Blace, Grušća, a 9. dalmatinska u pokretu ka Nevesinjskom polju.

Poslije kraćeg odmora i sređivanja jedinice 3. divizije, pored obezbjeđenja od Mostara na pravcima Blagaj – Nevesinje, Bijelo Polje – Gornje i Donje Zimlje, potpomažu organizaciju narodne i vojno-pozadinske vlasti na oslobođenoj teritoriji, evakuju pljen iz Nevesinja, prikupljaju podatke o neprijatelju u ostalim dijelovima Hercegovine, mobilišu nove borce, održavaju konferencije i zborove u okolnim selima, priredbe za vojsku i narod. U jedinicama, sa borcima i starješinama, održavaju se sastanci na kojima se analiziraju protekle borbe i vrši upoznavanje sa tekćim i narednim zadacima, vojnim i političkim, u ovoj oblasti.⁷¹

Situacija je zahtjevala jača obezbjeđenja prema Mostaru, na oba pravca, i hitno gonjenje razbijenih četnika prema Gacku i Bileći. Međutim, snage divizije nijesu bile dovoljne da dejstvuju u smislu ovakve potrebe: da obezbijede solidnu organizaciju oslobođenog područja i, prikupljeno, dejstvuju na pojedinim pravcima. Prostranstvo na kojem su se nalazile njene jedinice uslovilo je njihovu veliku razvučenost i nedovoljnu povezanost. Početni uspjesi i prodori u oblast Nevesinja razbili su četnike i italijanske jedinice, nanijeli im znatne gubitke i odbacili ih prema Blagaju, Trusini i Sniježnici, gdje su se ponovo prikupili. Dalje gonjenje razbijenog i demoralisanog neprijatelja nije iskorisćeno zbog nedovoljno raspoloživih, a premorenih jedinica divizije, koja je morala jednu svoju brigadu držati u rejonu Gornjeg i Donjeg Zijemlja prema neprijatelju na Zastolju i Prijevorcu.

⁷¹ U Nevesinju i Kifinom Selu uspostavljene su komande mjesata, a u okolnim selima NOO.

Osnovni zadatak divizije u ovoj oblasti je bio učvršćenje i proširenje oslobođene teritorije i organizovanje narodne vlasti. Ovom zadatku su bile podređene njene operacije na ovom području, s ciljem da se Nevesinje što duže zadrži u našim rukama i s osloncem na njega proširi oslobođena teritorija i sa nje usmjeravaju dalja dejstva jedinica. Nevesinje je bilo važna raskrsnica između Mostara, Stoca, Bileće, Gacka, Kalinovika i Konjica, u operativno-taktičkom pogledu, svojim centralnim položajem, veoma značajno u odnosu na ova mjesta. Zbog njegove važnosti 3. divizija nije mogla odmah poslije oslobođenja produžiti nastupanje prema Bileći i Gacku, pošto 9. dalmatinska divizija, koja je bila od strane Vrhovnog štaba usmjerena u ovom pravcu, još nije bila prikupljena i sređena da bi mogla samostalno preuzeti odbranu Nevesinja i obezbjeđenje prema Mostaru.

Komanda italijanskog 6. armijskog korpusa je naredila jedinicama koje su se povukle prema Mostaru da zaузму odbrambeni raspored prema Nevesinju. Pretpostavljajući dejstvo naših jedinica i prema jugoistoku, ona je i svojim garnizonima u Bileći i Trebinju naredila da se postave u defanzivni položaj, a četu iz Gacka evakuisala je (23. III) za Bileću. Koncepcija komandanta korpusa u ovom momentu sastojala se u odbrani doline Trebišnjice i pravca Mostar – Metković, s osloncem na garnizone u Primorju (Pelješac, Dubrovnik, Kotor). On je smatrao da raspoložive snage nijesu dovoljne, s obzirom na gubitke divizija »Murde« i »Marke«, da se uspješno odupru snagama NOV, pa je zatražio pomoć od prepostavljenje Više komande oružanih snaga Slovenija – Dalmacija (Superslod).⁷²

Situacija italijanskih garnizona u Hercegovini bila je u ovo vrijeme veoma kritična; vjerovatno bi doživjeli sudbinu svojih jedinica u dolini Neretve i Nevesinjskom polju da se u njihovoj odbrani nijesu angažovali četnici pod komandom Petra Baćovića i Dobrosava Jevđevića, koje su

⁷² Okupaciona zona 6. armijskog korpusa obuhvatala je Hercegovinu, Boku Kotorsku, Dubrovnik, Korčulu, Mljet i Pelješac. U njegovom sastavu su bile: divizije: Marke, Mesina, Murde, Emilia. (Zbornik t. IV, k. 11, dok. 292: Izvј. k-nta 6. arm. korpusa od 26. 3. 1943.).

snabdijevali hranom, oružjem i municijom, i podržavali tenkovima i avijacijom, u prvom redu prema Nevesinju.

Koristeći odsustvo jačeg pritiska naših jedinica prema Blagaju i Mostaru, u rejonu Blagaja se prikupilo nekoliko hiljada četnika, koji su pošli u napad prema Nevesinju 25. marta, zonom sjeverno i južno od komunikacije Blegaj – Nevesinje, podržani avijacijom, kao i artiljerijom i minobacačima sa italijanskim posadama. Oni su uspjeli da iznenade i odbace dijelove 5. crnogorske brigade na ovom pravcu, i tokom dana izbjigu na liniju Veliki Velež – Jelova glava – Paljev do – Udrežnje. Pred noć je 5. brigada bila prinuđena da napusti položaje na liniji Mali Velež – Barda – Vilenjak, ostavljajući prema njima tokom noći samo manje dijelove, i da se povuče na položaje Gradina – Grebak – Bilek, za neposrednu odbranu Nevesinja.

Stab 3. divizije je u toku noći u vezi sa ovom situacijom, prebacio iz Kifina Sela u Nevesinje 4. proletersku brigadu, pa je 26. marta ujutro preduzet protivnapad: 5. brigada pravcem sjeverno od komunikacije Nevesinje • – Bišina – Blegaj, a 4. brigada južno od ove komunikacije. Grupi bataljona 10. hercegovačke brigade, koji su bili upućeni prema južnoj Hercegovini, naređeno je da se vrate u sastav brigade (rejon s. Odžak) dok se situacija kod Nevesinja sredi.

Četvrta i 5. brigada su uspjеле da u prvom naletu prinude neprijatelja na povlačenje, odbacivši ga sa položaja koje je prethodnog dana zauzeo. Međutim, u poslijepodnevnim časovima on se ponovo prikupio i ojačan artiljerijom a podržan avijacijom, prešao u protivnapad i prinudio 4. i 5. brigadu na povlačenje uz veoma upornu borbu, od položaja na položaj, i tokom dana ovlađao Malim Veležom, Bardom i Vilenjakom, a zatim produžio ka Nevesinju.⁷³

Posljednji otpor pred Nevesinjem pružen je sa Gradine (dijelovi 5. brigade) i Grepka (dijelovi 4. brigade), ali su i ovi položaji do noći bili ugroženi preko Malog Veleža i

⁷³ Zbornik, t. IV,k. 11, dok. 276, 287 i 292: Izvještaji Komande ital. 6. armijskog korpusa od 23, 25. i 26. marta 1943. god.; Isto dok. 131: Izvještaj Štaba 3. diviz. od 26. marta 43.

Narodni heroj Pero Cetković

Barde, pa je jedinicama naređeno da napuste odbranu Nevesinja i da se po padu mraka povuku. Prema Nevesinju su ostavljeni izviđački dijelovi, dok se glavnina povukla na prostoriju Kifino Selo (4. brigada) — Batkovići (5. brigada). Deseta brigada, koja je tokom dana bila angažovana prema četnicima ka Udrežnju, zadržala se i dalje u Odžaku, a štab je prešao iz Miljkovca u selo Bratač. Ovog dana ranjen je komandant 3. divizije Pero Cetković, koji je poslije tri dana (29. marta) preminuo. Za komandanta divizije je postavljen Radovan Vukanović, komandant 4. proleterske brigade.

Pošto su se jedinice dva dana odmorile na ovoj prostoriji, ponovo je izvršen napad 28/29. marta na neprijatelja u Nevesinju (oko 1.500 četnika), na osnovu zapovijesti štaba divizije od 27. marta 1943.⁷⁴ u kojem su angažovane pored 4. proleterske i 10. hercegovačke brigade, i 3. dalmatinska brigada 9. divizije,⁷⁵ u saglasnosti sa njenim štabom a po odobrenju Vrhovnog štaba. Peta crnogorska brigada je zadržana kao rezerva u rejonu sela Batkovići.

Zapovješću je bio predviđen obuhvat Nevesinja sa zapadne i istočne strane, preko Malog Veleža i Udrežnja, i odsjecanje od zaleda u rejonu Bišine, pa je jedinicama naređeno da nastupaju: 4. brigada Kifino Selo – Stublovi – Bojište – Mali Velež – žand. stanica Bišina; 10. hercegovačka Babja glava – Udrežnje – Gornja i Donja Rabina – žand. st. Bišina; 3. dalmatinska brigada iz rejona: Ljubovića Brdo, Batkovići, Ziljevo, prema Nevesinju. Predviđeno je da u slučaju ozbiljnijeg ispada neprijatelja tokom dana na bilo kom pravcu jedinice odmah pređu u napad, ne čekajući određeni čas napada (22 časa).

Napad 4. proleterske i 3. dalmatinske brigade je počeo u predviđeno vrijeme na četničke dijelove koji su bili raspoređeni na periferiji Nevesinja i dominantnim tačkama okolo, dok su se unutar mjesta nalazili manji njihovi dijelovi. Veća kolona četnika je ovog dana, pod komandom Milorada Popovića, izvršila ispad iz Nevesinja u jugoistočnom pravcu, prema Odžaku i Džinovoj Mahali, gdje su se pripremali za napad bataljoni 10. hercegovačke brigade, a u susret joj je pošla druga kolona iz rejona Stoca prema Berkovićima. U oštrom borbama tokom dana (28. III), naročito na Babjoj glavi i Rakovoj Nozi, 10. brigada je odsjekla od Nevesinja četnike Popovića i odbacila ih na jug prema Trusini i Sniježnici, nanijevši im veće gubitke. Ona je zatim pošla u napad na Nevesinje, kao što je zapo-

⁷⁴ Zapovijest je citirana u dnevniku dr Mladena Ivezovića, inače nije sačuvana.

⁷⁵ Četvrtu brigadu 9. divizije bila je raspoređena na prostoriju Drežanj – Zovi Do – Plužine, kao osiguranje napada od Gacka i Lukavačkog polja. Njena 5. (dalm.) brigada je na prostoriji Prijedorci – D. Žimlje zatvarala, zajedno sa 1. dalmatinskom, pravac prema Nevesinskom polju, preko Prijedorca. Deveta divizija je bila u operativnom pogledu potčinjena štabu 3. divizije.

viješću bilo određeno, izbila na komunikaciju Nevesinje – Mostar kod Bišine i povezala se sa dijelovima 4. proleterske brigade koji su dejstvovali na ovom pravcu.

Razbijanjem četnika na prostoru Odžaka i Džinove Mahale, kome je bila usmjerena njihova glavnina iz Nevesinja, njihovi dijelovi koji su ostali da brane ovo mjesto i neposrednu okolinu bili su nedovoljni da izdrže napad naših jedinica i, čim su osjetili njihovo podilaženje iz raznih pravaca, povukli su se tokom noći (28/29. marta prema Blagaju) prije nego što je obruč na Bišini bio zatvoren. Samo su njihovi zaštitni dijelovi bili uništeni ili zarobljeni.

Razbijene grupe četnika u rejonu Nevesinja povukle su se u neredu, bacajući oružje i bježeći kućama, pošto su to bili većinom prinudno mobilisani seljaci. Njihove stajrještine su s teškom mukom uspijevale da jedan broj četnika prikupe oko Blagaja, gdje se nalazio italijanski garnizon, koji se obezbjeđivao na liniji Blagaj – Svinjarina – Stepan-grad – Kum. Poslije ovog poraza četnici su se našli u teškoj situaciji, obraćali su se za veću pomoć okupatoru. Dobrosav Jevđević je uspijevao da oko sebe još zadrži grupe četnika iz Rogatičke i Sarajevske brigade.⁷⁶

U međuvremenu, dok se izvodio napad prema Nevesinju, italijanske jedinice su vršile ispadne prema Gornjem i Donjem Zijemlju, prema 1. dalmatinskoj brigadi, vjero-

⁷⁶ Stanje u redovima četnika poslije ovog poraza kod Nevesinja vidi se iz depeša koje je Dobrosav Jevđević 29. marta uputio komandantu italijanskog 6. armijskog korpusa i Draži Mihailoviću: »...Naredenje generala Arnika da se Nevesinje drži snažno i da se čuva desno krilo nije moglo biti primijenjeno, jer četničke jedinice nisu poslušale naredenje i uputile su se za misionerima, za koje se držalo da su ubjegstvu, kako bi sprječili da budu porušena njihova vlastita sela. Da je naredenje bilo izvršeno Nevesinje ne bi palo.« »... Baćević teško obolio. Neprijatelj zauzeo Nevesinje i stigao na liniju Velež – Bišina. Trupe su mnogo zamorene i teže da se izvuku iz borbe. Bosanske trupe nezadovoljne Hercegovcima. Komunisti pojačavaju propagandu. U slučaju da primijetim da je stvar izgubljena, molim da mi se odobri da tražim pomoć od Njemaca preko Italijana. Velike stvari se odigravaju te molim da odlučite. Jevđević.« (Prva depeša je za k-nata 6. arm. korpusa, a druga za Dražu).

(Zbornik t. IV, k. 11, dok. 309: Izvještaj komande 6. arm. korpusa od 30. marta 1943; dok. 313: Obavještenje SUPERSLODA od 31. marta 1943. god.).

vatno sa ciljem da smanje pritisak naših jedinica na pravcu Nevesinje – Mostar. Nešto jači ispad su napravili 27/28. marta, koji je odbijen, a potom je 1. dalmatinska brigada, za vrijeme napada naših jedinica na Nevesinje 28/29. marta, u dva maha napala neprijateljske položaje kod Zastolja.

Neprijatelj je u borbama oko Nevesinja od 25. do 29. marta pretrpio gubitke od preko 300 mrtvih i ranjenih i 30 zarobljenih, dok su gubici jedinica 3. divizije za ovo vrijeme iznosili oko 110 mrtvih i ranjenih.⁷⁷

Poslije ponovnog oslobođenja Nevesinja 3. divizija, uključujući 4. brigadu, koja je još ostala pod njenom komandom, prikupila se u donjem dijelu Nevesinjskog polja, orijentisana prema Gacku, Bileći i Stocu, očekujući najavljenu direktivu Vrhovnog štaba za dalji rad. Dva bataljona 10. hercegovačke brigade ponovo su usmjerena prema južnoj Hercegovini. Stab divizije je prešao iz Bratača u Kifino Selo. Deveta divizija je preuzela zatvaranje pravaca od Mostara i Bijelog polja prema Nevesinju.⁷⁸

4. OSLOBOĐENJE GACKA

Vrhovni štab je usvojio predlog štaba 3. divizije o daljem usmjeravanju njenih jedinica, pa mu je 30. marta poslao direktivu za rad u kojoj je između ostalog naredio:

»Četvrta crnogorska, 1. dalmatinska i 10. hercegovačka brigada (bez dva bataljona) obrazuju zasebnu grupu, pod komandom štaba 3. divizije.

Sa napred označenim jedinicama odmah preduzeti nastupni pokret u Gatačko polje, sa zadatkom: razbijanje četničkih snaga i likvidacija tamošnjih neprijateljskih garnizona, izvršenje mobilizacije najširih razmjera, uspostavljanje narodne vlasti. Pri izvršenju ovog zadatka treba naročito imati u vidu da prvenstveno treba likvidirati Gacko i Avtovac, obuhvatajući ih sa sjevera, pa tek onda ostala neprijateljska uporišta u Gatačkom polju. Poslije ovoga očistiti Kulu Fazlagića od neprijateljskih snaga, ako to,

⁷⁷ Zbornik t. IV, k. 11, dok. 135 i 149: Izvještaji Štaba 3. divizije od 27. i 29. marta 1943. g. Vrhovnom štabu; dok. 299 i 302: Izvještaji Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 27. i 28. marta 1943. godine.

⁷⁸ Isto, t. IV, k. 11, dok. 149: Izvještaj Štaba 3. divizije od 29. marta 1943. g.

s obzirom na naš stav prema muslimanima, ne bi imalo nikakvih političkih posledica. Sa njima treba prvenstveno pokušati pregovore.

Poslije likvidacije neprijateljskih uporišta u Gatačkom polju i razbijanja četničkih snaga vaša će grupa blagovremeno dobiti novi zadatak....

Dva bataljona iz 10. hercegovačke brigade, koja su već ranije bila upućena prema Dabarskom polju, obrazuju zasebnu grupu, sa zajedničkom komandom i sledećim zadatkom odmah preduzeti nastupni pokret pravcem: Dabarsko polje – Popovo polje, sa zadatkom da čisti teren južne Hercegovine od četničkih bandi, da izvrši mobilizaciju najširih razmjera, kao i da uspostavi i učvrsti narodnu vlast na dotičnoj oslobođenoj teritoriji. Ova grupa ima da uzme u svoj sastav sve naše terenske jedinice koje sada dejstvaju na prostoru Dabarsko polje – Popovo polje. Štab 3. divizije će za ovu grupu imenovati zajednički operativni štab . . .⁷⁴

Peta crnogorska brigada je ostavljena, na osnovu ove direktive, u rejon Plužina radi odmora i oporavka, i kao rezerva za dejstvo bilo prema Nevesinju ili Gatačkom polju.⁸⁰

Italijanske snage u Hercegovini bile su u ovo vrijeme nedovoljne da samostalno preduzmu zamašnije akcije protiv jedinica NOVJ i onemoguće njihov prodror u ostale oblasti ove pokrajine. Isto tako, domobransko-ustaške posade, koje su imale nominalnu vlast u ovoj oblasti,⁸¹ jedva su uspijevale da se održe u garnizonima gdje su se i italijanske jedinice nalazile. Njemačke jedinice su se pripremale zapadno od Neretve da produže operacije u ovom dijelu Hercegovine protiv jedinica NOV koje su izmakle njihovom udaru na Neretvi.

Jedina snaga na koju je ovog trenutka računala komanda italijanskog 6. armijskog korpusa bili su četnici koji su se našli u ovoj zoni poslije poraza na Neretvi. Iako je u planu njemačkih komandanata bilo na dnevnom redu

⁷⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta k. 7, reg. br. 15–2). Izvod iz direktive Vrhovnog štaba od 30. marta 1943.

⁸⁰ Kod ostalih jedinica GOG situacija je sljedeća: 1. i 2. divizija izbile su na Drinu, na prostoriju Ustikolina – Bastasi, u pripremi da je forsiraju; 7. divizija sa dvije brigade na pravcu Konjic – Glavatičevo, a sa jednom brigadom na prostoru Ulog – Krbljine – Dobro Polje; 9. divizija na prostoriju Nevesinje – G. i D. Zimlje.

⁸¹ U Hercegovini je bila domobraska 6. pješ. divizija sa sjedištem u Mostaru

Delovi 3. divizije na maršu

njihovo razoružavanje, Italijani su uspjeli da se ovaj poduhvat odloži za kasnije, kako bi ih iskoristili u borbi protiv jedinica NOV. Pod njihovom kontrolom, i zaštitom jer su sopstvene snage bile nedovoljne, četnici su se ponovo prikupljali i organizovali i, pošto su bili snabdjeveni municijom, oružjem i drugim potrebama, imajući punu podršku artiljerije i avijacije, upućivali na pojedine pravce protiv jedinica NOV i POJ.

Na teritoriji južne i jugoistočne Hercegovine (bivši srezovi: stolački, gatački, bilećki i trebinjski), nalazilo se nekoliko hiljada četnika, među kojima najveći broj pri-nudno mobilisanih seljaka, koji su se pri sukobima sa našim jedinicama raspadali, kao organizovane formacije, pre-davalci se ili bježali u svoja sela. Samo je manji broj ostao oko svojih komandanata, koji su pokušavali da ih održe na okupu, da ih organizuju, tè da im posluže za mobilizacijska jezgra, od akcije do akcije.

Štab 3. divizije je, na osnovu pomenute direktive Vrhovnog štaba, izdao nareðenje (31. 3.) za pokret i dejstva

svojih jedinica prema Gatačkom polju i južnoj Hercegovini. Da bi se pokret na ovim pravcima obavio bez zadržavanja i što prije 5. crnogorskoj i 10. hercegovačkoj brigadi je naređeno da orethodno razbiju četničke grupacije koje su se prikupljale u Dabarskom i Lukavačkom polju i u Slatu, a onda s osloncem na Trusinu i Bjelašnicu vrše dalji prodor.

U toku 30. marta četnici su zauzeli položaje: Krčevine – Resina – Pandurica (Slato), prema 5. crnogorskoj brigadi, koja se nalazila na prostoriji Bratač – Žalom, i Glog – Videž – Vranikuće, prema 10. hercegovačkoj brigadi, koja se nalazila na prostoriji Drežanj – Džinova Mahala – Odžak.

Tokom noći, 30/31. marta, bataljoni 5. i 10. brigade napali su četnike na ovim položajima, dejstvujući bočno i iz pozadine, razbili ih i odbacili prema Sipačnu, Davidovićima i Trusini, nanijevši im velike gubitke.

Poslije ove uspješne akcije jedinice su 1. aprila prešle u dalje nastupanje: grupa bataljona 10. brigade (2. i 5. bataljon) preko Trusine u pravcu Dabarskog i Popovog polja, a njena glavnina (3 bataljona) Fojnica – Lukavice – Nadanići – Gacko; 4. proleterska brigada: Plužine – Slivlje – Jugovići – Domrke – Brajičevići – Vrba – Avtovac (Gacko); 1. dalmatinska brigada, koja je poslije smjene od jedinica 9. divizije stigla tokom dana na prostoriju Bijenja – Krekovi – Kifino Selo, produžila je sljedeći dan kretanja pravcem Kifino Selo – Fojnica – Gacko, kao drugi ešelon divizije (Stab divizije: Kifino Selo – Luka – Fojnica – Gacko). U toku dana jedinice su na ovom pravcu izbile na liniju Dubljevići – Domrke – Lukavice – Bjelašnica, sa koje su 2. aprila pošle u napad na Gacko i Avtovac, koji je bio određen za 22 časa.

U Gacku se uoči napada nalazila 1 četa domobrana (11. č. 14. pješ. puka), a u Gračanici i Fazlagića Kuli ustaška milicija. Pored ovih, u Gacku i neposrednoj okolini nalazili su se četnici iz ovog sreza, kao i dio razbijenih crnogorskih četnika pod komandom Baja Stanišića, koji je pokušavao da objedini sve ove raznorodne dijelove i zadrži naše jedinice ispred Gacka. On je pozvao sve grupe da izadu na položaje i »zadrže zajedničkog neprijatelja koji se približava Gacku«.

Deseta hercegovačka brigada, pošto je ušla u Fojnicu još u toku 31. marta/l. aprila, produžila je u pravcu Nadanića i Gračanice, a 4. proleterska brigada, nastupajući preko Dubljevića i Bodežišta, u pravcu sela Vrbe i Samobora, s tim što je po izbijanju u rejon Vrbe dva bataljona skrenula preko Kleute i Ulinja ka Gacku, a jednim se obezbijedila prema Ravnom i Lebršniku. Prva dalmatinska brigada je 1 bataljon uputila na prostoriju Sipačna, prema Lukavačkom polju, 1 bataljon je nastupao istočnim padinama Bjelašnice, kao obezbjeđenje boka 10. brigade, dok su se dva bataljona približila na prostoriju Nadanića i V. Gračanice, kao divizijska rezerva. Divizijska artiljerijska baterija se plasirala, za podršku napada na Gacko, na prostoriju Rudo Polje – Velika Gračanica.

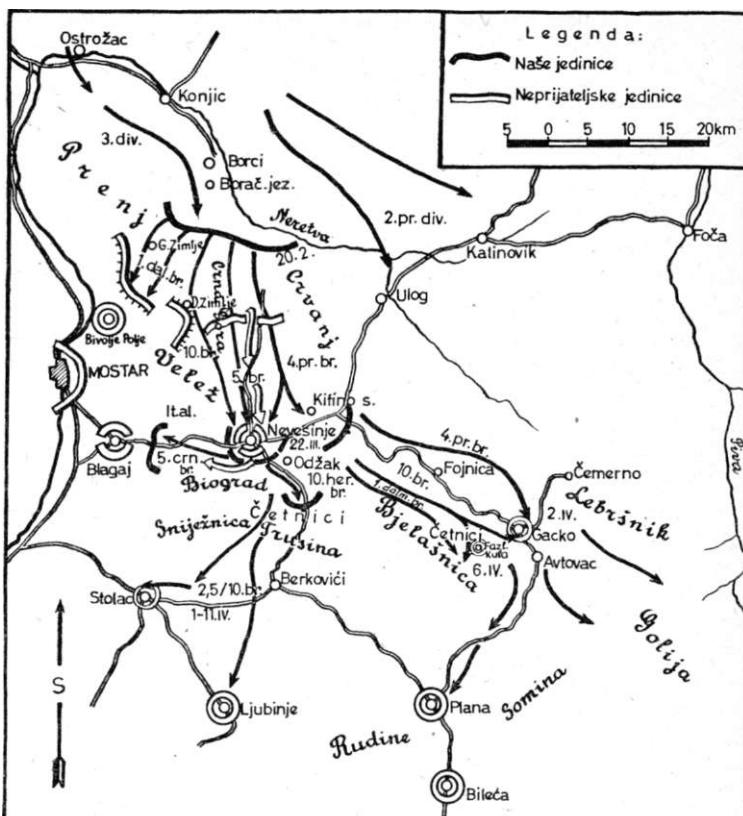
Neprijatelj je tokom 2. aprila razbijen na položajima ispred Gacka.* Nastupanjem 4. proleterske brigade protivom sjeverno od Gacka, prema Vrbi, u koju je ušla poslije podne, izmanevrovani su njegovi položaji i ugroženi bočno i iz pozadine. Neprijatelj je pod pritiskom i snažnim naletom 10. hercegovačke pravcem Nadanići – Gacko padom mraka napustio. On se zatim bez reda i panično povukao u raznim pravcima: četnici Baja Stanišića u pravcu Pive i Golije, hercegovački u pravcu Bileće, domobrani i milicija u Kulu Fazlagić, odakle su se preko planine Babe i Bjelašnice povukli (4. IV) prema Bileći i Stocu.

Neprijatelj nije pokušao poslije napuštanja Gacka da brani Avtovac, pa je do zore bilo pod kontrolom naših jedinica cijelo Gatačko polje, osim Fazlagića Kule. Jedinice su nastavile gonjenje prema Ravnom, 4. proleterska, a prema Kobiljoj glavi 10. hercegovačka. — Prva dalmatinska brigada se pripremala za napad na miliciju u Fazlagića Kuli.⁸²

Pristupljeno je likvidaciji neprijatelja u Fazlagića Kulji. Pored mjesne milicije ovdje se povukla domobranska

* Četnici, domobrani i milicija držali su položaje na liniji: Rudo Polje – Cestna Gomila – Babanj do – Košutica – Rajići – Nadanići – Orlovina peć. – Lukovice – Gradina; prema Vrbi četnici na liniji: Dražljevo – Kleuta – Trkala – Zivanj.

⁸⁵ Zbornik, tom IV, knj. 12, dok. 3, 17 i 51: Izveštaji Štaba 3. divizije od 1, 3. i 9. aprila 1943.; Isto t. IV, knj. 13, dok. 302: Bojna relacija 6. domob. div. za april 1943.

Sk. 7. — Prođor 3. divizije u Nevesinje, Gacko i Stolac
(19. III — 11. IV 43.)

četa iz Gacka i milicije iz Gračanice. Napad je izvršen u toku 5/6. aprila: preko Cernice i Ključa napadala su dva bataljona 10. brigade, a od Sipačna preko Bjelašnice (Vučja bara) i od Lukavica preko Srđevića 1. dalmatinska. Četvrta proleterska je za ovo vrijeme zatvarala pravce prema Ravnom, Čemernu i Kazancima, a jedan bataljon 10. hercegovačke pravac prema Bileći.⁸³

⁸³ Kula Fazlagića, sa desetak muslimanskih sela ispod Babe i Bjelašnice, nalazi se nedaleko od Gacka. Odavde je regrutovano

Milicija se izvukla na planinu Bješalnicu i Babu, tamo se posakrivala i izbjegla obuhvat naših jedinica. Sa njom se povukao veliki broj seljaka sa stokom i sakrivaо se po zbjegovima. Ustaše i proustaški nastrojeni milicionari su se provukli kroz planinsko bespuće i po grupama se probijali prema Stocu i Mostaru, dok su domobrani uspjeli da se povuku za Bileću. Samo manji broj seljaka ostao je kod svojih kuća. Preko njih je poslat poziv seljacima koji su odbjegli a nijesu ništa skrivili da se vrate kućama. Jedan broj se vratio iz planine, ali se većina i dalje uzdržavala, plašila.

Bataljoni 10. hercegovačke brigade ostali su još neko vrijeme u ovim selima, a Prva dalmatinska je prešla na prostoriju Samobor – Gareva – Dobreliji – Gat, odakle je kontrolisala pravce prema Kazancima i Ravnom. Ostale jedinice su ostale na svojim pravcima (Stab divizije u Gacku).

U narednih nekoliko dana (7–9. aprila) naše jedinice napadaju četnike na Ravnom, u Kazancima i na Kobiljoj glavi i odbacuju ih prema Stabni, Goranskom, Goliji i Planoj. Ovim akcijama je bio oslobođen cio bivši gatački srez.

U borbama za oslobođenje Gacka (1–8. aprila) neprijatelju su naneseni gubici od oko 70 poginulih, veći broj ranjenih i oko 230 zarobljenih četnika, milicionera i domobrana. Gubici naših jedinica: 10 poginulih i 16 ranjenih. Poginuo je (6. IV) Mirko Vešović, vijećnik AVNOJ-a.⁸⁴

U Gacku i okolnim selima formirani su narodnooslobodilački odbori, a 7. aprila je održana konferencija njihovih predstavnika, na kojoj je izabran Sreski NOO. U Fojnici i Gacku su uspostavljene komande mjesta za gatačko vojno područje (Komanda područja).

Poslije oslobođenja Gacka, razbijanja četnika i odbacivanja njihovih dijelova ka Bileći, Goliji i Pivi, bio je povoljan trenutak da 3. divizija prodre sa ovog pravca u zapadnu oblast Crne Gore i da se dotoku četnici. Međutim,

nekoliko istaknutih ustaša, poznatih u ovom kraju po učešću u masovnom pokolju i zločinima koje su izvršili nad srpskim življem. Ustaška vlast je ovdje imala naoružanu miliciju.

⁸⁴ Zbornik, t. IV, knj. 12, dok. 51 i 52: Izveštaji Štaba 3. div. od 9. IV 1943. VS-u.

sjednu ti i organizovani za odbranu. Brigada nije mogla odmah preći u napad na neprijateljska uporišta pred sobom — Javorak i Jasenovo Polje, koja su bila dobro branjena, pa se na dostignutoj liniji privremeno zadržala, očekujući dolazak i sadejstvo 4. brigade, koju je štab 2. divizije već bio skrenuo prema Boanu, radi njenog angažovanja prema Kolašinu.

Kada je Vrhovni štab obaviješten od Štaba Grupe brigada o stanju kod neprijatelja na Javorku i na pravcu Nikšića, izdao je naređenje štaba 2. divizije, 24. aprila, da do likvidacije Javorka ne angažuje jedinice prema Kolašinu, već da ih zajedno sa 5. crnogorskom brigadom upotrijebi za razbijanje italijanskih snaga na Javorku i onemogući da se neprijatelj probije preko Javorka i Gvozda ka Bajevu Polju i Savniku. U tu svrhu je potčinio grupu brigada štabu ove divizije i naredio mu da tri bataljona 2. proleterske brigade iz rejona Sćepan Polja hitno prebací na ovaj sektor.¹⁰³

Na osnovu ovog naređenja Vrhovnog komandanta štab 2. divizije je u napadu na Javorak angažovao 4. i 5. crnogorsku i 3. bataljona 2. proleterske brigade i naredio njihovu upotrebu na sljedeći način:

Druga proleterska brigada, kao sjeverna kolona, pravcem Brezna — Toplo prisoje — Živa — Javorak — Lipova Ravan; Peta crnogorska, kao sjeverozapadna kolona, pravcem Bundos — Tisova glava — Pakline — Dubrave, odašte jedan bataljon upućuje na Surdup da zatvori pravac od Gornjeg Polja, a ostalim bataljonima obuhvata sa jugozapadne strane; Četvrta crnogorska, kao istočna kolona, pravcem Mokro — Stimi do — Jasenovo polje — Jelovi vrh — Brezovi vrh, s tim da napadne neprijatelja sa južne i jugoistočne strane u pozadinu pravcem Lipova Ravan — Papratni doli — Javorak, obezbjeđujući se jednim bataljonom prema Gornjem Polju i Lukovu, sa prostorije Sipačno — Orah.¹⁰⁴

¹⁰³ Zbornik t. II, knj. 9, dok. 131: Naređenje Vrhovnog komandanta od 24. aprila Štabu 2. proleterske divizije.

¹⁰⁴ Zbornik t. III, knj. 5, dok. 5: Zapovijest Štaba 2. prol. divizije od 28. aprila 1943. za napad na Javorak.

Napad je bio predviđen za 28. april u 22 časa, ali je zbog zakašnjenja 2. proleterske brigade odložen za 1. maj u isto vrijeme.

Brigade su pošle u napad određenim pravcima i u predviđeno vrijeme. One su u toku noći i sljedećeg dana (2. maja), dejstvujući na teško prohodnom, ispresijecanom i pošumljenom planinskom zemljишtu, uspjele da neprijatelja prethodno opkole i ispresijecaju na prostoriji Javorak, Lipova Ravan, Jasenovo Polje i da ga zatim poslige žestoke borbe razbiju, unište ili zarobe. Neprijateljski dijelovi koji su pokušali da se od Gornjeg Polja probiju prema Javorku i pruže pomoć opkoljenim jedinicama, takođe su zarobljeni ili uništeni. Samo manje grupe vojnika i pojedinci uspjeli su da se povuku prema Gornjem Polju.

U borbi na Javorku razbijen je jedan ojačani bataljon divizije »Ferara« i četnički odred pod komandom Sime Mijuškovića iz Nikšićke četničke brigade. Neprijatelj je imao veliki broj mrtvih i ranjenih i oko 800 zarobljenih italijanskih vojnika i četnika, dok su gubici naših jedinica iznosili 10 mrtvih i 38 ranjenih. Zaplijenjeno je: 7 tenkova, 17 kamiona, 15 minobacača, 4 topa, 8 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 radio-stanica, veća količina municije, opreme i hrane.¹⁰⁵

Završetkom borbe na Javorku, 5. crnogorska brigada je preuzeila zatvaranje pravca Nikšić – Šavnik, 2. proleterska pravac Nikšić – Gornje Polje – Javorak do dołaska ostalih dijelova 3. divizije na ovaj pravac, a 4. crnogorska se prikupila na prostoriju Malinsko – Strug u pripremi za pokret prema Kolašinu, u sastavu svoje divizije.

Dva bataljona 5. crnogorske i 1 bataljon 4. crnogorske brigade upućeni su po odluci štaba 2. divizije u oblast Piperà, sa zadatkom da presijeku komunikaciju Podgorica – Kolašin u rejonu Bioča, zajedno sa dijelovima Zetskog NOPO, radi sadejstva jedinicama 2. divizije koje su upućene na pravcu Lipova i Gornje Morače u cilju oslobođenja Kolašina.¹⁰⁶ Komandu nad ovom grupom je pre-

¹⁰⁵ Isto, t. III, k. 5, dok. 14: Izvj. Štaba 2. divizije od 9. V 1943. Vrhov. štabu.

¹⁰⁶ Iz 4. brigade je bio 3. bat. a iz 5. brigade 2. i 4. bat. (Za komandovanje ovom grupom određeni su Niko Strugar, komandanat, i Dragiša Ivanović, komesar).

uzeo štab 3. divizije po svom dolasku u rejon Šavnika, i o njenom radu će biti govora kasnije.

Poslije napuštanja Gatačkog polja 1. dalmatinska brigada se privremeno, do dolaska dijelova 10. brigade, задржала na prostoriji Ravno, Lisina, Kovači, Smriječno, Ledenik, odakle je upućivala izviđačke dijelove prema Gacku i Goliji i sprečavala neprijatelja iz Gacka da se probije prema Ledeniku i Ravnom. Poslije desetodnevног задрžavanja na ovom zadatku smijenili su je dijelovi 10. hercegovačke brigade, a ona se pomjerila radi odmora na prostoriju Bajovo Polje – Brezna, odakle je i dalje manjim dijelovima kontrolisala Goliju, prema Kazancima i Gacku.

Deseta hercegovačka brigada, pošto je glavninom odstupila iz Nevesinjskog polja ka Ulogu, a potom se prebacila, kao što je ranije rečeno, preko Zelengore, Vučeva, Mratinja i Plužina na sektor Ravno, smijenila je (oko 10. maja) dijelove 1. dalmatinske brigade i zauzela položaje na liniji Knez Strane – Ravno – Ledenik – Zmijski krš, prema Gacku i Avtovcu. Njena dva bataljona (1. i 5.), koji su se nalazili sjeverno od Gacka, povukli su se pred neprijateljem u dolinu Sutjeske, a zatim preko Vučeva prebacili u dolinu Pive, odakle su po naređenju štaba divizije upućeni na Javorak, prema Nikšiću, da smijene bataljone 2. proleterske brigade koji su učestvovali u borbi na Javorku i imali su naređenje da se povuku u sastav svoje brigade. U pravcu Nikšića nešto kasnije upućen je i 6. bataljon ove brigade, pa su njena tri bataljona obrazovala grupu koja je dobila zadatak da zatvori pravac Nikšić – Javorak – Bajovo Polje – Pivska Župa, dok je lijevo, pravac Nikšić – Savnik, zatvarala 5. crnogorska brigada, takođe sa tri bataljona do povratka bataljona iz rejona Bioča.¹⁰⁶

Dolaskom jedinica 2. i 3. divizije u Crnu Goru rasپala se četnička vlast u oblasti Durmitora (Zabljak, Savnik, Boan), formirane su komande mjesta, partizanske straže,

¹⁰⁶ Smjena bataljona 1. dalmatinske i 10. hercegovačke prema Gacku izvršena je najvjerojatnije oko 10. maja (10. ili 11.), mada ne raspolažemo tačnim podacima o tome, a učesnici autori članaka u edic. SUTJESKA knj. 2, izd. VIZ »Vojno delo«, 1959., str. 249 (Rade Hamović) i str. 322 (Obren Ivković) ne slažu se u tome.

komanda Durmitorskog vojnog područja, izabrani su narodnooslobodilački odbori na oslobođenoj teritoriji. Ponovo je uspostavljena narodna vlast u Zabljaku, Savniku, Boanu, Pivskoj župi i Pivskoj planini i drugim mjestima na ovoj teritoriji. Preko ovih organa vršena je mobilizacija i popuna jedinica novim borcima, snabdijevanje hranom i drugim potrebama, zbrinjavanje ranjenika.

Izbijanjem jedinica Glavne oprativne grupe NOVJ u Sandžak i Crnu Goru i razbijanjem dijelova italijanskih divizija, »Taurinenze« na pravcu Čajniča i Pljevalja, i »Ferrara« na pravcu Nikšića, kao i četnika koji su se na ovim prvcima nalazili, stvoreni su povoljni uslovi za njena dalja dejstva u pravcu gornjih tokova Tare i Lima, u cilju razvijanja postignutih uspjeha u dotadašnjim borbama.

U ovoj situaciji, kada su italijanske jedinice i četnici bili razbijeni na pravcu nastupanja jedinica Glavne operativne grupe, koje su poslije toga napravile kraći predah radi odmora, snabdijevanja i pregrupacije, i kada je obezbijeđena šira prostorija za razmještaj ranjenika radi njihovog daljeg liječenja, Vrhovni komandant je odlučio da se iskoriste ovi uslovi i da se produži nastupanje na istok, sa odgovarajućim obezbjeđenjem bokova i slobodne teritorije. Za ostvarenje ove odluke on je komandama divizija 8. maja na sastanku u Donjem Kruševu dao usmenu direktivu: da 1. i 2. proleterska divizija produže nastupanje, sa zadatkom da unište garnizone italijanske divizije »Venecija« u dolini Tare i Lima, prvo u Kolašinu, Mojkovcu i Bijelom Polju, a zatim u Beranama (Ivangrad) i Andrijevici, razbiju četnike na ovom pravcu i u Vasojevićima, gdje su još imali jaka uporišta, i da na oslobođenoj teritoriji omoguće uspostavu narodne vlasti i mobilizaciju novih boraca. U sljedećoj etapi divizije snagama koje će naknadno biti upućene na ovaj pravac, prodiru istočno od Lima, stvarajući povoljnu operacijsku osnovicu za perspektivno nastupanje prema Kosmetu i Srbiji i povezivanje sa albanskim narodnooslobodilačkim pokretom. Treća udarna divizija dobila je zadatak da bezbijedi bok i pozadinu ove operacije svojim obrambenim rasporedom prema italijanskim garnizonima u Gacku, Nikšiću i Podgorici, preuzimajući aktivna dej-

stva na ovim pravcima da bi se onemogućio neprijatelj da izvrši prodor na oslobođenu teritoriju, gdje su bili razmješteni ranjenici i odakle su usmjерavane jedinice ka Tari i Limu. Za obezbjeđenje lijevog boka 1. i 2. divizije i dijela slobodne teritorije u oblasti donjih tokova Lima, Drine i Sutjeske odredio je ostale jedinice Glavne operativne grupe: 7. udarnu diviziju, 2. proletersku, 6. istočnobosansku i 15. majevičku brigadu.

U vrijeme kada je Vrhovni komandant dao ovu direktivu u Vrhovnom štabu još nije bilo podataka o namjera- ma njemačkih jedinica koje su se u međuvremenu prikupljale u Hercegovini i istočnoj Bosni radi preduzimanja nove operacije protiv jedinica NOVJ u Crnoj Gori i Sandžaku. Pretpostavljalo se da ove njemačke jedinice vrše pripreme za pokret na jug, prema Grčkoj, i da u ovom trenutku nemaju operativnih namjera prema oslobođenoj teritoriji i snagama Glavne operativne grupe na njoj, ali je Vrhovni komandant upozorio na praćenje njihovog kretanja i otkrivanje njihovih namjera radi blagovremenog preduzimanja odgovarajućeg manevra.

Odmah po povratku komandanata u svoje štabove preduzete su pripreme i angažovanje jedinica za ostvarenje postavljenih zadataka. Štab 3. divizije je prešao iz Pivskog Manastira u selo Mokro kod Šavnika, na pravcu Nikšića.

Na frontu 3. udarne divizije operativnotaktička situacija je bila sljedeća:

Prema Gacku i Avtovcu grupa bataljona 10. hercegovačke brigade (2, 3. i 4. bataljon), poslije izvršene smjene 1. dalmatinske brigade, s osloncem na zauzete položaje – Knez–strane – Ravno – Ledenik, aktivnom odbranom kontroliše ovaj pravac, sprečava pokušaje četnika da je potisnu i zauzmu prevoj Ravno, prema Pivi. Svakodnevno su vođene borbe oko Ravnog, Javorškog vrha, Zanjevice, Borušice, na pravcu Lipnika, Samobora i Kazanaca, u kojima su četnici, podržavani italijanskom artillerijom, svaki put bili razbijeni i odbačeni u Gatačko polje. Sve do pojave njemačkih jedinica na ovom pravcu ova grupa se pokazala dovoljnog da zatvori pravac od Gacka

prema Pivi, i na njemu je za sve vrijeme ispoljila svoju punu aktivnost, ne ispuštajući inicijativu iz ruku.¹⁰⁷

Druga grupa bataljona ove brigade (1., 5. i 6. bataljon) po dolasku u rejon Javorka, gdje je smijenila bataljone 2. proleterske brigade, razmjestila se na prostoriju Presjeka, Jasenovo Polje, Gornje Polje, odakle je kontrolisala pravac Nikšić — Gornje Polje — Javorak i Golija — Nikšić (klanac Dugu). Njeni dijelovi su izviđali i vršili demonstrativne napade prema Brezoviku i Uzdomiru, na pravcu Nikšića.

Peta crnogorska brigada je sa prostorije Lukovo — Orah zatvarala pravac od Nikšića, preduzimajući izviđanja i prepade na ovom pravcu. Njeni bataljoni su bili stalno aktivni, zauzeli su Kablenu glavu, protjerali četnike iz Bršna, Laza i Ozrinića, ovladali Žirovnicom, te su do pojave njemačkih jedinica imali povoljan taktički položaj prema Nikšiću.

Grupa bataljona ove brigade, koja je upućena u rejon Bioča, zajedno sa jednim bataljonom 4. proleterske, pošto se prikupila u Župi Nikšićkoj, izvršila je pokret 12. maja pravcem Turija — Vukotica — Radovče, u pravcu Piperà, gdje su joj se priključili dijelovi Zetskog odreda. Ona je >12/13. maja izvršila napad na jaču grupaciju četnika na prostoriji Kopilje, Gostilje, Radovče, Seoca, razbila je i protjerala u toku sljedećeg dana preko Zete i Morače u pravcu Spuža, Danilovgrada i Podgorice. Ovom akcijom bila je očišćena teritorija Piperà i dio Bjelopavlića na lijevoj obali Zete od četnika, kojima su naneseni veći gubici u mrtvim i ranjenim.

Pojava bataljona ove grupe u Piperima i razbijanje četnika izazivaju reagovanje italijanske komande sektora Podgorica, koja upućuje jedan bataljon 383. pješ. puka (1/383 pp) iz Podgorice u pravcu Bioča radi sprečavanja njihovog daljeg prodora i izbijanja na komunikaciju Pod-

¹⁰⁷ Italijanska borbena grupa »Somavila« (73. legija »crnih košulja«, 2. bat. 260. pp ital. div. »Murde«, 1 četa tenkova, četnici Bilećke i Gatačke brigade), po zauzimanju Gacka, ovladala je Čemernom (5. V) i prinudila dijelove 10. herc. da se povuku. Italijani su glavninu svojih jedinica povukli za Bileću i Trebinje, a u rejonu Gacka ostavili manje dijelove za podršku četnika. (Zbornik, t. IV, k. 13, dok. 161 i 164: Izvj. i nared. Komande 6. arm. korpusa).

¹¹⁷ gorica — Kolašin. Pokret ovog bataljona Italijani su podržali artiljerijom sa Gorice i iz Spuža, a avijacija je bombardovala sela u Piperima i Bjelopavlićima. Prema Bioču je zatim upućen 13/14. i 14. maja još jedan bataljon istog puka (III/383) sa komandom puka i pukovskim dijelovima. Po dolasku u Bioče neprijatelj je produžio nastupanje pravcem Mrko — Bioče — Petrovići, paleći usput kuće u ovim piperskim selima.

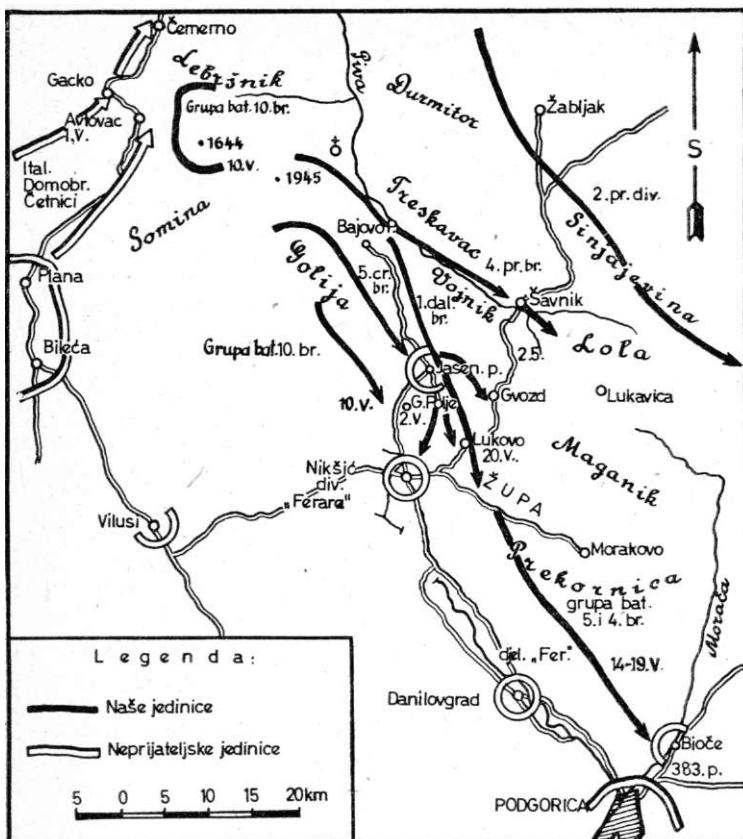
Neprijatelj je (14. V) napadnut na ovom pravcu manjim dijelovima Grupe i tokom dana i naredne noći odbaćen ka Mrkama i Bioču, a zatim je 15. maja cijela grupa prešla u napad prema Bioču: Radeća — Važešnik — drum Smekovac — Bioče (3. bat. 4. prolet. brigade), Petrovići — Velja glavica — Donje Mrke (2. bataljon 5. crnogorske), Blizna — Gornje Mrke — Bioče (4. bataljon 5. brigade). Dijelovi Zetskog odreda bili su raspoređeni u međuprostoru i sa ovim bataljonima i vršili obezbjeđenje prema Podgorici.

U toku ovog napada, koji se produžio i noću 15/16. maja, neprijatelj je bio potpuno okružen na prostoriji Gornje i Donje Mrke, Vinogradište, Velja glavica, Bioče, a zatim uništen i zarobljen. Samo su njegovi manji dijelovi uspjeli da se tokom noći preko Zavale i Đurkovića povuku u Podgoricu.

Pojačanja koja je neprijateljska komanda uputila 16. maja u pomoć opsjednutim jedinicama kod Bioča: 2 bataljona 86. legije »crnih košulja« i 1 bataljon 127. puka divizije »Firence« iz Skadra, bila su zadržana a zatim odbaćena prema Podgorici.

Neprijatelj je u -četvorodnevnim borbama na ovom sektoru pretrpio gubitke od oko 360—370 poginulih, oko 400—500 zarobljenih italijanskih vojnika i oficira; zaplijenjeno je 8 topova, 27 mitraljeza, 70 puškomitraljeza i velika količina raznog materijala i opreme. Gubici naših bataljona bili su 17 poginulih i ranjenih boraca, među kojima su poginuli Vukosav Božović zamjenik političkog komesara Zetskog NOPO, i Marko Đurović, zamjenik komandanta bataljona u 5. brigadi.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 178, 179, 180: Izvještaji komande ital. 6. arm. korpusa od 16, 17. i 18. maja, V. Xodorović — V. Popović: SUTJEŠKA 2, str. 343—347.

Sk. 8. — Nastupanje i dejstva 3. divizije prema Šavniku, Nikšiću i Bioču (19. IV — 20. V 43)

Bataljoni ove grupe su ostali na teritoriji Piperà još nekoliko dana poslije izvedene akcije, a onda su se po naređenju štaba 3. divizije povukli 19. maja odavde u sastav svojih brigada: 2. i 4. bataljon 5. brigade i bataljon Zetskog odreda koji je ušao u sastav brigade kao njen 5. bataljon, došli su na sektor Lukovo — Gvozd, gdje su bili ostali njeni bataljoni, a 3. bataljon 4. brigade je pošao (18.

V) prema Kolašinu na pravac Gornja Morača — Lipovo, gdje se nalazila glavnina ove brigade.

Prva dalmatinska brigada je ostala na prostoriji Bašovo Polje — Brezna kao divizijska rezerva, sve do dolaska njemačkih jedinica u rejon Nikšića, kada je prebačena u Župu Nikšićku.

Iz ovakvog operativnog položaja jedinice Treće divizije su aktivnim dejstvima, naročito prema Gacku i Nikšiću, držale inicijativu u svojim rukama sve do dolaska i razvoja njemačkih jedinica na ovim pravcima. Posilje poraza na Javorku Italijani su svoje jedinice koje su bile isturene prema Gvozdu i Gornjem Polju povukli u Nikšić. Oni nijesu ispoljavali ofanzivne namjere, držali su se odbrambeno, koristeći četnike na prilazima gradu. Danju je bila aktivna njihova avijacija i artiljerija, a noću, planšeći se napada naših jedinica, dejstvovali su vatrom iz automatskih oruđa, sa istaknutih položaja neposredne okoline grada, iz bunkera i zgrada na periferiji.

2. PLAN NEPRIJATELJA I ZADACI NAŠIH JEDINICA

Po nalogu njemačke Vrhovne komande i vrhovnog komandanta jugoistoka, 15. maja 1943. je počela operacija »Svare« na oslobođenu teritoriju u Sandžaku i Crnoj Gori, s ciljem okruženja i uništenja Glavne operativne grupe NOVJ i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, koje se nalazilo na ovoj teritoriji.¹⁰⁹

Njemačka komanda je planirala da prethodno izvrši operativno okruženje jedinica NOV na brdsko-planinskom prostoru Crne Gore i Sandžaka, a zatim koncentričnim napadima iz doline Lima, Drine, gornjeg toka Neretve, Zete, Morače i Tare (operacijska osnovica Andrijevica — Berane — Bijelo Polje — Prijepolje — Pljevlja — Goražde — Foča — Kalinovik — Gacko — Bileća — Nikšić — Podgorica — Kolašin), nabacivanje na planinske masive Durmitora, Maglića i Volujaka i uništavanje u dolinama donjih tokova Pive, Tare i Sutješke.

U operaciji su angažovane sljedeće jedinice: njemačke: dobrovoljačka SS »princ Eugen«, 1. brdska, 118. lo-

¹⁰⁹ Na oslobođenoj teritoriji sa GOG nalazio se Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ i Izvrsni odbor AVNOJ-a.

Zbeg na Sinjajevini

¹²¹ vačka i 369. legionarska divizija, 724. puk 104. lovačke divizije i ojačani puk »Brandenburg«; italijanske: divizije »Taurinenze«, »Venecija« i »Ferara«, i trupe sektora Podgorica; bugarski 61. puk; 4. domobranska brigada; i jedinice podrške: 202. tenkovski bataljon, 8 artiljerijskih puškova, 668. inženjerijski bataljon, oko 12 eskadrila avijacije, kao i odgovarajuće pomoćne jedinice. Ukupno brojno stanje bilo je oko 130.000 vojnika.¹¹⁰

Do početka napada, pripremano[^] u najvećoj tajnosti, neprijatelj je koncentrisao snage na pravcima predre stojećih destava: 1. brdsku diviziju i puk »Brandenburg« na sektor Mateševu — Kolašin — Bijelo Polje, za upotrebu preko Sinjaljene i Durmitora; SS-diviziju »Princ Eugen« na prostoriji Široki Brijeg — Ljubuški, u pripremi za pokret preko Mostara u pravcu Gacka i Bileće, za upotrebu prema Savniku i Pivi; 118. lovačku diviziju i 4. domobransku brigadu na prostoriji Konjic — Sarajevo — Trnovo — Foča, određene da posjednu položaje i zatvore prelaze preko rijeka, u donjem toku Pive i Tare; 369. legionarsku diviziju na prostoriji Ustikolina — Goražde, da preko Čajniča i Ceotine nastupa ka srednjem toku Tare; 704. puk 104. divizije i 61. bugarski puk (borbena grupa »Ludviger«) prikupljala se između Prijepolja i Brodareva sa zadatkom da nastupa prema Đurđevića Tari. Italijanske divizije su predviđene da nastupaju pozadi ovih, kao drugi ešelon, a dio razoružanih četnika je korišćen u transportne kolone.

Jedinice Glavne operativne grupe NOV početkom neprijateljske operacije nalazile su se u sljedećem rasporedu:

Prva proleterska divizija, sa 1. proleterskom i 3. krajiskom brigadom, na sektoru Bijelo Polje — Sahovići — Mojkovac, u pripremi za napad na Bijelo Polje i Mojkovac, a njena 3. sandžačka brigada prema drumovima Pljevlja — Prijepolje i Pljevića — Mataruge; 2. proleterska divizija, sa 4. proleterskom i 7. krajiskom brigadom, koja je bila pod njenom privremenom komandom, u rejonu sela Crkvine, Gornje i Donje Lipovo, u pripremi za napad na Kolašin i Mataševo, a sa 2. dalmatinskom brigadom istoč-

¹¹⁰ Komanda nad ovim jedinicama bila je povjerena generalu Litersu, komandantu njemačkih snaga u Hrvatskoj.

no od Šavnika u rejonu Boan, Bare; 3. udarna divizija sa 5. crnogorskom i 1. dalmatinskom brigadom sjeverno od Nikšića, na prostoriji Lukovo – Brezna – Bajevo Polje, a sa 10. hercegovačkom brigadom je zatavrala pravce Nikšić – Pivska Župa i Gacko – Goransko; 7. banijska divizija se nalazila u pokretu dolinom Sutjeske, preko C ureva za Šćepan - Polje, na putu za Sandžak, gdje je do 17. maja stigla na prostoriju zapadno, južno i jugoistočno od Pljevalja da zatvori provce ka Burđevića Tari i Čelebiću; 2. proleterska, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada (Drinska operativna grupa) zatvarale su pravac od Goražda i Foče ka Šćepan-Polju i Čelebićima;¹¹¹ grupa bataljona 4. i 5. brigade u rejonu Bioča (Piperi); Centralna bolnica sa preko 3.000 ranjenika i bolesnika u rejonu Šćepan-Polja i planine Ljubišnje.¹¹²

Pošto su namjere neprijateljskih jedinica ispoljene početkom njihovih dejstava, Vrhovni komandant NOV i POJ je 20. maja donio odluku da se težište dotadašnjih operacija iz doline Tare, Lima i Pive prenese na sjeverozapad, sa orientacijom proboga prema istočnoj Bosni. U tu svrhu je naredio da se 1. proleterska divizija prebaci prema Foći, na front Drinske operativne grupe, 7. udarna divizija, sa lijeve obale Cehotine, da onemogući prodror neprijatelju od Boljanića prema Gradcu, 2. proleterska divizija da brani srednji tok Tare i zatvori pravac Pljevića – Levertara, a 3. udarna divizija da spriječi prodror neprijatelja od Gacka i Nikšića u dolinu Pive i prema Šavniku. Zadržavanjem neprijatelja na ovim pravcima trebalo je stvoriti uslove za prebacivanje svih snaga Glavne operativne grupe preko Drine i Pive u cilju njihovog probijanja ka istočnoj Bosni. U tu svrhu naredio je 1. bosanskom korpusu da orijentiše svoju 5. diviziju iz centralne (srednje) Bosne ka Foći, kako bi sadejstvovala i olakšala ovaj manevr.

Izbijanjem njemačke SS dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« 19. maja pred 3. diviziju neprijatelj je završio

¹²² ¹¹¹ Raspored Drinske operativne grupe: 6. istočnobosanska u rejonu Čajniča, 15. majevička i 3 bataljona 2. proleterske južno i jugoistočno od Foće, 2 bataljona 2. proleterske su očekivali smje nu u rejonu nikšićkog Javorka.

¹¹² Vojna enciklopedija sv. 6, str. 745.

operativno okruženje Glavne operativne grupe, koje je otpočeo (15. maja) potiskivanjem njenih dijelova iz doline Tare, Lima i Drine prema unutrašnjosti oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori.

Ovakva situacija je uslovila izmjenu u planu daljih dejstava Glavne operativne grupe, njenu pregrupaciju i orijentaciju za probor prema Bosni, pošto su svi ostali pravci već bili pokriveni jakim neprijateljskim snagama. Za ostvarenje ovog manevra Grupa se morala angažovati borbom na ovom pravcu, koja je trajala više od mjesec dana.

U vezi sa novom orijentacijom i planom Vrhovnog štaba 3. divizija je dobila zadatku da po svaku cijenu sprijeći prođor SS-divizije »Princ Eugen« u oblast Durmitora, gdje su bile razmještene bolnice, Vrhovni štab, AVNOJ i gdje je očekivan dolazak savezničke vojne misije sa Srednjeg istoka, sve dok snage Glavne operativne grupe, u smislu zamišljenog manevra, ne izvrše odgovarajuću pregrupaciju i borbom stvore uslove da se ova oblast evakuise.

Zadatak, postavljen 3. diviziji, izazvao je potrebu za izvjesnom promjenom u dotadašnjem borbenom rasporedu, pomjeranje i pregrupaciju nekih njenih dijelova: povučeni su bataljoni 5. brigade iz doline Morače u njen sastav, grupa bataljona 10. hercegovačke smijenila je bataljone 2. proleterske brigade u zoni Javorka na pravcu Nikšića, 1. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, koji je ostavljen prema Goliji, upućena je iz rejona Bajovo Polje – Brezna u Nikšićku župu, istočno od Nikšića.

Neprijatelj je glavninu svojih snaga pred divizijom razvio u rejonu Nikšića za napad prema Savniku i Durmitoru, a pomoćne snage istočno od Gacka, za napad prema Pivi.¹¹³

Treća divizija je 20. maja zauzela sljedeći raspored prema ovom neprijatelju: 10. hercegovačka brigada, 2, 3. i 4. bataljonom, na sektoru Lebršnik – Ravno – Ledenik

¹²³

¹¹³ SS diviz. »Princ Eugen« je imala u svom sastavu 2 lovačka brdska i 1 art. brdski puk, pion. bataljon, PA-divizion, tenkovsku četu, izviđački bataljon, pt-divizion, bataljon veze, konjički eskadron.

(Arhiv VII NAV N-T 354 146/3 786752-62: Zapov. k-nta SS div. od 10. V 43)

zatvarala je pravac od Gackog polja prema Pivi, a 1, 5. i 6. bataljonom, i 4. bataljonom 1. dalmatinske brigade sa prostorije Miljkovač – Bajovo Polje – Javorak – Gornje Polje pravce od Nikšića i Golije ka dolini Komarnice i Pivske župe; 5. crnogorska brigada sa prostorije Orah – Granice – Lukovo zatvarala je pravac od Nikšića i Gornjeg Polja prema Krnovu i Vojniku, odnosno Šavniku; 1. dalmatinska brigada sa prostorije Dragovoljići – Zagrad zatvarala je pravac od Nikšića ka Nikšićkoj župi i Lukavici, odnosno prema Šavniku.

Front 3. divizije bio je širok preko 60 km, na zemljишtu slabo komunikativnom, na kojem se uzdižu do 2.000 m visoki planinski masivi Lebršnika, Golije i Vojnika po frontu, Durmitora, Treskavca, Pivske planine, Volujaka i Maglića po dubini, i koje je ispresjecano kanjonima Komarnice, Pive, Tare, Sušice i Vrbniče, mjestimično dubokim do 1.000 m, sa ograničenim brojem pješačkih prelaza.

Svojstva ovog zemljишta, pored širine fronta, bila su nepovoljna za dužu odbranu i brzu primjenu odgovarajućeg manevra, a pored toga ova oblast je bila ekonomski krajnje iscrpljena i nepovoljna za dalje snabdijevanje jedinica koje su je za ovu svrhu duže koristile.

3. ODBRANA PRAVACA NIKŠIĆ–SAVNIK I GACKO–PIVA

SS-divizija »Princ Eugen« na osnovu zapovijesti svog komandanta od 10. maja 1943. izvršila je pokret iz doline Neretve, sa prostorije Čapljina – Mostar, pravcima Čapljina – Stolac – Bileća i Mostar – Nevesinje – Gacko, i po izbjajanju na liniji Bileća – Plana – Gacko produžila 19. maja nastupanje preko Vilusa, planine Somine i Golije prema Nikšiću, gdje u toku naredna dva dana prikuplja glavninu svojih snaga. Svoje pomoćne dijelove 1 ojačani bataljon uputila je istočno od Gacka i Avtovca, prema Goranskom radi povezivanja i sadejstva sa desnim krilom 118. divizije, koja je na ovom nratcu usmjerila dijelove grupe »Anaker« (1 ojačani bataljon) iz doline Neretve, preko Čemerna i Vrbe, sa zadatkom da se dolinom Vrbniče probije ka Pivi. U rejonu Golije (Višnjića do) razvio se od 26. maja još 1 bataljon SS-divizije koji je vra-

ćen iz rejona Nikšića sa zadatkom da pomogne i sadejstvuje dijelovima koji preko Ravnog i Goranska napadaju prema Pivi.

Poslije prikupljanja u rejonu Nikšića SS-divizija se razvila istočno, prema Nikšićkoj župi i Lukovu, i sjeverno od grada, u rejonu Gornjeg Polja, na pravcu Vojnika i Javorka, dok je 1 motorizovani odred (1 ojačani bataljon) upućen u Podgoricu u vezi sa porazom koji su Italijani pretrpjeli kod Bioča, i pretpostavkom da se naše jedinice probijaju prema Albaniji.¹¹⁴

Pošto se prikupila i razvila SS-divizija je odmah uputila svoje izviđačke i borbene dijelove prema jedinicama 3. divizije na pravcu Nikšićke župe, Lukova, Pivske župe preko Javorka i Ravnog. Početna dejstva neprijatelja na ovim pravcima imala su svrhu da se prikupe podaci o rasporedu i jačini naših snaga i postignu što povoljniji položaji za razvoj napada prema Šavniku i Durmitoru.

Štab 3. divizije, bez obzira na dezinformacije koje je neprijatelj proturao o svojim daljim namjerama, uočio je da se napad od Nikšića i Avtovca priprema u sklopu opštег napada koji je otpočeo protiv jedinica Glavne operativne grupe i da SS-divizija ima namjeru da se što prije svojim dijelovima probije u dolinu Pive i Komarnice kako bi se olakšalo nastupanje njene glavnine na pravcu Nikšić – Šavnik – Zabljak, pa su preuzete mjere da se upornom odbranom na ovim pravcima neprijatelj što duže zadrži i onemogući ostvarenje ove namjere, kako bi se izvršio zadatak koji je 3. diviziji bio postavljen u ovoj situaciji od strane Vrhovnog štaba.

¹¹⁴ U rejonu Nikšića razvila se glavnina 1. i 2. SS-puka, glavni dio art. puka, tenkovski divizion, ostale formacijske jedinice i sredstva ojačanja. U Podgoricu je upućen 1 bataljon 2. SS-puka (20. V), koji je 25. maja vraćen u Nikšić i upućen u Višnjića Do (Golija). Bataljon koji je od Avtovca upućen ka Ravnom bio je iz 1. SS-puka (2. bataljon), dok bataljon 118. divizije na ovom pravcu pripada njenom 738. lov. puku (2. bataljon).

(Arhiv VII, mikroteka, NAV-N-T-354, 146/3, 7867752-62: Zavojest komandanta SS-divizije »Princ Eugen«; Isto, NAV-N-T-311, 175/1385-7; Dnevni izvještaj komandanta Jugoistoka od 27. maja 1943.; Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta str. 532; Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. 262: Izvještaj njemač. štaba za vezu pri SUPERLODA od 26. V 43.).

U težnji da zauzme što povoljnije polazne položaje za predstojeći opšti napad i da se probije u dolinu Pive, neprijatelj je ispoljio veću aktivnost prema 10. hercegovačkoj brigadi na pravcu Avtovac – Ravno i Gornje Polje – Javorak – Brezna, ali je na oba pravca bio zadržan iako je uspio da zauzme istaknute tačke duž puta Gornje Polje – Brezna.¹¹⁵

U vezi sa situacijom na pravcu Gornje Polje – Javorak rokirana je prema njemu 5. crnogorska brigada, prvo njen 1. i 3. bataljon, a potom, pošto je 1. dalmatinska preuzeila odbranu prema Lukovu, 2. i 4. bataljon, koji su hitno povućeni sa sektora Bioča. U rejonu Gvozda je zadržan 5. bataljon ove brigade, formiran od dijelova Zetskog NOPO.

Poslije uspješnih borbi oko Jasenova polja, Malog i Velikog Oraha, Savnog brda i Granice, 5. brigada se razmjestila na prostor Jasenovo polje, Veliki i Mali Orah, Praga, odakle je vršila izviđanja i prepade na neprijateljske dijelove duž puta Gornje Polje – Javorak. Neprijatelj je 24. maja izvršio napad na njene dijelove u rejonu Sipačna i Oraha, odbacio ih od komunikacije i ovladao Brestovačkim vrhom. Peta brigada, ojačana 5. bataljom 4. proleterske, pokušava naredne dvije noći da protivnapadom povrati ove položaje i ponovo presječe put Gornje Polje – Javorak, kojim se neprijatelj koristio, ali je postignut samo ograničen uspjeh, koji nije mogla razviti na ovom pravcu pošto je neprijatelj 26. maja upotrijebio svoje dijelove prema Lukovu i Studenoj i privukao jače snage na prostoru Gornje Polje – Rubeža, odakle je sljedećeg jutra prešao u napad prema Zupi Nikšićkoj, Lukovu i Vojniku.¹¹⁶

126

¹¹³ Jače grupe neprijatelja uspjele su da se na pravcu Pivske župe probiju do s. Miljkovca i prinude 1. i 5. bataljon 10. brigade da se povuku (23/24. maja) na desnu obalu Komarnice u ovom rejonu. Međutim, poslije jednodnevног sredivanja i odmora pozadi rijeke, bataljoni su se ponovo prebacili na lijevu obalu (24/25. maja) i izvršili protivnapad na neprijateljske dijelove u rejonu Miljkovca (Runjava glavica–Jasenovi vrh) i prinudili ih da se povuku na položaje južno od Brezne. Narednih dana su vodili borbe oko Stojkovca, Toplog prisoja i Žive. (Sutjeska 2, članci M. Okiljevića, D. Komnenovića i J. Andrića).

ii« v. Todorović, V. Popović, Sutjeska 2, str. 348–350.

sjednuti i organizovani za odbranu. Brigada nije mogla odmah preći u napad na neprijateljska uporišta pred sobom – Javorak i Jasenovo Polje, koja su bila dobro branjena, pa se na dostignutoj liniji privremeno zadržala, očekujući dolazak i sadejstvo 4. brigade, koju je štab 2. divizije već bio skrenuo prema Boanu, radi njenog angažovanja prema Kolašinu.

Kada je Vrhovni štab obaviješten od Štaba Grupe brigada o stanju kod neprijatelja na Javorku i na pravcu Nikšića, izdao je naređenje štaba 2. divizije, 24. aprila, da do likvidacije Javorka ne angažuje jedinice prema Kolašinu, već da ih zajedno sa 5. crnogorskom brigadom upotrijebi za razbijanje italijanskih snaga na Javorku i one mogući da se neprijatelj probije preko Javorka i Gvozda ka Bajevu Polju i Savniku. U tu svrhu je potčinio grupu brigada štabu ove divizije i naredio mu da tri bataljona 2. proleterske brigade iz rejona Šćepan Polja hitno prebací na ovaj sektor.¹⁰³

Na osnovu ovog naređenja Vrhovnog komandanta štab 2. divizije je u napadu na Javorak angažovao 4. i 5. crnogorsku i 3. bataljona 2. proleterske brigade i naredio njihovu upotrebu na sljedeći način:

Druga proleterska brigada, kao sjeverna kolona, pravcem Brezna – Toplo prisoje – Živa – Javorak – Lipova Ravan; Peta crnogorska, kao sjeverozapadna kolona, pravcem Bundos – Tisova glava – Pakline – Dubrave, oda-kle jedan bataljon upućuje na Surdup da zatvori pravac od Gornjeg Polja, a ostalim bataljonima obuhvata sa jugozapadne strane; Četvrta crnogorska, kao istočna kolona, pravcem Mokro – Stimi do – Jasenovo polje – Jelovi vrh – Brezovi vrh, s tim da napadne neprijatelja sa južne i jugoistočne strane u pozadinu pravcem Lipova Ravan – Papratni doli – Javorak, obezbjeđujući se jednim bataljonom prema Gornjem Polju i Lukovu, sa prostorije Sipačno – Orah.¹⁰⁴

^{1,3} Zbornik t. II, knj. 9, dok. 131: Naređenje Vrhovnog komandanta od 24. aprila Štabu 2. proleterske divizije.

¹⁰⁴ Zbornik t. III, knj. 5, dok. 5: Zapovijest Štaba 2. prol. divizije od 28. aprila 1943. za napad na Javorak.

Napad je bio predviđen za 28. april u 22 časa, ali je zbog zakašnjenja 2. proleterske brigade odložen za 1. maj u isto vrijeme.

Brigade su pošle u napad određenim pravcima i u predviđeno vrijeme. One su u toku noći i sljedećeg dana (2. maja), dejstvujući na teško prohodnom, ispresijecanom i pošumljenom planinskom zemljишtu, uspjele da neprijatelja prethodno opkole i ispresijecaju na prostoriji Javorak, Lipova Ravan, Jasenovo Polje i da ga zatim poslije žestoke borbe razbiju, uniše ili zarobe. Neprijateljski dijelovi koji su pokušali da se od Gornjeg Polja probiju prema Javorku i pruže pomoć opkoljenim jedinicama, takođe su zarobljeni ili uništeni. Samo manje grupe vojnika i pojedinci uspjeli su da se povuku prema Gornjem Polju.

U borbi na Javorku razbijen je jedan ojačani bataljon divizije »Ferara« i četnički odred pod komandom Sime Mijuškovića iz Nikšićke četničke brigade. Neprijatelj je imao veliki broj mrtvih i ranjenih i oko 800 zarobljenih italijanskih vojnika i četnika, dok su gubici naših jedinica iznosili 10 mrtvih i 38 ranjenih. Zaplijenjeno je: 7 tenkova, 17 kamiona, 15 minobacača, 4 topa, 8 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 radio-stanica, veća količina municije, opreme i hrane.¹⁰⁵

Završetkom borbe na Javorku, 5. crnogorska brigada je preuzeila zatvaranje pravca Nikšić – Šavnik, 2. proleterska pravac Nikšić – Gornje Polje – Javorak do dolaska ostalih dijelova 3. divizije na ovaj pravac, a 4. crnogorska se prikupila na prostoriju Malinsko – Strug u pripremi za pokret prema Kolašinu, u sastavu svoje divizije.

Dva bataljona 5. crnogorske i 1 bataljon 4. crnogorske brigade upućeni su po odluci štaba 2. divizije u oblast Piperà, sa zadatkom da presijeku komunikaciju Podgorica – Kolašin u rejonu Bioča, zajedno sa dijelovima Zetskog NOPO, radi sadejstva jedinicama 2. divizije koje su upućene na pravcu Lipova i Gornje Morače u cilju oslobođenja Kolašina.¹⁰⁶ Komandu nad ovom grupom je pre-

¹⁰⁵ Isto, t. III, k. 5, dok. 14: Izvj. Štaba 2. divizije od 9. V 1943. Vrhov. štabu.

¹⁰⁶ Iz 4. brigade je bio 3. bat. a iz 5. brigade 2. i 4. bat. (Za komandovanje ovom grupom određeni su Niko Strugar, komandant, i Dragiša Ivanović, komesar).

uzeo štab 3. divizije po svom dolasku u rejon Šavnika, i o njenom radu će biti govora kasnije.

Poslije napuštanja Gatačkog polja 1. dalmatinska brigada se privremeno, do dolaska dijelova 10. brigade, zadržala na prostoriji Ravno, Lisina, Kovači, Smriječno, Ledenik, odakle je upućivala izviđačke dijelove prema Gacku i Goliji i sprečavala neprijatelja iz Gacka da se probije prema Ledeniku i Ravnom. Poslije desetodnevног zadržavanja na ovom zadatku smijenili su je dijelovi 10. hercegovačke brigade, a ona se pomjerila radi odmora na prostoriju Bajovo Polje – Brezna, odakle je i dalje manjim dijelovima kontrolisala Goliju, prema Kazancima i Gacku.

Deseta hercegovačka brigada, pošto je glavninom odstupila iz Nevesinjskog polja ka Ulogu, a potom se prebacila, kao što je ranije rečeno, preko Zelengore, Vučeva, Mratinja i Plužina na sektor Ravno, smijenila je (oko 10. maja) dijelove 1. dalmatinske brigade i zauzela položaje na liniji Knez Strane – Ravno – Ledenik – Zmijski krš, prema Gacku i Avtovcu. Njena dva bataljona (1. i 5.), koji su se nalazili sjeverno od Gacka, povukli su se pred neprijateljem u dolinu Sutjeske, a zatim preko Vučeva prebacili u dolinu Pive, odakle su po naređenju štaba divizije upućeni na Javorak, prema Nikšiću, da smijene bataljone 2. proleterske brigade koji su učestvovali u borbi na Javorku a imali su naređenje da se povuku u sastav svoje brigade. U pravcu Nikšića nešto kasnije upućen je i 6. bataljon ove brigade, pa su njena tri bataljona obrazovala grupu koja je dobila zadatak da zatvori pravac Nikšić – Javorak – Bajovo Polje – Pivska Zupa, dok je lijevo, pravac Nikšić – Savnik, zatvarala 5. crnogorska brigada, takođe sa tri bataljona do povratka bataljona iz rejona Bioča.¹⁰⁶

Dolaskom jedinica 2. i 3. divizije u Crnu Goru raspara se četnička vlast u oblasti Durmitora (Zabljak, Savnik, Boan), formirane su komande mjesta, partizanske straže,

¹⁰⁶ Smjena bataljona 1. dalmatinske i 10. hercegovačke prema Gacku izvršena je najvjerovatnije oko 10. maja (10. ili 11.), mada ne raspolažemo tačnim podacima o tome, a učesnici autori članaka u edic. SUTJESKA knj. 2, izd. VIZ »Vojno delo«, 1959., str. 249 (Rade Hamović) i str. 322 (Obren Ivković) ne slažu se u tome.

komanda Durmitorskog vojnog područja, izabrani su narodnooslobodilački odbori na oslobođenoj teritoriji. Ponovo je uspostavljena narodna vlast u Zabljaku, Šavniku, Boanu, Pivskoj župi i Pivskoj planini i drugim mjestima na ovoj teritoriji. Preko ovih organa vršena je mobilizacija i popuna jedinica novim borcima, snabdijevanje hranom i drugim potrebama, zbrinjavanje ranjenika.

Izbijanjem jedinica Glavne operativne grupe NOVJ u Sandžak i Crnu Goru i razbijanjem dijelova italijanskih divizija, »Taurinenze« na pravcu Cajnića i Pljevalja, i »Ferrara« na pravcu Nikšića, kao i četnika koji su se na ovim pravcima nalazili, stvoreni su povoljni uslovi za njena dala jeftva u pravcu gornjih tokova Tare i Lima, u cilju razvijanja postignutih uspjeha u dotadašnjim borbama.

U ovoj situaciji, kada su italijanske jedinice i četnici bili razbijeni na pravcu nastupanja jedinica Glavne operativne grupe, koje su poslije toga napravile kraći predah radi odmora, snabdijevanja i pregrupacije, i kada je obezbijeđena šira prostorija za razmještaj ranjenika radi njihovog daljeg liječenja, Vrhovni komandant je odlučio da se iskoriste ovi uslovi i da se produži nastupanje na istok, sa odgovarajućim obezbjeđenjem bokova i slobodne teritorije. Za ostvarenje ove odluke on je komandama divizija 8. maja na sastanku u Donjem Kruševu dao usmeno direktivu: da 1. i 2. proleterska divizija produže nastupanje, sa zadatkom da unište garnizone italijanske divizije »Venecija« u dolini Tare i Lima, prvo u Kolašinu, Mojkovcu i Bijelom Polju, a zatim u Beranama (Ivangrad) i Andrijevici, razbiju četnike na ovom pravcu i u Vasojevićima, gdje su još imali jaka uporišta, i da na oslobođenoj teritoriji omoguće uspostavu narodne vlasti i mobilizaciju novih boraca. U sljedećoj etapi divizije snagama koje će naknadno biti upućene na ovaj pravac, prodiru istočno od Lima, stvarajući povoljnu operacijsku osnovicu za perspektivno nastupanje prema Kosmetu i Srbiji i povezivanje sa albanskim narodnooslobodilačkim pokretom. Treća udarna divizija dobila je zadatak da obezbijedi bok i pozadinu ove operacije svojim odbrambenim rasporedom prema italijanskim garnizonima u Gacku, Nikšiću i Podgorici, preuzimajući aktivna dej-

stva na ovim pravcima da bi se onemogućio neprijatelj da izvrši prođor na oslobođenu teritoriju, gdje su bili razmješteni ranjenici i odakle su usmjeravane jedinice ka Tari i Limu. Za obezbeđenje lijevog boka 1. i 2. divizije i dijela slobodne teritorije u oblasti donjih tokova Lima, Drine i Sutjeske odredio je ostale jedinice Glavne operativne grupe: 7. udarnu diviziju, 2. proletersku, 6. istočnobosansku i 15. majevičku brigadu.

U vrijeme kada je Vrhovni komandant dao ovu direktivu u Vrhovnom štabu još nije bilo podataka o namjera- ma njemačkih jedinica koje su se u međuvremenu prikupljale u Hercegovini i istočnoj Bosni radi preuzimanja nove operacije protiv jedinica NOVJ u Crnoj Gori i Sandžaku. Pretpostavljaljalo se da ove njemačke jedinice vrše pripreme za pokret na jug, prema Grčkoj, i da u ovom trenutku nemaju operativnih namjera prema oslobođenoj teritoriji i snagama Glavne operativne grupe na njoj, ali je Vrhovni komandant upozorio na praćenje njihovog kretanja i otkrivanje njihovih namjera radi blagovremenog preuzimanja odgovarajućeg manevra.

Odmah po povratku komandanata u svoje štabove preduzete su pripreme i angažovanje jedinica za ostvarenje postavljenih zadataka. Stab 3. divizije je prešao iz Pivskog Manastira u selo Mokro kod Šavnika, na pravcu Nikšića.

Na frontu 3. udarne divizije operativnotaktička situacija je bila sljedeća:

Prema Gacku i Avtovcu grupa bataljona 10. hercegovačke brigade (2., 3. i 4. bataljon), poslije izvršene smjene 1. dalmatinske brigade, s osloncem na zauzete položaje — Knez—strane — Ravno — Ledenik, aktivnom odbranom kontroliše ovaj pravac, sprečava pokušaje četnika da je potisnu i zauzmu prevoj Ravno, prema Pivi. Svakodnevno su vođene borbe oko Ravnog, Javorskog vrha, Zanjevice, Borušice, na pravcu Lipnika, Samobora i Kazanaca, u kojima su četnici, podržavani italijanskim artiljerijom, svaki put bili razbijeni i odbačeni u Gatačko polje. Sve do pojave njemačkih jedinica na ovom pravcu ova grupa se pokazala dovoljnom da zatvori pravac od Gacka

prema Pivi, i na njemu je za sve vrijeme ispoljila svoju punu aktivnost, ne ispuštajući inicijativu iz ruku.¹⁰⁷

Druga grupa bataljona ove brigade (1, 5. i 6. bataljon) po dolasku u rejon Javorka, gdje je smijenila bataljone 2. proleterske brigade, razmjestila se na prostoriju Presjeka, Jasenovo Polje, Gornje Polje, odakle je kontrolisala pravac Nikšić — Gornje Polje — Javorak i Golija — Nikšić (klanac Dugu). Njeni dijelovi su izviđali i vršili demonstrativne napade prema Brezoviku i Uzdomiru, na pravcu Nikšića.

Peta crnogorska brigada je sa prostorije Lukovo — Orah zatvarala pravac od Nikšića, preuzimajući izviđanje i prepade na ovom pravcu. Njeni bataljoni su bili stalno aktivni, zauzeli su Kablenu glavu, protjerali četnike iz Bršna, Laza i Ozrinića, ovladali Zirovnicom, te su do pojave njemačkih jedinica imali povoljan taktički položaj prema Nikšiću.

Grupa bataljona ove brigade, koja je upućena u rejon Bioča, zajedno sa jednim bataljom 4. proleterske, pošto se prikupila u Zupi Nikšićkoj, izvršila je pokret 12. maja pravcem Turija — Vukotica — Radovče, u pravcu Piperà, gdje su joj se priključili dijelovi Zetskog odreda. Ona je >12/13. maja izvršila napad na jaču grupaciju četnika na prostoriji Kopilje, Gostilje, Radovče, Seoca, razbila je i protjerala u toku sljedećeg dana preko Zete i Morače u pravcu Spuža, Danilovgrada i Podgorice. Ovom akcijom bila je očišćena teritorija Piperà i dio Bjelopavlića na lijevoj obali Zete od četnika, kojima su naneseni veći gubici u mrtvim i ranjenim.

Pojava bataljona ove grupe u Piperima i razbijanje četnika izazivaju reagovanje italijanske komande sektora Podgorica, koja upućuje jedan bataljon 383. pješ. puka (1/383 pp) iz Podgorice u pravcu Bioča radi sprečavanja njihovog daljeg prodora i izbijanja na komunikaciju Pod-

¹⁰⁷ Italijanska borbena grupa »Somavila« (73. legija »crnih košulja«, 2. bat. 260. pp ital. div. »Murđe«, 1 četa tenkova, četnici Bilećke i Gatačke brigade), po zauzimanju Gacka, ovladala je Čemernom (5. V) i prinudila dijelove 10. herc. da se povuku. Italijani su glavninu svojih jedinica povukli za Bileću i Trebinje, a u rejonu Gacka ostavili manje dijelove za podršku četnika. (Zbornik, t. IV, k. 13, dok. 161 i 164: Izvj. i nared. Komande 6. arm. korpusa).

gorica — Kolašin. Pokret ovog bataljona Italijani su podržali artiljerijom sa Gorice i iz Spuža, a avijacija je bombardovala sela u Piperima i Bjelopavlićima. Prema Bioču je zatim upućen 13/14. i 14. maja još jedan bataljon istog puka (III/383) sa komandom puka i pukovskim dijelovima. Po dolasku u Bioče neprijatelj je produžio nastupanje pravcem Mrko — Bioče — Petrovići, paleći usput kuće u ovim piperskim selima.

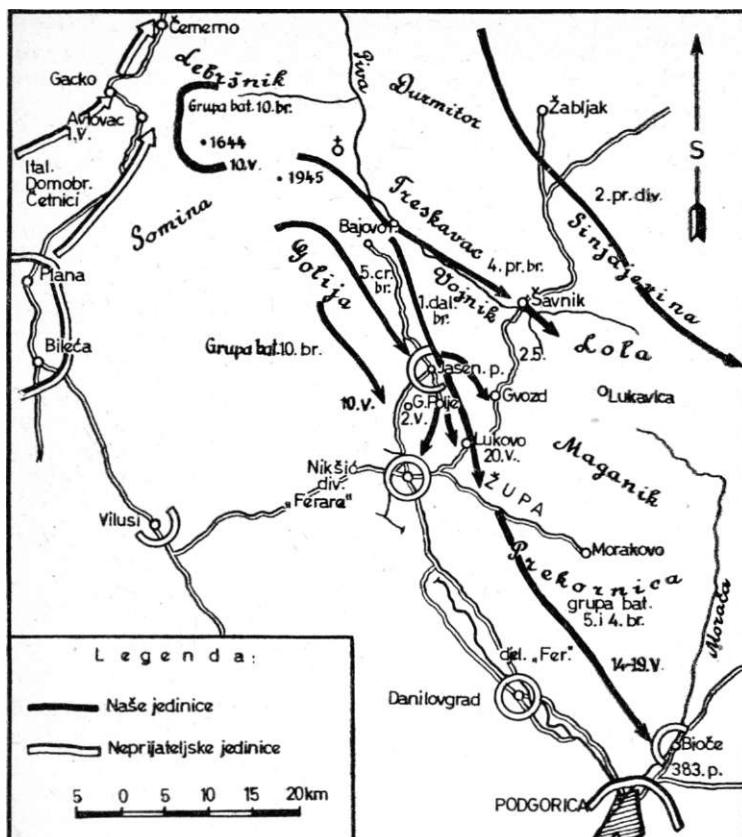
Neprijatelj je (14. V) napadnut na ovom pravcu manjim dijelovima Grupe i tokom dana i naredne noći odbaćen ka Mrkama i Bioču, a zatim je 15. maja cijela grupa prešla u napad prema Bioču: Radeća — Važešnik — drum Smekovac — Bioče (3. bat. 4. prolet. brigade), Petrovići — Velja glavica — Donje Mrke (2. bataljon 5. crnogorske), Blizna — Gornje Mrke — Bioče (4. bataljon 5. brigade). Dijelovi Zetskog odreda bili su raspoređeni u međuprostoru i sa ovim bataljonima i vršili obezbjeđenje prema Podgorici.

U toku ovog napada, koji se produžio i noću 15/16. maja, neprijatelj je bio potpuno okružen na prostoriji Gornje i Donje Mrke, Vinogradište, Velja glavica, Bioče, a zatim uništen i zarobljen. Samo su njegovi manji dijelovi uspjeli da se tokom noći preko Zavale i Đurkovića povuku u Podgoricu.

Pojačanja koja je neprijateljska komanda uputila 16. maja u pomoć opsjednutim jedinicama kod Bioča: 2 bataljona 86. legije »crnih košulja« i 1 bataljon 127. puka divizije »Firence« iz Skadra, bila su zadržana a zatim odbaćena prema Podgorici.

Neprijatelj je u četvorodnevnim borbama na ovom sektoru pretrpio gubitke od oko 360—370 poginulih, oko 400—500 zarobljenih italijanskih vojnika i oficira; zaplijenjeno je 8 topova, 27 mitraljeza, 70 puškomitraljeza i velika količina raznog materijala i opreme. Gubici naših bataljona bili su 17 poginulih i ranjenih boraca, među kojima su poginuli Vukosav Božović zamjenik političkog komesara Zetskog NOPO, i Marko Đurović, zamjenik komandanta bataljona u 5. brigadi.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 178, 179, 180: Izvještaji komande ital. 6. arm. korpusa od 16, 17. i 18. maja, V. Todorović — V. Popović: SUTJESKA 2, str. 343—347.

Sk. 8. — Nastupanje i dejstva 3. divizije prema Savniku, Nikšiću i Bioću <19. IV – 20. V 43)

Bataljoni ove grupe su ostali na teritoriji Piperà još nekoliko dana poslije izvedene akcije, a onda su se po naređenju štaba 3. divizije povukli 19. maja odavde u sastav svojih brigada: 2. i 4. bataljon 5. brigade i bataljon Zetskog odreda koji je ušao u sastav brigade kao njen 5. bataljon, došli su na sektor Lukovo – Gvozd, gdje su bili ostali njeni bataljoni, a 3. bataljon 4. brigade je pošao (18.

V) prema Kolašinu na pravac Gornja Morača – Lipovo, gdje se nalazila glavnina ove brigade.

Prva dalmatinska brigada je ostala na prostoriji Ba-jovo Polje – Brezna kao divizijska rezerva, sve do dolaska njemačkih jedinica u rejon Nikšića, kada je prebače-na u Župu Nikšićku.

Iz ovakvog operativnog položaja jedinice Treće divi-zije su aktivnim dejstvima, naročito prema Gacku i Nik-šiću, držale inicijativu u svojim rukama sve do dolaska i razvoja njemačkih jedinica na ovim pravcima. Posilje poraza na Javorku Italijani su svoje jedinice koje su bile isturene prema Gvozdu i Gornjem Polju povukli u Nik-šić. Oni nijesu ispoljavali ofanzivne namjere, držali su se odbrambeno, koristeći četnike na prilazima gradu. Danju je bila aktivna njihova avijacija i artiljerija, a noću, pla-šeći se napada naših jedinica, dejstvovali su vatrom iz au-tomatskih oruđa, sa istaknutih položaja neposredne okoline grada, iz bunkera i zgrada na periferiji.

2. PLAN NEPRIJATELJA I ZADACI NAŠIH JEDINICA

Po nalogu njemačke Vrhovne komande i vrhovnog komandanta jugoistoka, 15. maja 1943. je počela operaci-ja »Svare« na oslobođenu teritoriju u Sandžaku i Crnoj Gori, s ciljem okruženja i uništenja Glavne operativne grupe NOVJ i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokre-ta, koje se nalazilo na ovoj teritoriji.¹⁰⁹

Njemačka komanda je planirala da prethodno izvrši operativno okruženje jedinica NOV na brdsko-planinskom prostoru Crne Gore i Sandžaka, a zatim koncentričnim na-padima iz doline Lima, Drine, gornjeg toka Neretve, Ze-te, Morače i Tare (operacijska osnovica Andrijevica – Be-rane – Bijelo Polje – Prijepolje – Pljević – Goražde – Foča – Kalinovik – Gacko – Bileća – Nikšić – Podgorica – Kolašin), nabacivanje na planinske masive Durmitora, Maglića i Volujaka¹⁰ i uništavanje u dolinama donjih tokova Pive, Tare i Sutješke.

U operaciji su angažovane sljedeće jedinice: njemač-ke: dobrovoljačka SS »princ Eugen«, 1. brdska, 118. lo-

¹⁰⁹ Na oslobođenoj teritoriji sa GOG nalazio se Vrhovni štab, Centralni komitet KPJ i Izvršni odbor AVNOJ-a.

Zbeg na Sinjajevini

vačka i 369. legionarska divizija, 724. puk 104. lovačke divizije i ojačani puk »Brandenburg«; italijanske: divizije »Taurinenze«, »Venecija« i »Ferara«, i trupe sektora Podgorica; bugarski 61. puk; 4. domobranska brigada; i jedinice podrške: 202. tenkovski bataljon, 8 artiljerijskih puškova, 668. inženjerijski bataljon, oko 12 eskadrila avijacije, kao i odgovarajuće pomoćne jedinice. Ukupno brojno stanje bilo je oko 130.000 vojnika.¹¹⁰

Do početka napada, pripremano» u najvećoj tajnosti, neprijatelj je koncentrisao snage na pravcima predstojećih dejstava: 1. brdsku diviziju i puk »Brandenburg« na sektor Mateševu – Kolašin – Bijelo Polje, za upotrebu preko Sinjajevine i Durmitora; SS-diviziju »Princ Eugen« na prostoriji Široki Brijeg – Ljubuški, u pripremi za pokret preko Mostara u pravcu Gacka i Bileće, za upotrebu prema Savniku i Pivi; 118. lovačku diviziju i 4. domobransku brigadu na prostoriji Konjic – Sarajevo – Trnovo -- Foča, određene da posjednu položaje i zatvore prelaze preko rijeka, u donjem toku Pive i Tare; 369. legionarsku diviziju na prostoriji Ustikolina – Goražde, da preko Čajniča i Ceotine nastupa ka srednjem toku Tare; 704. puk 104. divizije i 61. bugarski puk (borbena grupa »Ludviger«) prikupljala se između Prijepolja i Brodareva sa zadatkom da nastupa prema Đurđevića Tari. Italijanske divizije su predviđene da nastupaju pozadi ovih, kao drugi ešelon, a dio razoružanih četnika je korišćen u transportne kolone.

Jedinice Glavne operativne grupe NOV početkom neprijateljske operacije nalazile su se u sljedećem rasporedu:

Prva proleterska divizija, sa 1. proleterskom i 3. krajiskom brigadom, na sektoru Bijelo Polje – Sahovići – Mojkovač, u pripremi za napad na Bijelo Polje i Mojkovač, a njena 3. sandžačka brigada prema drumovima Pljevlja – Prijepolje i Pljevića – Mataruge; 2. proleterska divizija, sa 4. proleterskom i 7. krajiskom brigadom, koja je bila pod njenom privremenom komandom, u rejonu sela Crkvine, Gornje i Donje Lipovo, u pripremi za napad na Kolašin i Mataševo, a sa 2. dalmatinskom brigadom istoč-

¹¹⁰ Komanda nad ovim jedinicama bila je povjerena generalu Litersu, komandantu njemačkih snaga u Hrvatskoj.

no od Savnika u rejonu Boan, Bare; 3. udarna divizija sa 5. crnogorskom i 1. dalmatinskom brigadom sjeverno od Nikšića, na prostoriji Lukovo – Brezna – Bajevo Polje, a sa 10. hercegovačkom brigadom je zatavrala pravce Nikšić – Pivska Zupa i Gacko – Goransko; 7. banijska divizija se nalazila u pokretu dolinom Sutjeske, preko C ureva za Sćepan - Polje, na putu za Sandžak, gdje je do 17. maja stigla na prostoriju zapadno, južno i jugoistočno od Pljevalja da zatvori provce ka Đurđevića Tari i Celebiću; 2. proleterska, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada (Drinska operativna grupa) zatvarale su pravac od Goražda i Foče ka Sćepan-Polju i Čelebićima;¹¹¹ grupa bataljona 4. i 5. brigade u rejonu Bioča (Piperi); Centralna bolnica sa preko 3.000 ranjenika i bolesnika u rejonu Sćepan-Polja i planine Ljubišnje.¹¹²

Pošto su namjere neprijateljskih jedinica ispoljene početkom njihovih dejstava, Vrhovni komandant NOV i POJ je 20. maja donio odluku da se težište dotadašnjih operacija iz doline Tare, Lima i Pive prenese na sjeverozapad, sa orientacijom proboga prema istočnoj Bosni. U tu svrhu je naredio da se 1. proleterska divizija prebaci prema Foči, na front Drinske operativne grupe, 7. udarna divizija, sa lijeve obale Cehotine, da onemogući prodor neprijatelju od Boljanića prema Gradcu, 2. proleterska divizija da brani srednji tok Tare i zatvori pravac Pljevlja – Levertara, a 3. udarna divizija da spriječi prodor neprijatelja od Gacka i Nikšića u dolinu Pive i prema Savniku. Zadržavanjem neprijatelja na ovim pravcima trebalo je stvoriti uslove za prebacivanje svih snaga Glavne operativne grupe preko Drine i Pive u cilju njihovog probijanja ka istočnoj Bosni. U tu svrhu naredio je 1. bosanskom korpusu da orijentiše svoju 5. diviziju iz centralne (srednje) Bosne ka Foči, kako bi sadejstvovala i olakšala ovaj manevr.

Izbijanjem njemačke SS dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« 19. maja pred 3. diviziju neprijatelj je završio

¹¹¹ Raspored Drinske operativne grupe: 6. istočnobosanska u rejonu Cajniča, 15. majevička i 3 bataljona 2. proleterske južno i jugoistočno od Foče, 2 bataljona 2. proleterske su očekivali smještu u rejonu nikšićkog Javorka.

¹¹² Vojna enciklopedija sv. 6, str. 745.

operativno okruženje Glavne operativne grupe, koje je otpočeo (15. maja) potiskivanjem njenih dijelova iz doline Tare, Lima i Drine prema unutrašnjosti oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori.

Ovakva situacija je uslovila izmjenu u planu daljih dejstava Glavne operativne grupe, njenu pregrupaciju i orijentaciju za proboj prema Bosni, pošto su svi ostali pravci već bili pokriveni jakim neprijateljskim snagama. Za ostvarenje ovog manevra Grupa se morala angažovati borbom na ovom pravcu, koja je trajala više od mjesec dana.

U vezi sa novom orijentacijom i planom Vrhovnog štaba 3. divizija je dobila zadatak da po svaku cijenu spreći prodor SS-divizije »Princ Eugen« u oblast Durmitora, gdje su bile razmještene bolnice, Vrhovni štab, AVNOJ i gdje je očekivan dolazak savezničke vojne misije sa Srednjeg istoka, sve dok snage Glavne operativne grupe, u smislu zamišljenog manevra, ne izvrše odgovarajuću pregrupaciju i borbom stvore uslove da se ova oblast evakuše.

Zadatak, postavljen 3. diviziji, izazvao je potrebu za izvjesnom promjenom u dotadašnjem borbenom rasporedu, pomjeranje i pregrupaciju nekih njenih dijelova: povučeni su bataljoni 5. brigade iz doline Morače u njen sastav, grupa bataljona 10. hercegovačke smijenila je bataljone 2. proleterske brigade u zoni Javorka na pravcu Nikšića, 1. dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, koji je ostavljen prema Goliji, upućena je iz rejona Bajovo Polje — Brezna u Nikšićku župu, istočno od Nikšića.

Neprijatelj je glavninu svojih snaga pred divizijom razvio u rejonu Nikšića za napad prema Šavniku i Durmitoru, a pomoćne snage istočno od Gacka, za napad prema Pivi.¹¹³

Treća divizija je 20. maja zauzela sljedeći raspored prema ovom neprijatelju: 10. hercegovačka brigada, 2, 3. i 4. bataljonom, na sektoru Lebršnik — Ravno — Ledenik

¹¹³ SS diviz. »Princ Eugen« je imala u svom sastavu 2 lovačka brdska i 1 art. brdski puk, pion. bataljon, PA-divizion, tenkovsku četu, izviđački bataljon, pt-divizion, bataljon veze, konjički eskadron.

(Arhiv VII NAV N-T 354 146/3 786752-62: Zapov. k-nata SS div. od 10. V 43)

zatvarala je pravac od Gackog polja prema Pivi, a 1., 5. i 6. bataljonom, i 4. bataljonom 1. dalmatinske brigade sa prostorije Miljkovač – Bajovo Polje – Javorak – Gornje Polje pravce od Nikšića i Golije ka dolini Komarnice i Pivske župe; 5. crnogorska brigada sa prostorije Orah – Granice – Lukovo zatvarala je pravac od Nikšića i Gornjeg Polja prema Krnovu i Vojniku, odnosno Savniku; 1. dalmatinska brigada sa prostorije Dragovoljići – Zagrad zatvarala je pravac od Nikšića ka Nikšićkoj župi i Lukavici, odnosno prema Šavniku.

Front 3. divizije bio je širok preko 60 km, na zemljistitu slabo komunikativnom, na kojem se uzdižu do 2.000 m visoki planinski masivi Lebršnika, Golije i Vojnika po frontu, Durmitora, Treskavca, Pivske planine, Volujaka i Maglića po dubini, i koje je ispresijecano kanjonima Komarnice, Pive, Tare, Sušice i Vrbniče, mjestimično dubokim do 1.000 m, sa ograničenim brojem pješačkih prelaza.

Svojstva ovog zemljista, pored širine fronta, bila su nepovoljna za dužu odbranu i brzu primjenu odgovarajućeg manevra, a pored toga ova oblast je bila ekonomski krajnje iscrpljena i nepovoljna za dalje snabdijevanje jedinica koje su je za ovu svrhu duže koristile.

3. ODBRANA PRAVACA NIKŠIĆ–ŠAVNIK I GACKO–PIVA

SS-divizija »Princ Eugen« na osnovu zapovijesti svog komandanta od 10. maja 1943. izvršila je pokret iz doline Neretve, sa prostorije Čapljina – Mostar, pravcima Čapljina – Stolac – Bileća i Mostar – Nevesinje – Gacko, i po izbijanju na liniji Bileća – Plana – Gacko produžila 19. maja nastupanje preko Vilusa, planine Somine i Golije prema Nikšiću, gdje u toku naredna dva dana prikuplja glavninu svojih snaga. Svoje pomoćne dijelove 1 ojačani bataljon uputila je istočno od Gacka i Avtovca, prema Goranskom radi povezivanja i sadejstva sa desnim krilom 118. divizije, koja je na ovom nratcu usmjerila dijelove grupe »Anaker« (1 ojačani bataljon) iz doline Neretve, preko Čemerna i Vrbe, sa zadatkom da se dolinom Vrbniče probije ka Pivi. U rejonu Golije (Višnjića do) razvio se od 26. maja još 1 bataljon SS-divizije koji je vra-

ćen iz rejona Nikšića sa zadatkom da pomogne i sadejstvuje dijelovima koji preko Ravnog i Goranska napadaju prema Pivi.

Poslije prikupljanja u rejonu Nikšića SS-divizija se razvila istočno, prema Nikšićkoj župi i Lukovu, i sjeverno od grada, u rejonu Gornjeg Polja, na pravcu Vojnika i Javorka, dok je 1 motorizovani odred (1 ojačani bataljon) upućen u Podgoricu u vezi sa porazom koji su Italijani pretrpjeli kod Bioča, i pretpostavkom da se naše jedinice probijaju prema Albaniji.¹¹⁴

Pošto se prikupila i razvila SS-divizija je odmah uputila svoje izviđačke i borbene dijelove prema jedinicama 3. divizije na pravcu Nikšićke župe, Lukova, Pivske župe preko Javorka i Ravnog. Početna dejstva neprijatelja na ovim prvcima imala su svrhu da se prikupe podaci o rasporedu i jačini naših snaga i postignu što povoljniji položaji za razvoj napada prema Savniku i Durmitoru.

Stab 3. divizije, bez obzira na dezinformacije koje je neprijatelj proturao o svojim daljim namjerama, uočio je da se napad od Nikšića i Avtovca priprema u sklopu opštег napada koji je otpočeo protiv jedinica Glavne operativne grupe i da SS-divizija ima namjeru da se što prije svojim dijelovima probije u dolinu Pive i Komarnice kako bi se olakšalo nastupanje njene glavnine na pravcu Nikšić – Savnik – Zabljak, pa su preduzete mjere da se upornom odbranom na ovim prvcima neprijatelj što duže zadrži i onemogući ostvarenje ove namjere, kako bi se izvršio zadatak koji je 3. diviziji bio postavljen u ovoj situaciji od strane Vrhovnog štaba.

¹¹⁴ U rejonu Nikšića razvila se glavnina 1. i 2. SS-puka, glavni dio art. puka, tenkovski divizion, ostale formacijske jedinice i sredstva ojačanja. U Podgoricu je upućen 1 bataljon 2. SS-puka (20. V), koji je 25. maja vraćen u Nikšić i upućen u Višnića Do (Golija). Bataljon koji je od Avtovca upućen ka Ravnom bio je iz 1. SS-puka (2. bataljon), dok bataljon 118. divizije na ovom pravcu pripada njenom 738. lov. puku (2. bataljon).

(Arhiv VII, mikroteka, NAV-N-T-354, 146/3, 7867752-62: Zapisovijest komandanta SS-divizije »Princ Eugen«; Isto, NAV-N-T-311, 175/1385-7; Dnevni izvještaj komandanta Jugoistoka od 27. maja 1943.; Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta str. 532; Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. 262: Izvještaj njemač. štaba za vezu pri SUPERLODA od 26. V 43).

U težnji da zauzme što povoljnije polazne položaje za predstojeći opšti napad i da se probije u dolinu Pive, neprijatelj je ispoljio veću aktivnost prema 10. hercegovačkoj brigadi na pravcu Avtovac – Ravno i Gornje Polje – Javorak – Brezna, ali je na oba pravca bio zadržan iako je uspio da zauzme istaknute tačke duž puta Gornje Polje – Brezna.¹¹⁵

U vezi sa situacijom na pravcu Gornje Polje – Javorak rokirana je prema njemu 5. crnogorska brigada, prvo njen 1. i 3. bataljon, a potom, pošto je 1. dalmatinska preuzeila odbranu prema Lukovu, 2. i 4. bataljon, koji su hitno povučeni sa sektora Bioča. U rejonu Gvozda je zadržan 5. bataljon ove brigade, formiran od dijelova Zetskog NOPO.

Poslije uspješnih borbi oko Jasenova polja, Malog i Velikog Oraha, Šavnog brda i Granice, 5. brigada se razmjestila na prostor Jasenovo polje, Veliki i Mali Orah, Praga, odakle je vršila izviđanja i prepade na neprijateljske dijelove duž puta Gornje Polje – Javorak. Neprijatelj je 24. maja izvršio napad na njene dijelove u rejonu Šipačna i Oraha, odbacio ih od komunikacije i ovладao Brestovacačkim vrhom. Peta brigada, ojačana 5. bataljom 4. proleterske, pokušava naredne dvije noći da protivnapadom povrati ove položaje i ponovo presječe put Gornje Polje – Javorak, kojim se neprijatelj koristio, ali je postignut samo ograničen uspjeh, koji nije mogla razviti na ovom pravcu pošto je neprijatelj 26. maja upotrijebio svoje dijelove prema Lukovu i Studenoj i privukao jače snage na prostoru Gornje Polje – Rubeža, odakle je sljedećeg jutra prešao u napad prema Župi Nikšićkoj, Lukovu i Vojniku.¹¹⁶

¹¹⁵ Jače grupe neprijatelja uspjele su da se na pravcu Pivske župe probiju do s. Miljkovca i prinude 1. i 5. bataljon 10. brigade da se povuku (23/24. maja) na desnu obalu Komarnice u ovom rejonu. Međutim, poslije jednodnevног sredivanja i odmora pozadи rijeke, bataljoni su se ponovo prebacili na lijevu obalu (24/25. maja) i izvršili protivnapad na neprijateljske dijelove u rejonu Miljkovca (Runjava glavica–Jasenovi vrh) i prinudili ih da se povuku na položaje južno od Brezne. Narednih dana su vodili borbe oko Stojkovca, Toplog prisoja i Zive. (Sutjeska 2, članci M. Okiljevića, D. Komnenovića i J. Andrića).

"« v. Todorović, V. Popović, Sutjeska 2, str. 348–350.

Opšti napad SS-divizije na pravcu Savnika, Komarnice i Pive otpočeo je ujutro 27. maja sa ciljem da se na desnom krilu što prije poveže sa lijevim krilom 1. brdske divizije, istočno od Savnika, a na lijevom sa dijelovima 118. lovačke divizije u rejonu Plužina, a potom produži dejstva prema Durmitoru i Pivskoj planini. U njenom drugom ešelonu nastupala je italijanska divizija »Ferara« (47. i 48. peš. puk) iz Nikšića i doline Zete; ona je ojačana za garnizone potrebe Nikšića 120. pješ. pukom ital. divizije »Marke«.

U toku naredna dva dana neprijatelj je uspio da potisne jedinice 3. divizije na svim pravcima i da se probije u rejon Savnika i Pivsku Župu. Borbena dejstva su se odvijala na sljedeći način:¹¹⁷

SS-divizija je naišla na neočekivano jak otpor sjeverno od Nikšića, naročito na pravcu Gornje Polje – Javorak – Brezna, na kojem je ojačana grupa bataljona 10. brigade, koristeći svojstva pošumljenog planinskog zemljišta, vršila iznenadne bočne napade na neprijateljske dijelove duž puta Gornje Polje – Bajovo Polje, i njegove kolone koje su se kretale izvan puta, provlačeći se šumom, praveći dublje obuhvate prema Dugi, Bundosu i Vojniku. Naročito žestoke borbe na ovom pravcu su vođene oko Toplog prisoja, Stojkovca, Bundosa, Javorka i Zive. Položaji su prelazili nekoliko puta iz ruku u ruke, u rezultatu obostranih danonoćnih napada i protivnapada. Neprijateljsko dejstvo na bok i pozadinu naših bataljona sve više je otežavalo uslove njihovog dužeg otpora; oni su danju bili razvučeni na širokom frontu a noću se ponovno prikupljali i vršili protivnapade. Na pojedinim sektorima je dolazilo do borbe prsa u prsa, u mračnoj noći i danju, u gustoj teško prohodnoj šumi. Ove neprestane borbe bez odmora i sna, u odbrani pojedinih položaja, koji su služili kao oslonac za protivnapade, bez normalne ishrane i sa sve manje municije, iscrpljivale su sve više bataljone ove grupe, koji su u svestrano teškim uslovima uspjeli da uspore desetostrukoj jačeg neprijatelja na ovom pravcu i nanesu mu znatne gubitke i na taj način korisno sadejstvuju 1. dalmatinskoj

¹¹⁷ Osim nekoliko dokumenata SS-divizije i ital. 6. armijskog korpusa nema podataka o toku ovih dejstava. Sjećanja učesnika su nepotpuna i često kontradiktorna po mjestu i vremenu.

i 5. crnogorskoj brigadi, koje su branile pravac Gvozd — Krnovo — Savnik. Oslanjajući se na zauzete položaje duž puta Gornje Polje — Brezna, uvođenjem jačih snaga, neprijatelj je uspio da savlada odbranu na ovom pravcu i da bataljone 10. brigade prinudi da se povuku na desnu obalu Komarnice (27/28. i 28. V) još u toku borbe na pravcu Krnovo — Šavnik.¹¹⁸

Djelimični uspjesi koje je SS-divizija postigla do početka glavnog napada, na pravcu Pivske župe, preko Javorka, omogućili su joj da razvije jače snage i postigne brži tempo napada na pravcu Nikšić — Savnik. Neprijatelj je na ovom pravcu imao znatnu podršku tenkova, artiljerije i avijacije, naročito kada je, drugog dana nastupanja, izbio u rejon Krnova i Lukavice, gdje su otkrivenost i ostali uslovi zemljista pružili mogućnost za njihovu efikasnu primjenu.

Koristeći se brojnim i tehničkim preimstvom, neprijatelj je nastupao u više kolona i pravio dublje obuhvate istočno i zapadno od puta Nikšić — Savnik, preko Nikšićke župe i Oraha u pravcu Lukavice i Vojnika. Poslije šestoskih borbi oko Kablene glave, Ivanja, Studene, Brestovačkog vrha i Prage, potisnuo je dijelove 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade ka Konjskom, Gvozdu i Vojniku i krajem dana (27. maja) izbio na liniji Nikšićka Župa (Zagrad) — Ivanja — Studena — Brestovački vrh — Jasenovo Polje, sa isturenim dijelovima prema Konjskom i Vojniku.

Poslije povlačenja bataljona 10. hercegovačke sa Javorka neprijatelj je ka dolini Komarnice, u rejon zapadno od Savnika, upućivao sve jače snage, a pravac prema Lukovici, preko Nikšićke Zupe, bio je otkriven, pošto na

¹¹⁸ Peti i 6. bataljon 10. hercegovačke brigade prebacili su se kod sela Duži, a 1. njen bataljon kod sela Miljkovac, na desnu obalu Komarnice. Na desnu obalu se prebacio i 1. bataljon 7. kраjiške brigade, koji je bio angažovan u završnim borbama na ovom pravcu, dok je 4. bataljon 1. dalmatinske brigade iz sastava ove grupe ostao na lijevoj obali, na sjevernim padinama Vojnika, da sprječi prodor neprijatelja u rejon Savnika i sela Duži, dok se ostale jedinice 3. divizije povuku sa pravca Krnovo—Savnik. Prva dalmatinska brigada je u toku noći (27/28. V) povučena iz rejona Gvozda na sektor Komarnice za prihvata 5. crnogorske brigade i ostalih dijelova, koji su se posljednji povukli sa ovog pravca.

njemu nije bilo naših jedinica, osim manjih izviđačkih dijelova, koje bi ga uspješno zatvorile.

Na osnovu ovakve situacije štab 3. divizije je izvukao 1. dalmatinsku brigadu sa pravca Ivanje – Gvozd i uputio (27/28. maja) preko Krnova i Savnika da posjedne desnou obalu Komarnice i zatvori prolaze na njoj između se- la Duži i Pivskog Manastira, odnosno stavi pod kontrolu svojih jedinica, kako za prihvat naših dijelova sa lijeve obale tako i za sprečavanje neprijatelja da pređe na desnu obalu. Peta crnogorska brigada, zadržavajući 1 bataljon sjeverno od Brestovačkog vrha da zatvori pravac prema Vojniku i Mokrom, tokom noći se rokira istočno i zaposje- da položaje na liniji: Ceranića gora – Gradačka poljana – Siljevac, sa isturenim dijelovima na liniji: Borovnik – Gvozd – Praga, prema Konjskom, Ivanju i Studenoj. Ovakvim rasporedom 5. brigada je sama preuzeila dalju odbranu prema Savniku i dočekala napad neprijatelja sljedećeg jutra (28. V).¹¹⁹

Neprijatelj je produžio napad sa linije dostignute prethodnog dana, i pošto je notisnuo dijelove 5. crnogor- ske brigade od Ivana i Konjskog uveo je tenkove prema Gvozdu, zaobilazeći porušena mjesta na putu. Protivten- kovska sredstva brigade su bila neefikasna da ovaj napad zaustave (1 pt-top manjeg kalibra), a jake formacije lo- vačke SS-divizije su nastupale prema Lukavici i Vojniku. Tokom dana razvila se žestoka borba, u kojoj je 5. brigada ispoljila izvanrednu upornost i žilav otpor, naročito na liniji Ostrvica – Krnovska glava – Komandirovo brdo – južne padine Vojnika, sa koje se krajem dana pod pritiskom neprijateljskih snaga povukla prema Mokrom i Savniku. U toku noći 5. brigada se prebacila na prostoriju Pošćenje, Godijelji, Komarnica, Duži, ostavljavajući prema neprijatelju zaštitnice, prvo na Gradcu i Ceklinu, a potom na Turiji. Pošto je, poslije povlačenja 5. brigade, neprijatelj ovladao Mliječnim brdom, Ostrvicom i Ko-

SS-divizija je prvog dana dostigla liniju Dučiće–Bjeloše- vina–Oblatno–Blaca–Studena–Brestovački vrh – Bakilj – Gola strana. Desno, prema Krnovu, nastupao je 1. i 2. bat. 2. SS-puka, a lijevo, prema Vojniku i Javorku, 1., 3. i 4. bataljon 1. SS-puka. Oko 1 čete iz 3. bat. 1 SS-puka stiglo sa jugozapada do Brezne.

(Arhiv VII, Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta str. 544).

mandirovim brdom, sljedećeg dana (29. V) se preko Mokrog i Bijele spustio dijelovima u Savnik, odakle se povezao sa 1. brdskom divizijom u dolini Tušinje, u rejonu Boana.¹²⁰

Peta crnogorska brigada se tokom 29. maja povezala sa dijelovima 1. dalmatinske brigade u rejonu sela Duži i 3. sandžačke brigade 1. divizije u rejonu Dobrog dola, na Durmitoru.

U međuvremenu su se prebacile na desnu obalu Komarnice i Pive i ostale jedinice 3. divizije i zauzele položaje između Duži i sela Krsca prema dijelovima njemačke SS i 118. divizije koji su izbili na lijevu obalu ovih rijeka.¹²¹

Na pivskom pravcu su napadale tri ojačane neprijateljske borbene grupe: preko Čemerna i Vrbe, dolinom Vrbniče, dijelovi grupe »Anaker« (2. bataljon 738. lovačkog puka 118. divizije), od Avtovca preko Ravnog ka Goransku grupu »Han« (2. bat. 1. SS-puka), od Višnjića dola i Golije dijelovi grupe »Smithauber« – od 26. maja.

Grupa »Han« je došla u borbeni kontakt sa grupom bataljona 10. hercegovačke brigade istočno od Avtovca, u rejon Ravnog, 19. maja poslije podne napala njene dijelove na Trešteniku i Ledeniku i krajem dana ih prinudila da se povuku ka Lisini i Zukvi.¹²² Bataljoni su u toku noći zauzeli položaje na liniji Orlovac – Kućetine – Sejtan – kula (2. bataljon) – Hadžića poljana – Javorovi vrh (4. bataljon) – Lisina (3. bataljon u rezervu).¹²²

Neprijatelj je 20. maja produžio sa napadom i uspio do podne da preko Krivog Dola prodre na pravcu Zukve do Kućetine, a na pravcu Lisine do Hadžića poljane. Po-

¹²⁰ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 20: Izvještaj komandanta 5. crnogorske brigade od 28. maja 1943. godine; Isto, t. 4, knj. 13, dok. 272: Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri višoj komandi oružanih snaga Slovenija–Dalmacija od 29. maja 1943.

¹²¹ U toku noći (27/28. V) i sljedećeg dana (28. V) svi dijelovi 10. hercegovačke i 7. krajiške brigade napustili su odbranu na lijevoj obali Pive i Komarnice, posjeli položaje na desnoj obali ovih rijeka i povezali se sa 1. dalmatinskom brigadom.

¹²² Bataljoni ove grupe su između Lebršnika i Ledenika zatvarali pravac prema Pivi: Knez strane–Mramor (2. bat.) – Treštenik (3. bat.) – Ledenik–Jablan do – (4. bat.). Grupom je komandovao Rade Hamović, dok je drugom grupom 10. brigade, prema Nikšiću, komandovao Vlado Šegrt.

što je na oba pravca naišao na žestok otpor, tokom dana se povukao, prikupio i zauzeo položaje na liniji Mramor — Ravno — Treštenik — Ledenik, na kojima se utvrdio i sačekao pojačanja.

Grupa bataljona 10. brigade je na gornje položaje izvršila napad noću (20/21. V), ali je protivnapadom neprijatelja odbijena pa su njeni bataljoni u zoru zauzeli raspored na liniji: Kućetine (2. bataljon) — Sejtan-kula (3. bataljon) — Hadžića poljana — Javorovi vrh — Zmijski krš (4. bataljon).¹²³

Neprijateljski napadi tokom 21. maja od Jablanovog dola i Lebršnika su odbijeni. Krajem sljedećeg dana od Čemerna i Vrbe na Ravno su počeli da pristizu dijelovi grupe »Anaker« i, pošto su se povezali sa grupom »Han«, razvili su se na njeno lijevo krilo, ka dolini Vrbniče. Tako je neprijatelj na ovom pravcu, prema bataljonima 10. brigade, imao dva ojačana bataljona (2.500—3.000 vojnika).

Neprijatelj je 23. maja izvršio manjim snagama napad na dijelove 3. bataljona u rejonu Sejtan-kule, ali je pretrpio neuspjeh.

Ovog dana na sektor bataljona 10. brigade počela je pristizati 7. krajška brigada (3 bataljona), koju je štab 2. proleterske divizije, po naređenju Vrhovnog štaba uputio da ojača odbranu ovog pravca. Međutim, odnos snaga je ovdje ostao i dalje u korist neprijatelja. Ovo ojačanje nije bitno uticalo na izmjenu situacije na ovom pravcu, mada je tempo nastupanja prema Pivi usporen. Noćni pokušaj (23/24. V) da se neprijatelj zajedničkim snagama ove dvije nepotpune brigade razbijje u ovom rejonu i odbací prema Gacku nije uspio. Bataljoni 7. krajške još nijesu bili potpuno prikupljeni, a bio im je potreban i manji predah poslije zamornih dugih marševa, pa se odustalo od pripremljenog napada. Njeni bataljoni su 24. maja povućeni iz rejona Zukva — Kućetine, gdje su se po pristizanju prikupljali, na prostoriju Radojčići — Smriječno — Goransko radi kraćeg odmora i kao rezerva na ovom pravcu, s tim što su odavde vršili izviđanje i obezbjeđenje prema Goliji. Bataljoni 10. hercegovačke su ostali i dalje na ranijim položajima da zatvore pravce od Ravnog.

¹²³ Drugi bat. je napadao na Mramor, 4. bataljon na Ledenik, a 3. bataljon na Trštenik.

Dubinski raspored 7. kраjiške brigade, u očekivanju neposrednog napada neprijatelja nije odgovarao situaciji ovog momenta. Više bi odgovarao njen bočni razmještaj, sjeverno od Vrbniče, odakle bi mogla efikasnije da stupi u bočno dejstvo na neprijateljske snage koje su nastupale dolinom ove rijeke, a ovim bi bio pokriven i pravac prema Mratinju, preko Javorka i dolinom Pive. Kada je neprijatelj pošao u napad, bilo je kasno da se ovaj prepad popravi. Štab divizije, koji se nalazio na sektoru Savnika, bez neposredne veze nije mogao konkretizovati zadatke ove grupe na osnovu svake novonastale situacije, nego je to bilo prepušteno komandi sektora, odnosno grupe, koja je objedinjavala rad jedinica na ovom pravcu na osnovu prethodnih direktiva. Međutim, ni komande sektora ni štab divizije nijesu u ovo vrijeme pretpostavljali kakav će značaj dobiti rejon Mratinja, u čijem pravcu je Vrhovni štab već bio usmjerio druge jedinice Glavne operativne grupe – dijelove 2. divizije i Drinske operativne grupe.

Razvoj događaja je pokazao da su bile nedovoljne naše snage na ovom pravcu, naročito poslije 22., odnosno 25. maja, kada su na njemu dejstvovala dva, odnosno tri ojačana njemačka bataljona. Međutim, naši bataljoni, iako u nemogućnosti da ovaj pravac obezbijede za kasnije izvlačenje divizije, uspjeli su da u toku 10 dana zadrže i uspore prodor neprijatelja u Pivu, a zatim da mu sprječe forsiranje rijeke i zahvatanje istočne obale, što je u ovoj situaciji, kada se glavnina divizije nalazila južno od Savnika, bilo veoma značajno.

Neprijatelj je na ovom pravcu napadao u dvije kolone: od Ravnog ka Goranskom i dolinom Vrbniče ka Plužinama. On je 25. maja napao položaje bataljona 10. brigade, prinudio ih borbotom tokom dana da napuste Orlovac; Kućetine i Sejtan-kulu i da se povuku ka Jasenu, Orahu i Lisini, a potom, pošto su prihvaćeni od 7. brigade, zauzimaju položaje: Guja – Pakline – Međeda. Sljedećeg dana neprijatelj produžava napad na ovu liniju, zauzima Guju i Pakline, prinudjava bataljone da se povuku na: Sišman – Razvršje (2. bataljon), – Crvena greda (3. bataljon) – Međeda – Obijaj (4. bataljon). Dva bataljona 7. brigade između Muratovice i Apišta pokrivali su pravac ka Smriječnu, dok je jedan njen bataljon upućen prema

Goliji i Miljkovcu za zatvaranje pravca od Višnjića Dola i povezivanja sa grupom bataljona 10. brigade na ovom pravcu.¹²⁴

Raspored naših jedinica na ovom pravcu uslovio je frontalni otpor, od položaja do položaja, od linije do linije, a uslovi teško prohodnog i planinskog zemljišta ograničavali su preduzimanje u toku borbe nekog efikasnijeg manevra za dejstvo na bok i pozadinu neprijatelja. Početni raspored bataljona obje brigade nije odgovarao takvoj potrebi, iako i u tom slučaju ne bi bili u stanju spriječiti prodor neprijatelja u dolinu Pive s obzirom na odnos snaga, ali bi ga napadima na bokove vjerovatno još više usporili.

Neprijatelj je 27. maja, kada je prošao u opšti napad na cijelom frontu 3. divizije, produžio napad na položaje bataljona 7. i 10. brigade, tokom dana savladao njihov snažni otpor na liniji Stabna — Panos — Smrječno — Goransko i prinudio ih da se povuku ka prolazima na Pivi, preko kojih su se u toku noći i sljedećeg jutra prebacili na desnu obalu, gdje su prethodnog dana bile upućene njihove komore i neborački dijelovi.¹²⁵

Prebacivanjem svih dijelova 10. hercegovačke i 7. krajške brigade na desnu obalu Pive ostao je otkriven pravac prema Mratinju, kanjonom Pive i preko Javorka. Deseta hercegovačka pošto su se u toku ove noći prebacili na desnu obalu Komarnice, kod Miljkovca i Duži i njeni bataljoni koji su branili pravac Nikšić — Javorak — Brezna, prikupila se tokom 28. maja i razmjestila na prostoriji Borkovići — Boriče — Pišće, odakle je zatvorila sektor Pive između Pivskog Manastira i Plužina, kontrolišući prelaze na rijeci i pješačku stazu za Mratinje.¹²⁶

Neprijatelj je u toku dana (28. V) oprezno nastupao između Goranske i doline Vrbniče ka Pivi, ne nailazeći na organizovan otpor naših snaga, ali je pred prelazima bio zadržan sa suprotne obale. Njegova grupa (3. bat. 2.

¹²⁴ Sutjeska, 2, Rade Hamović str. 250—260.

¹²⁵ Dio štaba 10. brigade sa 2. bataljonom prebacio se kod Krsca, a ostali bataljoni ove i 7. krajške brigade kod Pivskog Manastira.

¹²⁶ Vrhovni štab je orijentisao 7. krajšku brigadu, kad je prešla na desnu obalu Pive, preko Pivske planine u pravcu Mratinja i Javorka, opet na lijevu obalu.

SS-puka) koja je napadala od Višnjića Dola (Golija) produžila je nastupanje lijevom obalom Komarnice, od Bujkovca, preko Bajovog polja u pravcu Brezne, u susret snaga koje su nastupale od Nikšića i Javorka.¹²⁷

Kada je obaviješten o situaciji na sektoru Pive i Komarnice, štab divizije, koji se još ovog dana nalazio u Mojkrom, na sektoru 5. crnogorske brigade, naredio je da se 10. hercegovačka hitno uputi preko Mratinja na lijevu obalu Pive i zajedno sa jedinicama koje je na tom pravcu orijentisao Vrhovni štab (7. krajišku i 4. proletersku brigadu), po svaku cijenu zatvoriti pravac prema Mratinju, s tim da njen 3. bataljon i dalje ostane na desnoj obali Pive da kontroliše stazu koja vodi kroz kanjon lijevom obalom prema ovom selu. Kontrolu Pive između Krsca i Pivskog Manastira preuzeila je 1. dalmatinska brigada.¹²⁸

Pošto je odbrana 5. crnogorske brigade na šavničkom pravcu bila uglavnom završena, to su se svi dijelovi 3. divizije tokom 29. maja međusobno povezali i zauzeli raspored desnom obalom Komarnice i Pive, sa manjim mostobranom prema Savniku, na sektoru 5. brigade, koja se na svom lijevom krilu povezala sa dijelovima 3. sandžačke brigade na Durmitoru. Rasporedivši se na prostoru između sela Dubrovsko i izvornog dijela Komarnice, 5. brigada je zatvorila pravce od Brezne i Savnika, dok se desno od nje, na prostoriji Borkovići – Dubljevići – Bezuge, prema Miljkovcu i Pivskom Manastiru, razmjestila 1. dalmatinska brigada. Poslije odlaska 10. brigade na Javorak njen 3. bataljon je zauzeo raspored udesno od 1. dalmatinske, između Kraća i ušća Vrbniče. Stab divizije je prešao u selo Boričje (Pirni Do) na pravcu Kraća, s tim što je dio štaba (komandant i komesar) pošao na Javorak po naređenju Vrhovnog štaba da objedini dejstva 10. hercegovačke i ostalih jedinica na ovom pravcu.

Treća divizija je od 29. maja kontrolisala sve prelaze na Komarnici i Pivi između Savnika i ušća Vrbniče, prema kojima su se razvili na suprotnoj obali dijelovi SS-divizije »Princ Eugen«, između Savnika i Pivskog manasti-

¹²⁷ Arhiv VII, mikroteka, NAV-N-T-311, 175/1383-4: Izveštaj k-nata Jugostoka od 28. V 43.

¹²⁸ Žbornik, t. 4, knj. 13, dok. 124: Izveštaj Štaba 3. divizije od 28. V 1943. VŠ-u.

ra, i grupe »Anaker«, na sektoru Krstac — Plužine. U prikupljanju ka rejonom Savnika nalazili su se dijelovi nješmačke 1. brdske divizije i italijanske divizije »Ferara«.

Pošto je neprijatelj izbio na lijevu obalu Pive i stavio pod vatrenu kontrolu prelaze kod Krsca i Pivskog Manastira, koji su bili predviđeni za prelaz 3. divizije, Vrhovni štab je 29. maja naredio da se manevrom preko Mratinja i Javorka ka dolini Vrbniče deblokiraju ovi prelazi. U rejon Javorka, južno od Mratinja, upućene su, pored 10. hercegovačke, 7. krajška i 4. proleterska brigada sa zadatkom da se neprijatelj na ovom pravcu zadrži, a potom razbije i odbaci, uz sadejstvo ostalih jedinica 3. divizije sa desne obale, iz rejona Plužina i Goranska, i time stvore uslove za izvlačenje prema Izgorima i Zelengori.¹²⁹

Protivnapadom preko Javoraka, u kojem je postignut samo djelimičan uspjeh, nije ostvarena zamišljena namjera zbog intervencije jačih neprijateljskih snaga na ovom pravcu. Obostrana dejstva su se odigrala na sljedeći način:

Dijelovi 7. krajške brigade, jačine oko 1 bataljona, po izbijanju na Javorak, 30. maja, sukobili su se s neprijateljem koji je podilazio sa južne strane i u susretnoj borbi ga zadržali, a zatim ga po pristizanju ostalih jedinica ove i 10. hercegovačke brigade odbacili natrag ka Stirnu i Brlavu. Ovim uspjehom je otklonjena opasnost koja je još ovog dana zaprijetila Mratinju i prelazu preko Pive u ovom rejonu. Neprijatelj za narednih nekoliko dana, dok je izvršeno prebacivanje naših jedinica sa desne obale Pive, nije uspio da popravi ovaj svoj neuspjeh.¹³⁰

Pošto su se u toku ovog sljedećeg dana u rejonu Javorka prikupile sve jedinice koje su određene da dejstvuju na ovom pravcu, preduzet je opšti napad 31. maja u 19 časova ka dolini Vrbniče: 7. brigada pravcem Javorak — Brijevu, 4. proleterska preko Stirna ka Gornjem Budnu, a 10. hercegovačka desno na Sedlari i Stahna, s tim što je

¹²⁹ Zbornik, t. II, knj. 9, dok. 244: Naređenje VŠ od 31. V 1943. Štabu 2. divizije.

¹³⁰ Napad je vršio 2. bat. 738. puka 118. div., koji je u rejonu Plužina smijenjen od djelova SS-divizije, koji su preuzeeli kontrolu prelaza na Pivi i Komarnici između ušća Vrbniče i sela Duži.

svojim dijelovima sa prostora Smrekovac – Katin kuk vršila obezbjeđenje od Volujaka i Gornjih Izgora.

Borba je nastavljena i narednog dana. Zbog guste šume, magle i budući bez vodiča, neke jedinice su uspostavile kontakt sa neprijateljem tek u zoru, kada su otpočeli juriši i protivjuriši. Neprijatelj je pružio žilav otpor u rejonu Brljeva i Gornjeg Budna, gdje se bio na brzu ruku utvrdio. Otpor kod Budnja je slomljen tek oko podne (1. juna), kada je poslije dizanja magle upotrijebljena minobacačka vatrica. Neprijatelj je sa ovog položaja odbačen preko Budna i Miloševića u korito Vrbniče i ka Plužinama. Južno od Brljeva, u rejonu Kuline, blokirani su dijelovi neprijatelja koji nijesu uspjeli da se povuku i tokom dana se pristupilo njihovom uništavanju. Oni su uz gubitke uspjeli da se održe na ovom položaju sve do zore 2. juna i vatrom pomognu svoje dijelove koji su bili odbačeni u dolinu Vrbniče, dok su im tokom dana pristigla pojačanja preko Ravnog i Goranska.

Neprijatelj je ovog dana izvršio snažan pritisak i na desno krilo naših snaga preko Kuka i Vlasulje, ka planini Bioč i Stabnu, i odbacio dijelove 10. hercegovačke sa Smrekavca koji su vršili obezbijedenje. Ovim je pravac preko Presjeke prema Mratinju postao ugrožen, pa je zbog neizvjesnosti situacije na njemu štab ove brigade uputio preko Bioča još jedan bataljon za bočno dejstvo na neprijatelja. Pod pritiskom neprijatelja su se povukli i dijelovi 4. proleterske i 10. hercegovačke brigade iz doline Vrbniče, pošto je u ovakvoj situaciji otpao njihov zadatak prema Goransku. Za odbranu pravca prema Javorku i Martinju jedinice su zauzele položaje: Krvava brda – Katin kuk (10. hercegovačka), Stirno – Javorak (4. proleterska), Brljevo – Javorak (7. krajiška brigada).

U toku noći 2/3. juna 4. proleterska brigada je po naređenju Vrhovnog štaba povućena sa ovog sektora prema Sutješci, a pravac koji je zatvarala (Stirno – Javorak) preuzeila je 10. hercegovačka brigada, koja je potom front prema Javorku skratila radi pružanja što odsudnijeg otpora na njemu.¹³¹ SS-divizija »Princ Eugen« je »zbog opasnosti od neprijateljskog prodora preko donjeg toka

¹³¹ *Zbornik, tom III, knj. 5, dok. 23: Izveštaj Štaba 3. divizije od 2. VI 1943. VŠ-u.*

Delovi 3. divizije prelaze reku

Pive ka zapadu«, — kako stoji u njenoj zapovijesti, obustavila napad prema Zabljaku i izvršila prebacivanje glavnine svojih jedinica sa ovog pravca u rejon sjeverno od Avtovca, za upotrebu preko Čemerna i Volujaka ka Mratinju i Sutjesci. Nju je u rejonu Šavnika smijenila italijanska divizija, »Ferara«, ali je za kontrolu prelaza na Komarnici, od sela Duži do Pivskog Manastira, i dalje ostavila svoje dijelove koji su se postupno pomjerali ka lijevom krilu, s tim što je jedan njen ojačani bataljon zadržan na Komarnici sve do 8. juna u očekivanju da dijelovi, Ferare ovladaju desnom obalom Komarnice na pravcu Pivske planine. Po prebacivanju u rejon Gacka SS-divizija je svoje glavne snage uputila prema Javorku i Măglicu.¹³²

Jedinice SS-divizije otpočele su 2. juna poslije podne napad prema Mratinju od Gornjih Izgora i doline Vrbniče, sa linije — Stubica — Stabna — Budan, i pošto su deblokirale dijelove grupe »Anaker« u rejonu Budna i potisle dijelove 10. hercegovačke brigade sa Vilišta (1960), produžile su 3. juna nastupanje prema Javorku i planini Bioč. One su naišle na žestok otpor bataljona 10. hercegovačke i 7. krajiške brigade, koji su, iako iscrpljeni i bez dovoljno municije, pošto su se povukli na liniju: Stolovi (7. krajiška), Obor — Mali Gradac (10. hercegovačka) i oslonili krilima na Pivu i planinu Bioč, zadržali njihovo nastupanje i uspješno zatvorili pravac prema Mratinju sve do 6. juna, kada je njegova odbrana napuštena. Odbранa ovih jedinica se oslanjala na Javorak, Konjsku lastvu i Previju, sve dok su se jedinice Glavne operativne grupe prebacile na zapadnu obalu Pive i uputile prema Sutjesci. Shvativši situaciju na pravcu Mratinja i značaj prelaza na Pivi, 10. hercegovačka i 7. krajiška brigada su uložile krajnje napore u ovoj borbi za dobitak u vremenu, u kojoj su neprijatelju nanijele visoke a i same pretrpjeli znatne gubitke, naročito 10. brigada.¹³³

¹³² Arhiv II, Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta, str. 568—569; Isto, mikroteka, NAV-N-T-354, 146/3, 786709-10: Zapovijest komandanta SS-divizije »Princ Eugen« od 2. VI 1943. godine. ¹³³ Po dolasku sa sektora Šavnika i Komarnice dijelovi SS-divizije su prešli u napad prema Mratinju: preko planine Bioč 2. bataljon 2. SS i 3. bat. 1. SS-puka; prema Javorku 1. bataljon 1. SS-puka. Drugi bataljon 738. puka 118. divizije, koji je u borba-

Pokušaj da se na tri brigade iz pravca Mratinja preko Javorka i rijeke Vrbniče, prema Goransku, deblokiraju prelazi na Pivi u rejonu Pivskog manastira i Kraća i stvore uslovi za prodor ovim pravcem u gornji tok Sutjeske, preko Izgora i Čemerna, nije uspio zbog intervencije jedinica SS-divizije koje su se ovamo prebacile sa sektora Šavnik – Komarnica.

U međuvremenu, glavnina 3. divizije na desnoj obali Komarnice i Pive (1. dalmatinska, 5. crnogorska i 3/10. hercegovačka) uspješno je onemogućila pokušaje neprijatelja da forsira ove rijeke, zadržala njegovo nastupanje iz rejona Savnik i Boana prema Durmitoru, dok je 3. sandžačka brigada, koja se nalazila na njenom lijevom kriju, zatvorila pravce od Đurđevića Tare i Sinjajevine prema Topcima i Žabljaku.

U isto vrijeme prema masivu Durmitora i Žabljaku prikupljale su se jake njemačke, italijanske i bugarske snage sa ciljem da produže napad prema Pivskoj planini i donjim tokovima Pive i Tare.¹³⁴

ma 2. i 3. juna pretrpio gubitke od 18 poginulih i 74 ranjena, povučen je u rezervu u rejon sela Sedlari. Ovi i dijelovi SS-divizije su za dva dana imali 20 poginulih, 77 ranjenih i 19 nestalih.

(Arhiv VII, mikroteka, NAV-N-T-311, 175/1352-3; Isto 175/1347-3; Isto, 175/1342-3: dnevni izvještaji komandanta Jugoistoka.)

¹³⁴ Pošto je izvršila smjenu jedinica SS-divizije, italijanska divizija »Ferara« je u rejonu Šavnika zauzela raspored na liniji: ušće Pridvorice–Komarnica (izvorni dio) – (k. 946) – (k. 1467) istočno od Mljetička – Bare, između 1. brdske divizije desno i dijelova SS-divizije na Komarnici lijevo.

Prva brdska divizija nastupala je preko Sinjajevine i od Boana ka Šavniku i Durmitoru, a njeni motorizovani dijelovi su se prebacili iz Kolašina preko Podgorice i Nikšića u rejon sjeverno od Šavnika; borbena grupa »Ludviger« (724. p. 104. divizije i 61. bugarski puk) prebacila se iz Sandžaka preko Tare, na odsjeku Đurđevića Tara–Dobrilovina, u Šarance, i izbila na liniju: Lever-tara–Aluga–Krš–Studenci; borbena grupa »Izaska« iz sastava italijanske divizije »Venecija« na desnoj obali Tušinje; italijanska divizija »Taurinenze« se spuštala preko Ljubišnje ka srednjem toku Tare da zauzme odsjek Orašje–Đurđevića Tara; desnu obalu Tare od Orašja do ušća bili su posjeli dijelovi 4. domobranske brigade i 118. njem. divizije.

Arhiv, VII, NAV-N-T-311: 175/1358-9; 175/1349-51, 175/1347-8: dnevni izvještaji komandanta Jugoistoka za 2., 3. i 4. jun; Zbornik, tom 3, knj. 5, dok. 202: dnevni izvještaj k-nde italij. 6. armij. korpusa.

Poslije početnih dejstava na pravcu Nikšić – Gornje Polje – Javorak i Avtovac (Gacko) – Ravno neprijatelj je prešao u opšti napad prema Savniku, Komarnici i Pive i u toku petnaestodnevnih borbi prinudio jedinice 3. divizije da se povuku na desnu obalu Komarnice i Pive, na sektor Savnik – Krstac. One su uspjele da zadržavajućim odbrambenim dejstvima od 20. maja do 4. juna na osnovnim pravcima Nikšić – Savnik i Avtovac – Piva spriječe prodror desetostrukoj jačeg protivnika u oblast Durmitora, obezbijede u međuvremenu spuštanje savezničke vojne misije i onemoguće pregrupaciju Glavne operativne grupe iz Sandžaka i njenog uvođenje, preko Pive i Vučeva, u borbu na pravcu Sutjeske i Zelengore.¹³⁵

Ovaj zadatak je 3. divizija izvršila uspješno, iako pod uslovima stalnog nedostatka snaga da se zatvore praznine u njenom rasporedu, na slabo prohodnom planinskom zemljisu, ekonomski iscrpljenom i nepovoljnog za dalje snabdijevanje, podvrgnutom udaru nadmoćnih neprijateljskih snaga, podržavanih artiljerijom, avijacijom i tenkovima na glavnom pravcu, opremljenih za uslove planinskog ratovanja, koje su imale odgovarajući transport za prebacivanje trupa sa jednog na drugi pravac, kao i redovno snabdijevanje municijom i hranom. Zbog ovog zadataka, neophodnog u datim uslovima, otpala je mogućnost blagovremenog izvlačenja divizije iz okruženja preko Ravnog i Čemerna ka izvornom dijelu Neretve, koji joj je bio stavljen u izgled od Vrhovnog štaba poslije izvršenja zadataka na pravcu Nikšić – Savnik, na kojem je bila sve do 29. maja 1943. Ona je to vjerovatno mogla učiniti, na ovom ili nekom drugom pravcu, najkasnije do 25. maja, dok se neprijatelj još nalazio na velikom prostranstvu i širokom frontu, pa su u njegovom rasporedu postojale praznine i neposjednuti rejoni. Međutim, operativno-taktički položaj divizije poslije ovoga sve više se pogoršavao, neprijateljski obruč sužavao na njenu štetu, naročito poslije odlaska dijelova 2. proleterske divizije sa, (Sinjavine) Sinjajevine i Durmitora ispred 1. brdske divizije, koja je iz doline Tare i Morače nastupala na ovom pravcu.

us protiv 3. divizije je u ovom periodu bilo angažovano oko 35–40.000 neprijateljskih vojnika iz SS-divizije »Princ Eugen«, grupe »Anaker« 118. divizije, i italijanske divizije »Ferara«.

Istočno od Pive ostale su poslije 3. juna, osim 3. divizije bez 10. hercegovačke brigade, 7. banjška divizija, na lijevoj obali Tare prema Sandžaku, i 3. sandžačka brigada, na prostoru Tepca – Zabljak – Durmitor, kao i Centralna bolnica – oko 2.000 ranjenika, na Pivskoj planini.

4. BORBE ZA PROBOJ IZ OKRUŽENJA NA DURMITORU, VUCEVU I SUTJESCI

Pošto nije uspio pokušaj grupe brigada (7. krajiske, 10. hercegovačke i 4. proleterske) da se manevrom preko Mratinja i Javorka odbaci neprijatelj iz rejona Plužina i Goranska i izvrši prodor prema Čemernu i Borču, u okviru dejstava Glavne operativne grupe, čiji je ishod za proboj na Sutjesci još bio neizvjestan, Vrhovni komandant je donio odluku 3. juna da 3. divizija sa ranjenicima Centralne bolnice potraži izlaz iz okruženja na drugoj strani, kako bi obmanula neprijatelja u pogledu glavnog pravca probaja i vezivala ga svojim dejstvom. Diviziji je u operativnom pogledu potčinjena 3. sandžačka brigada 1. divizije, koja se nalazila na sektoru Durmitor – Tepca, dok je 10. hercegovačka brigada, bez 3. bataljona, zadržana na lijevoj obali Pive, na pravcu Javorak – Mratinje, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Ovaj zadatak je određen i 7. banjškoj diviziji, koja se nalazila na lijevoj obali Tare prema Sandžaku, pa je po odluci Vrhovnog komandanta formiran Operativni štab za rukovođenje ovim divizijama, u koji su ušli Milovan Dilas, kao delegat Vrhovnog štaba, i Radovan Vukanović, kao komandant, s tim što ga je na dužnosti komandanta 3. divizije zamijenio Šava Kovačević. Za komandanta 5. crnogorske brigade određen je Savo Burić, a za zamjenika pol. komesara Jagoš Uskoković, mjesto Andrije Mugoše, koji je određen na drugu dužnost.

Odlukom je predviđeno da ostale snage Glavne operativne grupe, koje su bile angažovane borbama u dolini Sutjeske, izvrše probaj pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba preko Zelengore u pravcu istočne i zapadne

Bosne, u pozadinu neprijateljskog fronta, organizovanog između Sutjeske i komunikacije Kalinovik – Foča.¹³⁶

Planinska oblast Durmitora, Treskavca i Pivske planine, ispresjecane kanjonima Komarnice, Tare, Sušice i Pive, mjestimično dubokim do 1.000 m, i sa ograničenim brojem pješačkih prolaza, ekonomski iscrpljena, bila je krajnje nepovoljna i za dužu uporniju odbranu i za primjenu manevra. Pored toga bila je uglavnom otkrivena i podesna za aktivnost neprijateljske avijacije.

Položaj 3. divizije u ovoj oblasti, koja je ponovo držala front preko 60 km, od Suvodola kod Plužina, desnom obalom Pive i Komarnice, preko Durmitora i Zabljaka do Tepaca na Tari, kao i ostalih jedinica i ranjenika, sve više se pogoršavao. Neprijatelj je nastupao ka ovoj prostoriji sa istoka, juga i sjevera sa snagama koje su prema 3. diviziji bile jače od njenih za 10–12 puta.¹³⁷

Sandžak je ocijenjen kao prostorija pogodna za sakrivanje ranjenika i manevrisanje, pod pretpostavkom da je neprijatelj svoje snage iz ove oblasti usmjerio prema Zabljaku i Durmitoru, pa je od početka uzeta orientacija za probijanje na tom pravcu. Mogućnosti za proboj na nekom drugom pravcu, koje su takođe bile razmotrene, bile su sasvim nepovoljne zbog uočenog prisustva jakih

¹³⁶ Jedinice Glavne operativne grupe NOVJ su 3. juna bile u operativnom okruženju na liniji: Durmitor–Tara–Drina–Sutjeska–Volujak–Bioč–r. Vrbnica do ušća–Piva do izvora–Komarnica do izvora. Glavnina ove grupe je bila angažovana borbama sa 118. divizijom i dijelovima puka »Brandenburg« u dolini Sutjeske na sektoru Suha–Tjentište–Čurevo, dok je prema dijelovima SS-divizije koji su nastupali sa juga prema Magliću i Mratinju bila 10. hercegovačka i 7. krajiška brigada. Od Šavnika, Sinjajevine i Sandžaka, ka Durmitoru prema 3. i 7. diviziji nastupale su 1. brdska divizija, italijanske divizije »Ferara« i »Taurinenze«, borbena 'grupa »Ludviger« i dijelovi ital. divizije »Venecija«.

¹³⁷ prema položajima 3. divizije nastupale su: 1. brdska divizija od Boana i Sinjajevine (Sinjavine) prema Durmitoru; grupa »Ludviger« iz doline Tare ka Zabljaku; »Taurinenze« preko Ljubišnje ka Tari; »Ferara« iz rejona Šavnika ka Pivskoj planini. Dva ojačana bataljona SS-divizije, koja je glavninu prebacila sa šavničkog na gatački pravac, nalazila su se između Plužina i s. Duži, na lijevoj obali Pive i Komarnice; u dolini Tušinje, istočno od Boana, nalazila se 1 borbena grupa iz diviziie »Venecija«. Uкупno brojno stanje ovih jedinica bilo je oko 50.000 vojnika.

neprijateljskih snaga, koje su se prikupljale i razvijale za napad.

Operativni štab se krajem 4. juna posle dolaska iz Vrhovnog štaba (Mratinje) povezao sa upravom Bolnice i štabovima 3. i 7. divizije i dogovorio s njima o priprema za prelazak u Sandžak, koji je trebalo da otpočne naredne noći (5/6. VI) u rejonu Tepaca, za 3. diviziju i ranjenike, Uzlupa ili nekog drugog mjesta zapadno od ušća Sušice, za 7. diviziju.¹³⁸

Na osnovu izveštaja koje je sljedećeg jutra primio od štabova 3. sandžačke brigade i 7. divizije Operativni štab je ocijenio da je rejon Tepaca već bio ugrožen a desna obala Tare između Sušice i Šćepan-polja posjednuta¹³⁹ i da naše jedinice, opterećene ranjenicima,¹⁴⁰ ne bi mogle održati prolaz u ovim rejonima naredne dvije noći, koliko je najmanje bilo potrebno za njihovo prebacivanje preko Tare prema planini Ljubišnji. Realno je bilo očekivati da će neprijatelj intervenisati u pravcu ovih prolaza, bilo lijevom ili desnom obalom Tare, ili sa pravca Ljubišnje i Bobova čim osjeti orientaciju naših snaga na njih, što je nemoguće bilo sakriti, a na oslobođanje od ranjenika, koji su bili stalna meta neprijateljske avijacije nije niko ni pomisljao. Ocijenjeno je da je u ovoj situaciji najpovoljnije poći preko Pive i Sutješke i osloniti se na Glavnu operativnu grupu, pošto je neprijatelj na ovom pravcu bio borbom znatno angažovan i oslabljen. Šumoviti predjeli Perućice i Zelengore pružaju povoljne uslove za prikriveno kretanje i bolji manevar prema Bosni ili sjevernoj Her-

¹³⁸ U Operativnom štabu su bila samo 2 člana; nije bio oformljen zbog razvoja situacije.

¹³⁹ Grupa »Ludviger« (724. njem. i 61. bugar. puk) 3. juna je prelazila Taru kod Đurđevića Tare i orijentisala se lijevom obalom ka Podgori i prema Zabljaku; desnu obalu u donjem toku Tare posjeli su dijelovi 118. njem. divizije i 4. domobranske brigade.

¹⁴⁰ U centralnoj bolnici ovog dana nalazilo se 137 ranjenika za nosila 575 za transport na konjima, 1.088 pješaka. Pri bolnici se nalazio i dječji dom, u kojem je bilo oko 130 djece poginulih roditelja. Racunajući sanitetsko osoblje, obezbjedenje, lječare, političke i materijalne organe, ukupno brojno stanje Centralne bolnice iznosilo je 2.456 boraca.

(Sutjeska 3, izd. Vojnog dela, 1959. god. str. 163: Izvještaj Stanka Martinovića).

cegovini. U tom smislu je iz Operativnog štaba poslat pre-dlog Vrhovnom štabu, o kojem su obaviješteni i štabovi divizija, koji je krajem dana, 5. juna, prihvaćen, pa se odustalo od pokušaja prelaska Tare i otpočelo hitno prebacivanje preko Pive ka Vučevu.

Ostavljujući na Tari jedan bataljon za obezbjeđenje do dolaska 1. dalmatinske brigade sa sektora Krsca, 7. banjiska divizija je u toku naredne dvije noći (5/6. i 6/7.) i 7. juna prešla Pivu i izbila na Vučevu. Prebacivanje 3. divizije i ranjenika preko Pive zadržano je naređenjem Vrhovnog štaba, koje je u Operativnom štabu primljeno ujutro 7. juna preko štaba 7. divizije, zbog pogoršane situacije na pravcu proboga Glavne operativne grupe: »...Za sada obustavite svako prebacivanje jedinica i ranjenika na lijevu obalu Pive, jer, kako jedinice, tako i ranjenici, mogu pasti u daleko težu situaciju nego tamo na vašem sektoru. Sve teške ranjenike odmah posakrivati po katunima i pećinama u rejonu Durmitora i Pive. Na Tari odmah, bezuslovno, organizovati prebacivanje svih ranjenika pješaka i konjanika na desnu obalu Tare i razmjestiti ih u rejon Ljubišnje pl. itd. ...Ukoliko se već prebacila 7. divizija, onda neka ostanu sve jedinice koje su se već prebacile na lijevu obalu Pive, s tim da odmah krenu pravcem Vučevu...«¹⁴¹

Na Pivskoj planini je ostala sama 3. divizija (1. dalmatinska, 5. crnogorska, 3. sandžačka brigada i 3. bataljon 10. hercegovačke brigade) sa ranjenicima, osim jednog broja laksih, koji su prešli Pivu sa 7. divizijom. Prema njoj je neprijatelj ovog jutra prešao u opšti napad iz doline komarnice i preko Durmitora. Prikupljujući glavninu prema Tari, njeni dijelovi su se morali jače angažovati da uspore nastupanje neprijatelja, što je izazvalo nove gubitke u mrtvim i ranjenim.

Odlučeno je da se prebacivanje u Sandžak izvrši između Sušice i Uzlupa, na pravcu Velike i Male Ljubišnje, pa je štab 3. divizije izdao pismenu zapovijest, kojom je odredio mjesto prelaza u rejonu ušća Sušice, na pravcu Vranovine, razmještaj ranjenika po izbijanju na Ljubišnju, raspored i način dejstava jedinica. Prvoj dalmatinskoj

¹⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 56-1, kut. 7A: Naređenje Vrhovnog štaba od 6. juna 1943. u 21 čas.

brigadi, koja se nalazila na lijevoj obali Tare na ovom odsjeku, naređeno je da u toku noći zahvati suprotnu obalu na ovom pravcu i obezbijedi prebacivanje ostalih jedinica i ranjenika.

Od pokušaja da se forsira Tara između Sušice i Uzlu-pa radi proboga prema Ljubišnji odustalo se odmah sljedećeg jutra (8. VI), pošto je 1. dalmatinska brigada naišla na organizovan otpor sa suprotne obale, a mjesata predviđena za prelaz podvrgnuta vatri artiljerije, minobacača i automatskih oruđa. Izgledi za probog na nekom drugom pravcu, preko Durmitora na istok ili preko Pivske planine i Komarnice na jug, bili su još manji, pošto je neprijatelj na ovim pravcima bio prešao prethodnog dana u opšti napad na zaštitnice 3. divizije i sve više ugrožavao preostali dio slobodne teritorije u trouglu između Durmitora, Pive i Tare, podvrgnute stalnom dejstvu artiljerije i avijacije.¹⁴²

Pošto je u pokušaju prebacivanja preko Tare izgubljen jedan dan, divizija i ranjenici su se u toku naredne dvije noći, na osnovu naređenja Operativnog štaba, prebacili na lijevu obalu Pive u rejonu Gornjeg Kruševa (Če-kova luka) i izbili 10. juna na Vučevu. Pokret je vršen pod veoma teškim uslovima, pod udarom artiljerije i avijacije, koja je onemogućavala kretanje danju, preko dubokog i teško prehodnog kanjona Pive, pri velikoj iscrpljenosti boraca i ranjenika borbama, noćnim marševima i gladu.

O izbijanju 3. divizije i ranjenika na Vučevu obaviješten je Vrhovni štab, sa kojim Operativni štab nije bio u radio-vezi od 8. juna ujutro i zatražen je prihvatanje lijevoj obali Sutjeske, na pravcu Tjentište – Ozren.

Neprijatelj je prethodnog i ovog dana dovršio zatvaranje odsjeka Sutjeske u dolini i njenoj pozadini spajaju-

¹⁴² Naređenje Vrhovnog štaba od 7. juna u 17,30 časova da 3. divizija i ranjenici podu preko Pive u Operativni štab, odnosno i štab divizije stiglo je poslije izvršenih priprema za forsiranje Tare, o kojima je Vrhovni štab bio obaviješten 8. juna ujutro, prije no što je ovaj pokušaj propao. Usljed nedostatka podataka o času prijema, odnosno otpreme ovih naredenja i obaveštenja mogu se steći pogrešne predstave o vremenskim terminima i njihovom izvršenju.

(Arhiv, VII, k. 812, reg. br. 6-1/1: Nared. VS od 7. VI u 17,30 č. Stabu (1. diviziji). Isto, reg. br. 7-1/I: nared. VS od 8. VI u 16 časova štabu 7. divizije.

njem unutrašnjih krila njemačke 118. i SS-divizije »Princ Eugen« u rejonu Vilinjak — Pleće — Ozren i držao na ovom pravcu položaje: Suha — Donje i Gornje Bare — Vilinjak — Pleće — Ozren — Košur — Tjentište — Bavan (na desnoj obali Sutjeske). Na lijevom boku 3. divizije neprijatelj se nalazio na Javorju, sjeverno od Mratinja, Magliću i Prijedoru, a na desnom u dolini Drine do Šćepan-Polja. Dijelovi njegovih jedinica koje su nastupale preko Durmitora i Pivske planine izbili su na desnu obalu Pive između Šćepan-Polja i Krsca, dok su prelazi na Tari između Đurđevića Tare i Šćepan-polja i dalje bili kontrolisani samo s desne obale.

Treća divizija sa ranjenicima, bez hrane i s neznatnim količinama municije, našla se opkoljena na prostoru Vučeva, između Pive i Sutjeske, od 4 ojačane neprijateljske divizije, koje su raspolagale sa oko 65.000 — 70.000 vojnika.¹⁴³

Prostorija Vučeva, na kojoj su vršene pripreme za dalji pokret, bila je tokom dana podvrgnuta jakom bombardovanju iz aviona i artiljerijskom napadu sa bokova, iz doline Drine i rejona Maglića. Prema Mratinju i Magliću i na drugim pravcima bilo je neophodno angažovanje jedinica radi obezbjeđenja ove prostorije, na kojoj se povećao broj gubitaka. Pored toga što je ovdje bio neophodan kraći odmor zbog krajnje iscrpljenosti boraca i ranjenika, povezivanja sa Vrhovnim štabom radi dalje orientacije i eventualnog sadejstva pri probijanju preko Sutjeske, pokret je bio ne samo usporen nego skoro potpuno onemogućen tokom dana dejstvom neprijateljske avijacije. Bilo je predviđeno zapoviješću štaba divizije da se dalji pokret izvrši u toku noći, 10/11. juna, i sljedećeg dana pravcem: Vučev — Dragoš-sedlp — Tjentište — Krekovi — Hrčavka — Vrbničke kolibe, koji je preporučio Vrhovni štab, obavještavajući o nemogućnosti da se pruži prihvat na Ozrenu.

Pokret preko Vučeva prema Sutješci izvršen je poslije pada mraka u sljedećem poretku: 1. dalmatinska bri-

¹⁴³ Oko 3. divizije su se 10. juna nalazile neprijateljske divizije njemačke SS — »Princ Eugen«, 1. brdska i 118. lovačka i italijanska »Ferara«.

(Arhiv, VII, NAV-N-T-311, 175/1321-2, 175/1317-18: dnevni izvještaji Jugostoka od 9. i 10. juna 1943).

gada bez 2. bataljona, ojačana 1. bataljonom 5. crnogorske brigade, kao prethodnica, štab divizije, 5. crnogorska brigada sa bataljom 1. dalmatinske, 3. bataljon 10. hercegovačke brigade, ešeloni ranjenika, 3. sandžačka brigada kao zaštitnica.

Prva dalmatinska brigada je upućena preko Dragoš-sedla ka Sutješci sa zadatkom da na lijevoj obali zahvati i obezbijedi mostobran preko kojeg će se prebaciti ostale jedinice divizije i ranjenici za proboj između Vilnjaka i Košura u pravcu Hrčavke i Vrbničkih koliba.¹⁴⁴

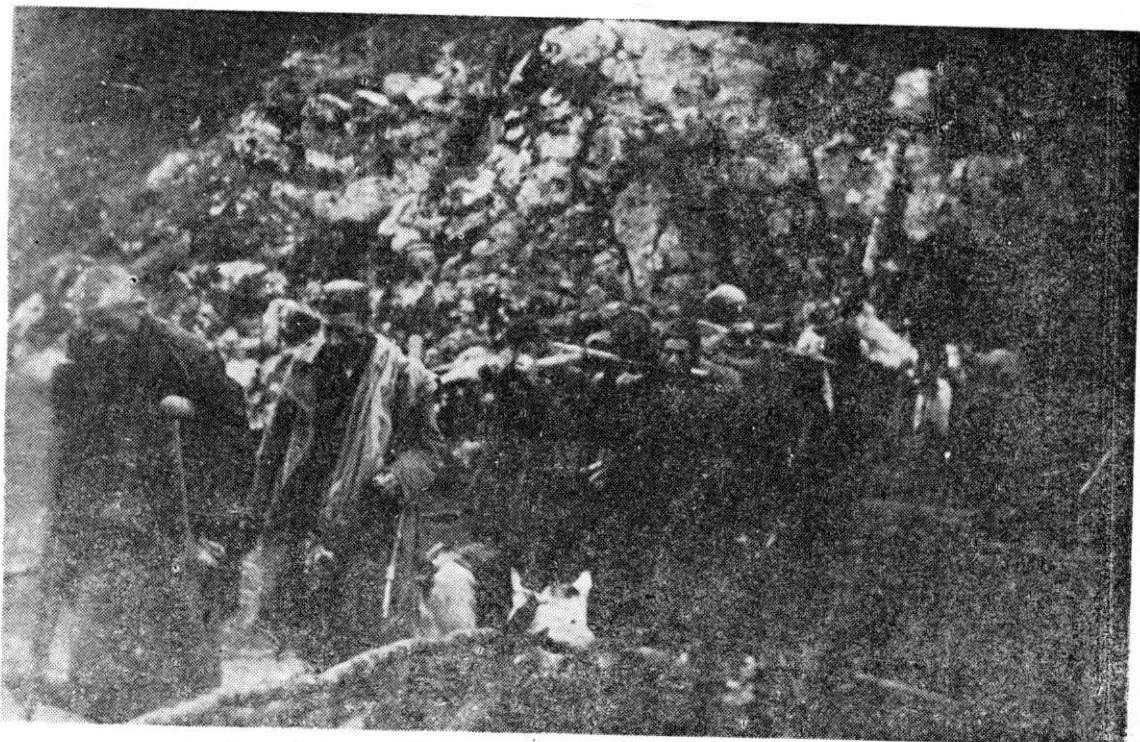
Noćno kretanje jedinica preko Vučeva odvijalo se veoma sporo. Glavninu divizije sa ranjenicima dan je zatekao (ill. VI) na prostoru Suha Gora – Dragoš-sedlo, dok je njena prethodnica prije podne izbila na desnu obalu Sutjeske, u rejon Ravno borje. Pošto je lijeva obala rijeke bila neposredno posjednuta od strane neprijatelja, otpočela je pripreme za njeno forsiranje. U toku ovih priprema neprijatelj je otkrio prisustvo 1. dalmatinske brigade, koja je razbila i odbacila njegove manje dijelove, prešla rijeku pod borbom i, ispred noći, izvršila napad na njegov logor na Tjentištu, obezbjeđujući se jednim bataljonom prema Kazanima i Lastvi. Neprijatelj je na Tjentištu bio razbijen i prinuđen da se povuče ka Krekovima i Košuru, ali zbog zadržavanja bataljona u logoru nije preduzeto njegovo gonjenje i obezbjeđenje na tom pravcu. On se ubrzo po padu mraka ponovo prikupio ili upotrijebio druge snage i protivnapadom primorao brigadu na povlačenje, po bataljonima i četama i bez uticaja njenog štaba, zapadno od Tjentišta, kroz Zelengoru, u pravcu Hrčavke i Vrbničkih koliba. U takvim okolnostima, kada su se njeone jedinice našle nepovezane i iscrpljene, bez municije i hrane, u neizvjesnoj situaciji i u prisustvu jakih neprija-

¹⁴⁴ pj-va dalmatinska je po prelasku Pive u jutarnjim časovima 9. juna pod zaštitom magle neosmotrena od neprijatelja izaslala na Vučevu, odakle su se predhodnog dana povukli posljednji dijelovi 7. divizije ka dolini Sutjeske. Ona je postavila bočna obezbjeđenja prema Mratinju i Magliću na prostoriji Rujevac, Planinka, Javorje, Prepoličje i prema Drini i Sutjesci, na prostoriji Duži–Kopitnik. Neprijatelj je bio ovladao kosama sjeverno od Mratinja i Maglića, ali mu je 1. dalmatinska onemogućila da ovlada Vučevom do dolaska ostalih jedinica 3. divizije, koje su je smijenile da bi se tokom dana pomjerila prema Suhoj Gori i Mrkalj – Kladama.

teljskih snaga, na ovom pravcu otpala je mogućnost bri-gade da obezbijedi prihvat glavnine, kakav je zadatak imala. Izostali su u tim uslovima i pokušaji u tom pravcu, mada bi pojava ili prisustvo i manjih njenih dijelova u re-jonu Ozren — Pleće bili dragocjena pomoć diviziji i ranjenicima, naročito u odnosu na pravac njenog proboga, 0 čemu se kod glavnine nije ništa znalo. Poslije neprija-teljskog protivnapada na Tjentište štab brigade je obavi-jestio štab divizije o tome da je brigada razbijena i da nema veze ni sa jednim svojim bataljonom. Na osnovu ovog izvještaja štab divizije je odlučio, u saglasnosti sa članovima Operativnog štaba, da se prethodno razjasni si-tuacija i uhvati veza sa 1. dalmatinskom brigadom, kojoj je u tom smislu upućeno naređenje, pa tek onda da se podje sa glavninom i ranjenicima ka Sutješci radi njenog forsiranja, ukoliko se ne obezbijedi prebacivanje bez bor-be od strane ove brigade. Divizija se za ovo vrijeme mo-rala i dalje obezbjeđivati, naročito prema Magliću i Pri-jevoru, otkuda je neprijatelj vršio jak pritisak, i sprije-čiti mu prođor u rejon Dragoš-sedla, koji bi ugrozio iz pozadine prebacivanje preko Sutjeske.

Pošto veza sa 1. dalmatinskom brigadom u toku noći 1 sljedećeg dana (12. VI) nije uhvaćena, s jedne i druge strane je u tom pravcu malo učinjeno, štab divizije je iz-dao novo naređenje za forsiranje Sutjeske, prema kojem je predviđeno prikupljanje jedinica i ranjenika tokom da-na i forsiranje rijeke u toku noći (12/13. juna) na odsjeku između Tjentišta i Ravnog borja. Prikupljanje ka Sutješci bilo je usporeno angažovanjem jedinica divizije tokom da-na protiv neprijateljskih dijelova koji su od Borovna, Pri-jevora i Maglića pokušali da se probiju u rejon Dragoš-se-dla, usijed čega je došlo do zakašnjenja prelaska preko rijeke, koja na ovom sektoru nije bila neposredno posjed-nuta pošto se neprijatelj povukao na grebene zapadno od doline: Košur — Ozren — Vilinjak. Pored ovoga na zakaš-njenje je uticalo dejstvo artiljerijske vatre po prostoriji prikupljanja i jaka provala oblaka koja se desila u popo-dnevним časovima.¹⁴³

¹⁴⁵ prema Borovnu i Bavanu napadali su 3. i 4. bataljon 5. brigade i prateća četa štaba divizije, prema Prijedoru i Suhoj 3. bat. 10. hercegovačke i dijelovi 5. brigade, prema Magliću 2. ba-

Prenos ranjenika preko Pive kod Čakove Luke

Vrhovni štab, obaviješten o situaciji kod 3. divizije, poslao je ovog dana direktivu da se divizija, ukoliko ne može da se probije kao cjelina, »raščlaniti u bataljone i čete i da se kroz šumu i noću prebaci na Borač kroz međuprostor Avtovac — Bare ...način ovakvog probijanja i kasnijeg grupisanja prebačenih snaga...«¹⁴⁶

Ovom direktivom je bila određena prostorija za prikupljanje jedinica poslije proboga: Jabuka — Gornji i Donji Igri, prema kojoj će Vrhovni štab poslati od Kalinovika izviđačke dijelove radi povezivanja. Međutim, promjenom situacije na pravcu Glavne operativne grupe Vrhovni štab je odustao od namjeravanog upućivanja dijelova njenih snaga prostorom južno od Kalinovika u pravcu Treskavice i Umoljana, pa nije došlo do najavljenog povezivanja sa dijelovima 3. divizije koji su se probijali ka označenoj prostoriji.

Štab divizije je upoznao potčinjene štabove sa ovom direktivom, osim štaba 1. dalmatinske brigade i, rukovođeći se potrebom spasavanja ranjenika, među kojima je bio veliki broj teških, na konjima, naredio je njenu primjenu samo u krajnjoj nuždi, u slučaju da ne uspije skupni proboj.

Zbog angažovanja jedinica tokom dana i zakašnjavanja, naređeni poredak forsiranja Sutješke je bio poremećen. Prvi dijelovi 5. brigade otpočeli su prelaz rijeke kod Ravnog borja, i tek do zore uspjela se prebaciti cijela brigada, ovdje i kod Tjentišta, na lijevu obalu. Neprijatelj nije pružio otpor neposredno na rijeci. Jedinice više nisu mogle zauzeti zapovješću naređeni raspored, a pošto se zora približavala, komandant divizije je po prelasku Sutjeske izdao dopunsko naređenje za pokret i obezbjeđenje, usmjeravajući odmah bataljone koji su prešli rijeku prema selu Krekovi i Ozrenu, na pravcu Milin Klade. Ostali dijelovi divizije: štab, prateća četa, artiljerijska baterija, 3. bataljon 10. brigade i ranjenici, kretali su se u koloni na ovom pravcu, pozadi čelnog ešelona, dok je 3. sandžačkoj brigadi naređeno da ovaj pokret obezbijedi od

taljon 1. dalmatinske brigade. Treća sandžačka je pokrivala pravce od Vučeva.

¹⁴⁶ Arhiv VII, k. 7A, reg. br. 16-1: Naređenje Vrhov. štaba od 11. VI Štabu 1. diviz.

Suhe i Dragoš-sedla, dok svi ranjenici pređu na lijevu obalu, a zatim da se i ona uputi prema Krekovima.¹⁴⁷

Noć je bila tamna, bez vodiča, kolona po jedan se sporo kretala jedinom šumskom stazom. Čelni dijelovi nailaze u zoru na jaku vatru iz automatskih oruđa kod sela Krekovi, gdje je neprijatelj čekao u zasjedi. Glađu iznureni i neispavani borci jurišali su kako su pristizali: iz 5. crnogorske, 2. dalmatinskog, Mostarskog bataljona, 3. sandžačke brigade. Pridružuju im se artiljeri koji su napustili oruđa. U prvom jutarnjem jurišu, 13. juna, na čelu 5. brigade pao je komandant divizije Sava Kovačević. Juriši su ponavljeni nekoliko puta i u njima ginuli vojni i politički rukovodiovići četa, bataljona, brigada, koji su se stavljali na čelo svojih jedinica. Napadi su vršeni i desno i lijevo od ovog mjesta, prema Košuru, Ozrenu i Pleću. Neprijatelj je na svim ovim pravcima kosio mitraljezima, tukao bacacima i artiljerijom, izviđao i bombardovao iz aviona. I ranjenici su stupili u borbu. Padali su kao snopljene mrtvi i ranjeni. To je trajalo satima. Osjećaj težak, prizor strašan. Borba je vođena na život i smrt. Mrtvi i ranjeni ostajali su na ivicama neprijateljskih rovova. Municije je nestalo, dijelovi raznih jedinica su se izmiješali. Neprijatelj je prešao u napad i sa leđa od Popova Mosta i Borovna – iz doline Sutješke.¹⁴⁸

Poslije odsudnog angažovanja divizije na liniji Košur – Krekovi – Ozren – Pleće, koju su držali bataljoni iz 118. legionarske i SS »Princ Eugen« divizije, u cilju

¹¹⁷ Po prelasku Sutjeske u rejonu Ravno borje 2. bataljon 5. crnogorske i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade uputili su se prema s. Krekovi, da bi između Košura i Ozrena produžili ka Milinkladi i Hrčavki. Pozadi su se kretali štab divizije i brigade, članovi Operativnog štaba, Avnoja i dr. Peti bataljon ove brigade, pošto je prešao rijeku u rejonu Tjentišta, upućen je u zoru u pravcu Kazani–Pleće, kao bočno obezbjedenje, ali je dočekan vatrom sa Kazana i Lastve i odbačen na Usovački potok. Treći i 4. bataljon 5. brigade, pošto su odbacili neprijatelja prema Popovom Mostu, prešli su Sutjesku u zoru, takođe u rejonu Tjentišta i u daljem pokretu, obezbjeđujući desni bok, dočekani su vatrom sa Košura, pa su se povukli prema Krekovima i Usovačkom potoku.

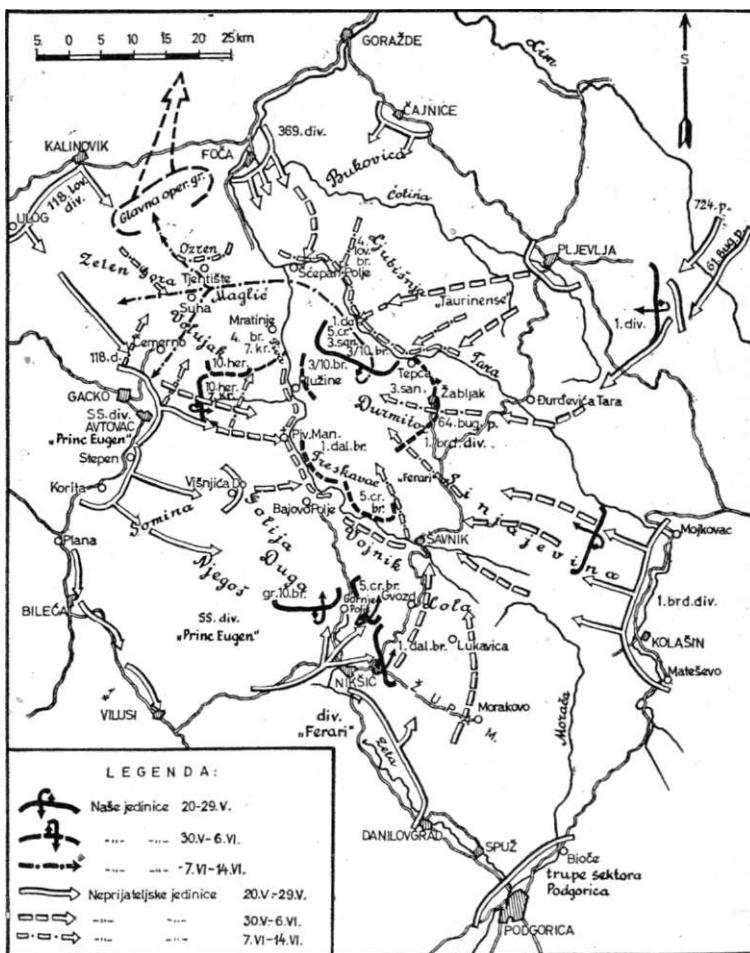
(Savo Burić: Sutjeska 2, str. 363–367)

us pješama ličnim impresijama autora ovog rada, kao učesnika bitke, koje je u široj verziji izložio u svom članku: Treća udarna divizija u bici na Šutjeski, pod potpisom Grupa rukovodilaca Treće divizije. Sutjeska 1, str. 137–180.

prodora u dolinu Hrčavke i na pravcu Vrbničkih koliba, u kojem je izbačen iz stroja veliki broj boraca i rukovodilaca, otpala je mogućnost skupnog proboga i evakuacije ranjenika sa bojišta, pa su se bataljoni, čete i manje grupe, pod rukovodstvom svojih starješina probijali prema Zelengori, Borču i Izgorima. Dok su se dijelovi divizije probili prema Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, glavnina 5. crnogorske brigade (3. bataljona), dijelovi 3. sandžačke (1 bataillon), neki divizijski dijelovi (artiljerijska baterija i dr.) i najveći broj ranjenika, uglavnom pješaka, probili su se preko Ozrena i Pleća u dolinu Hrčavke i sljedećeg dana (14. juna) spojili sa 1. dalmatinskom brigadom na pravcu Vrbničkih koliba. Ovdje se prikupilo 7 bataljona sa štabovima 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade, koji su se povezali sa Glavnom operativnom grupom, u čijem su sastavu produžili dalja dejstva u istočnoj Bosni, s tim što je iz rejona Jahorine, zbog gubljenja veze sa glavninom, prilikom prelaska pruge Višegrad – Sarajevo, po jedan bataljon iz ove dvije brigade skrenuo prema Hercegovini i Crnoj Gori, povezujući se na ovom pravcu sa 10. hercegovačkom brigadom, koju je Vrhovni štab iz rejona Kalinovika uputio u Hercegovinu.¹⁴⁹ Štab divizije se pri proboru orijentisao prema Izgorima i Borču radi prikupljanja jedinica na prostoriji koja je bila za to određena, pa pošto je gubljenjem radio-stanice ostao bez veze sa Vrhovnim štabom, nije bio obaviješten o situaciji na njegovom pravcu i o proboru glavnine 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade. Gubljenjem komandnog kontakta sa ove dvije brigade, štab divizije je prestao da funkcioniše kao cjeolina i njegovi se članovi (komesar i načelnik štaba) vraćaju u Crnu Goru da prikupe i povežu dijelove divizije

¹⁴⁹ Za Glavnom operativnom grupom su se probili iz 3. divizije: 1. 3. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade sa štabom brigade i prištapskim dijelovima, s tim što se 3. bataljon iz rejona Sjetline vratio za Hercegovinu i uključio se u 10. hercegovačku brigadu; 1. 3. i 4. bataljon i 1 četa 5. bataljona 5. crnogorske brigade, s tim što se 4. bataljon sa komunikacije Višegrad–Sarajevo vratio za Hercegovinu, a potom prešao u Crnu Goru, gdje se povezao sa dijelovima 2. i 5. bataljona ove brigade. Peti bataljon 3. sandžačke koji se probio za GOG-om, uključen je u proletersku brigadu do povratka u Sandžak.

(Zbornik, t. II, knj. 9, dok. 286: Naređenje Vrhovnog štaba od 20. juna 1943. štabu 1. div.).

Sk. 9. — Treća divizija u bici na Sutjesci (20. V — 14. VI 43)

koji su se na tom pravcu probili. Članovi Operativnog štaba su pošli u sjedište Vrhovnog štaba (Kladanj) da ga obavijeste o situaciji i rezultatima proboga.

Do povezivanja svih dijelova 3. divizije, njene reorganizacije i ponovnog stavljanja pod jedinstvenu koman-

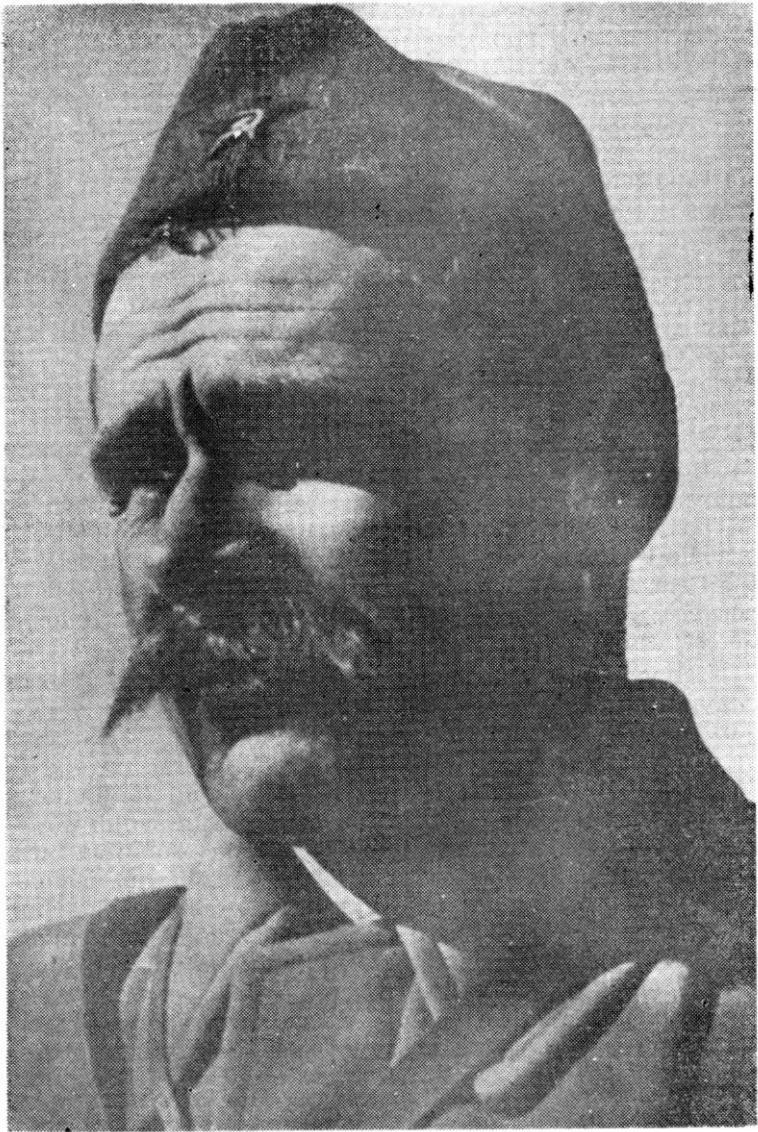
du došlo je sredinom septembra 1943. na teritoriji Hercegovine i Crne Gore, s tim što je 1. dalmatinska brigada iz istočne Bosne upućena u Dalmaciju i ušla nešto kasnije u sastav 9. dalmatinske divizije, a u sastav 3. divizije, po red 5. crnogorske i 10. hercegovačke ušla je 4. proteretska (crnogorska) brigada 2. divizije, u koju je uključena reorganizovana 3. sandžačka brigada.

*

Treća divizija u svim fazama ove bitke imala je veoma odgovorne zadatke, koje je izvršavala u teškim uslovima ogromne brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja, iscrpljena dugotrajnim danonoćnim borbama, slabo opremljena, oskudijevajući u municiji i hrani, opterećena velikim brojem ranjenika svojih i ostalih jedinica Glavne operativne grupe. Vezujući svojim dejstvima najelitnije i najbrojnije neprijateljske jedinice – četiri do 5 divizija, sadejstvujući na taj način ostalim snagama Glavne operativne grupe, kako pri njihovoj pregrupaciji iz Sandžaka tako i pri proboru iz okruženja na Sutješci i Zelengori, ona je odigrala izvanredno važnu ulogu u bici na Sutjesci. U posljednjim borbama za spas ranjenika koji su joj bili povjereni na čuvanje i koje nije mogla napustiti angažuje se do krajnjih fizičkih i psihičkih mogućnosti njenih pripadnika i uz velike gubitke uspijeva da se sa oko tri četvrtine svojih snaga i velikim brojem uglavnom lakših ranjenika probije u raznim pravcima.

Treća divizija je u bici na Sutjesci – 15. maja – 15. juna 1943. – prema nepotpunim podacima imala gubitke od oko 1.100 pогинулих, među kojima oko 130 starješina ranga komandira vodova i četa, komandanata bataljona i brigada.

Pored Save Kovačevića, komandanta divizije, u ovim borbama su poginuli: Vlado Tomanović, zamjenik komandanta 10. hercegovačke, Božo Miletić, komesar 3. sandžačke, Momčilo Stanojlović, zamjenik komandanta 3. sandžačke brigade, Dušan Bojović, član štaba divizije, Marko Baletić član štaba 5. crnogorske brigade, kao i veliki broj bataljonskih rukovodilaca, među kojima komandanti: Milovan Peković, Radomir Rakočević, Jozo Antunović, zamjenici komandanata: Jerko Kovačević, Gojko Ujdurović.

Narodni heroj Sava Kovačević

Milan Domazet, Marko Durović, Ante Matković, Radovan Mrdak; politički komesari: Stevo Boljević, Nikola Lješković, Dule Sretenović, Vojko Gušić, zamjenici političkih komesara: Laie Vuksanović, Kole Ročenović Milan Papié.

Probijajući se iz okruženja sa jedinicama 3. divizije, u ovoj bici su poginuli članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a: Nurija Pozderac, dr Sima Milosevic, Veselin Masleša i članovi AVNOJ-a: Borisa Kovačević, dr Jovan Bulajić, Risto Petrović.¹⁵⁰

Što se tiče komandovanja divizijom u toku probijanja iz okruženja, ne mogu se isključiti subjektivni uticaj i propusti pojedinih rukovodilaca i štabova u odnosu na brže reagovanje i u takvima uslovima, ali se samo može nagadati o mogućnostima bitno drugčijeg ishoda ove velike borbe. Teškoće su nastajale u realizaciji odluka i zapovijesti, u taktičkim mogućnostima jedinica i njihovom angažovanju u borbi pri postojećem odnosu snaga, nedovoljnom poznavanju zbog slabe obavještajne službe raspoređa, pokreta, rokiranja i namjera neprijatelja na pojedinim pravcima i stalnom stremljenju da se spasu ranjenici. Po red toga, terenski uslovi su sputavali bolji manevr i brže pokrete, a glad je bila još jedan opasan neprijatelj koji je takođe ubijao.

Neprijatelj nije uspio da ostvari svoj plan uništenja Glavne operativne grupe NOV, iako joj je nanio velike gubitke prilikom njenog proboga iz okruženja, naročito na Sutjesci i Zelengori. On je uspio da operativno okruženje pretvoriti u taktičko samo u odnosu na ranjenike i 3. diviziju, koja je besprimjernim heroizmom svojih boraca i starješina izbjegla uništenje i izvršila probog sa Sutjeske u raznim pravcima, u pozadinu neprijatelja, nastavljući borbena dejstva u toku ljeta podvojeno: u istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, a od sredine septembra se ponovo prikuplja i potom se objedinjeno borila — pod komandom Štaba divizije.

Neprijatelj je u ovoj operaciji naišao na neočekivanu upornost i protivdejstva naših jedinica, od kojih je pretr-

¹⁵⁰ Neprijatelj je u ovom periodu, na sektoru 3. divizije pretrpio gubitke od oko 550–600 poginulih i 850–900 ranjenih, ne računajući gubitke Italijana kod Bioča. (Arhiv VII: Ratni dnevnik Vermahta; Sutjeska, 6, izd. V. dela: pregled gubitaka.).

pio znatne gubitke.¹⁵¹ Njemački komandanti su još od početka izrazili nepovjerenje prema Italijanima i njihovim saveznicima četnicima, koje su djelimično uspjeli razoružati i upotrijebiti za transport materijala i opreme, pa su njemačke jedinice primile na sebe glavni teret borbe. Široki frontovi su razvilačili njegove snage, ali su im transportna sredstva kojima su raspolagale onemogućavala prebacivanje sa jednog na drugi sektor. Veći broj neprijateljskih jedinica bio je opremljen za planinsko ratovanje, pa su bez obzira na teškoće terena i snabdijevanja, iako sporo i oprezno, planski i organizovano nastupale u unutrašnjost slobodne teritorije sužavajući obruč oko naših snaga. Dejstvo i manevar naših jedinica ih je dovodio u dvoumljenje o njihovim daljim namjerama (napad na Bioče, upornost između Nikšića i Šavnika, i Avtovca i Pive, manevar preko Mratinja i Javora, borbe na Durmitoru i Komarnici, ponovni pokušaji prelaza preko Tare prema Sandžaku). Neprijatelj nije bio dorastao da se uspješno suprotstavlja noćnim dejstvima naših jedinica, iako je na svakom mjestu bio brojno jači. U dolini Sutješke, umjesto da iskoristi svoju brojnu i pozicionu prednost i izvodi napade, on se pretežno brani. Razbacao je snage na širokom frontu i velikom prostranstvu, suviše se vezao za položaje, propustivši mogućnost primjene manevra u daleko većem obimu i efikasnije. On nije realno procjenjivao naše snage na pojedinim sektorima, njihove mogućnosti i raspored. Nedostajala mu je potpuna operativno taktička povezanost i sadejstvo jedinica, iako je raspolagao znatnim tehničkim sredstvima veze, usijed čega je zakašnjavao, naročito u odnosu na naše glavne snage. Tako vi propusti neprijatelja iskorisćeni su maksimalno da se pronađu slabe tačke u njegovom rasporedu i da se izvrši probor u njegovu pozadinu.

¹⁵¹ Ukupni gubici jedinica Glavne operativne grupe su u ovoj bici procijenjeni oko 5–6.000 poginulih (po podacima Subnora 5.238), dok su gubici neprijatelja bili 4.500–5.000 mrtvih, nestalih, ranjenih i zarobljenih.

(Zbornik, t. II, knj. 9, dok. 14: Izveštaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 20. juna 1943;).

BORBENA DEJSTVA POSLIJE SUTJESKE — juli — avgust 1943. —

1. PRVA DALMATINSKA I 5. CRNOGORSKA U ISTOČNOJ BOSNI

Glavna operativna grupa je poslije proboja na Zelen-gori i komunikaciji Kalinovik — Foča produžila ofanživ-na dejstva preko Jahorine i Romanije u istočnoj Bosni. Ona je forsirala komunikaciju Sarajevo — Višegrad izme-đu 17. i 20. juna, na odsjeku Stambolčić — Ustiprača, sa-vladavši dijelove njemačke 118. lovačke i 369. legionarske divizije, 1. ustaške brigade i 9. domobranskog puka. Za-tim je po planu Vrhovnog štaba produžila u pravcu Bir-ča, Drinjače i Zvornika (1. proleterska divizija, 6. istočno-bosanska i Majevička brigada), i u dolini Krivaje i Spre-će, prema Doboju i Tuzli (2. proleterska i 7. banijska divi-zija), izbivši svojim dijelovima do 7. jula na Drinu kod Zvornika i na Bosnu kod Doboja. Ona se povezala sa 1. i 2. vojvođanskom NOU-brigadom i Biračkim NOPO koji su dejstvovali na ovoj prostoriji.

Dijelovi 3. divizije koji su se poslije bitke na Sutješci probili na ovom pravcu priključili su se Glavnoj operativ-noj grupi i u njenom sastavu produžili dalja dejstva sve do vraćanja 5. crnogorske brigade početkom septembra u Crnu Goru i upućivanja 1. dalmatinske brigade u Dalma-ciju.

Glavnina 5. brigade i manji dio 3. sandžačke sa oko 600 ranjenika poslije proboja na Sutješci i Hrčavki pove-zali su se 14. juna na prostoriji Vrbničkih koliba i Konj-skih voda sa 1. dalmatinskom brigadom i 1. bataljonom 5. brigade, koja se kao prethodnica ovamo probila, i slje-dećeg dana zajednički produžavaju pokret: Konjske vo-

de — Dobra voda — Sijerča, prelaze komunikaciju Kalinovik — Foča u toku noći (15/16. juna) i poslije dvodnevnog odmora na prostoriji Mrežice — Mazline — Jabuka upućuju se 18. juna za Glavnom operativnom grupom preko Jahorine, ka pruzi Sarajevo — Višegrad, koju prelaze neopaženo od neprijatelja 19/20. juna u rejonu Stambolčića. Treći bataljon 1. dalmatinske i 4. bataljon 5. crnogorske brigade nijesu uspjeli da se prebace preko ove komunikacije u rejonu Sjetline, gdje im je bilo određeno mjesto prelaza, pa su se, izgubivši vezu sa ostalim jedinicama, uputili prema Kalinoviku i Hercegovini i povezali se sa 10. hercegovačkom brigadom, u čiji je sastav ušao dalmatinski bataljon, dok se bataljon 5. brigade uputio u Crnu Goru. 20. juna ove dvije smanjene brigade produžavaju pokret prema Bogovićima i Romaniji, povezuju se sa dijelovima Glavne operativne grupe i Vrhovnim štabom, koji ih stavlja pod svoju komandu.

Pošto su jedinice 2. proleterske divizije oslobodile Kladanj (27/28. juna), Vrhovni štab je od dijelova 3. divizije i 4. proleterske brigade formirao posebnu operativnu grupu za dejstvo u dolini Krivaje, na pravcu Oovo — Zavidovići, odnosno na prostoriji između rijeke Bosne, Ozrena, Konjuha i Zvijezde.¹⁵²

Pred ovu grupu su postavljeni zadaci: da uništi industrijsku prugu Zavidović — Oovo, na sektoru Zavidović — Cuništa, razbije ustaške i okupatorske vlasti na ovoj prostoriji, uništi rudnik, industrijske objekte i zalihe sirovina kojima se može koristiti okupator, uspostavi narodnu vlast i partizanske straže, mobiliše ljudstvo i popuni jedinice, uništi četnike na Ozrenu u sadejstvu sa 2. proleterskom divizijom, kontroliše pravac od Zavidovića prema Oovu.¹⁵³

Prva dalmatinska i 5. crnogorska brigada u narednom periodu su izvodili borbenu dejstva pretežno u dolini Krivaje. One su u svom sastavu sada imale samo po dva svo-

¹⁵² 1. dalmatinska, 5. crnogorska i 4. proleterska brigada su obrazovale po naređenju Vrhovnog štaba »Krivajsku grupu« sa posebnim štabom, u koji su ušli Radovan Vukanović, kao komandant, i Božo Lazarević, kao načelnik.

(Zbornik t. II, knj. 10, dok. 25: Nar. Vrhov. k-nata od 7. jula 1943).

¹⁵³ Zbornik, t. II, k. 10, dok. 25.

ja bataljona. Pošto je komandant 1. dalmatinske Glige Mandić određen za komandanta 17. divizije, Vrhovni štab je postavio za komandanta ove brigade Miladina Ivanića, a za komandanta 5. crnogorske brigade, mjesto Sava Burića, koji se nalazio sa djelovima brigade koji su se vratili za Crnu Goru, Boška Jankovića.

Početkom jula na prostoriji određenoj za dejstva Krijavaške grupe neprijatelj se nalazio u Očevlju, Vijaki i Carevoj Cupriji (oko 120 legionara i milicajaca). Željezničke stanice između Cuništa i Careve Cuprije obezbjedi vala je seoska milicija u grupama od 10 do 15 milicionera, a dalje do Vozuća milicija iz sela Ribnice (oko 200 vojnika). Sektor pruge između Vozuća i Krivaje kontrolisali su četnici iz Vozuća, Stoga i okoline (oko 150 četnika), kao i nešto žandarma, dok su se u Seoni i selu Gare nalazili milicioneri. Milicioneri iz sela Rujnice i Perovića (oko 60) kontrolisali su prugu između Krivaje i Zavidovića, a u ovom mjestu se nalazio domobranski garnizon, nešto Nijemaca i jedna četa željezničkog bataljona.

Sela s jedne i druge strane Krivaje su bila mješovitog sastava: muslimani, katolici i pravoslavni. Veliki broj kuća pravoslavnog življa bio je popaljen, a oko 900 osoba pobijeno od okupatora i ustaša. Okolina Tuzle, Maglaja, Doboja i Gračanice naseljena je pretežno muslimanskim življem, iz kojeg je ljudstvo bilo pretežno mobilisano u milicijske, legionarske i ustaške formacije. Na Ozrenu je u ovo vrijeme postojao četnički odred od oko 1200 pripadnika, među kojima je bio najveći broj prinudno mobilisanih seljaka.¹⁵⁴

Prva dalmatinska i 5. crnogorska prije dolaska na ovu prostoriju vode borbu 29. juna sa neprijateljem (ustaše, milicija, domobrani i legionari) koji je napadao od Vareša prema Vijaki i dolini Krivaje, nanijevši mu gubitke od 20 mrtvih i ranjenih. Dijelovi ovih brigada su se povukli iz sela Očevlja, iz kojeg su bili protjerani miliciju, i zbog jačeg pritiska neprijatelja sa gornjeg pravca prebacili su se na desnu obalu Krivaje, odakle su kontrolisali pravce od Zavidovića i Vareša prema Olovu, gdje su se nalazili dijelovi 7. krajiške brigade.

¹⁵⁴ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 96: Izvještaj Štaba 2. proleter-ske div. od 29. VI 1943. Vrhovnom štabu.

Stab 2. proleterske divizije je na pravcu 1. dalmatin-ske i 5. crnogorske brigade, koje su bile nedovoljne za zadatke na ovom terenu, usmjerio svoju 4. proletersku brigadu, pa je od ove 3 brigade po naređenju Vrhovnog štaba oformljena Krivajska grupa. Četvrta brigada se povezala na prostoriji sela Kamenskog 6. jula sa 1. dalmatin-skom brigadom, a 8. jula je stigla na ovaj pravac i 5. crnogorska.

Bataljoni 5. brigade, pošto su poslije kraće borbe (6. jula) savladali otpor milicije u Radoševićima i Krčevini, produžili su 7. jula prema Vijaki, natjeravši manje neprijateljske grupe i posade da se povuku prema Zavidovićima i Varešu. Oni su se na ovom pravcu tokom dana povezali sa dijelovima 5. krajške divizije koji su se nalazili između Očevija i Vareša u borbenom kontaktu sa neprijateljem koji je preuzeo napad od Vareša.¹⁵⁵ Sljedećeg dana 5. brigada se morala povući sa ovog pravca, pošto je neprijatelj jačine 400–500 vojnika prodro do Vijake, a zatim produžio napad prema Kamenskom i prinudio sve dijelove Krivajske grupe da se prebace na desnu obalu Krivaje, ostavljući prema njemu manje izviđačke dijelove.

Ovog dana (8. jula) su na prostoriju Čuništa – Milanovići došli dijelovi 7. banjške divizije i zatvorili pravac prema Očevlju i Olovu, dok su sve jedinice Krivajske grupe usmjerene dolinom Krivaje ka Zavidovićima.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Nijemci su 7. jula počeli ponovo koncentrični napad protiv jedinica GOG u istočnoj Bosni pravcima: Vareš–Oovo, Sarajevo–Sokolac–Han Pijesak, Zvornik–Sekovići, Tuzla–Kladanj, sa ciljem da ih razbiju i povrate kontrolu i uticaj na ovom području. U napadu su učestvovali: 7. SS-divizija »Princ Eugen« i 7. domobranski puk: od Vareša prema Olovu i Kladnju i od Sarajeva prema Sokolcu i Han–Pijesku, 369. legionarska divizija: od Tuzle prema Kladnju, puk »Brandenburg« sa ustaškim i domobranskim dijelovima: od Zvornika dolinom Drinjače, četnici: sa Ozrena prema Kladnju i Olovu. Do 20. jula vodene su žestoke borbe, u kojima je neprijatelj uspio da ponovo zauzme Kladanj, Oovo i Vlasenicu, ali nije uspio razbiti Glavnu operativnu grupu, koja je protivnapadima ubrzano povratila ova mjesta.

(Zbornik t. II, knj. 10, dok. 31: Naredenje Vrhovnog komandanta od 9. jula 1943. Stabu 5. divizije; Arhiv VII, k. 706, reg. br. 1/64-1/70-15, i 1/73-1/75-15; Zborn. t. IV, knj. 15, dok. 48, 113, 166 169 i 187).

Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. : Izvještaji Štaba operativne grupe Krivaja od 7. i 8. jula 1943. god. Vrhovnom štabu.

Nekoliko dana kasnije 11. jula Vrhovni štab je naredio štabu 2. proleterske divizije da se poveže sa jedinicama Krivajske grupe i da ih stavi pod svoju komandu, pošto sa njom zbog udaljavanja i nemanja radio-veze nije više mogao održavati neposrednu vezu, predočavajući mu da će uskoro 1. dalmatinska brigada biti povućena i upućena na novi zadatak, dok 5. brigada treba i dalje da dejstvuje kao zasebna jedinica u najtešnjoj vezi sa 4. crnogorskom brigadom.¹⁵⁷

Vrhovni štab je imao u vidu upućivanje 1. dalmatinske u Dalmaciju, a 5. crnogorske brigade u Crnu Goru da bi popunile i potpomogle formiranje novih jedinica u ovim oblastima.¹⁵⁸

Krivajska operativna grupa je između 7. i 15. jula razorila željezničku prugu Olovo — Zavidovići na odsjeku Čuništa — Krivaja, popalila željezničke stanice i oštetaila njihova postrojenja, porušila mostove, propuste, šine, i tako je onesposobila za upotrebu za duže vrijeme. Še la u dolini Krivaje su očišćena od milicije i četnika.¹⁵⁹

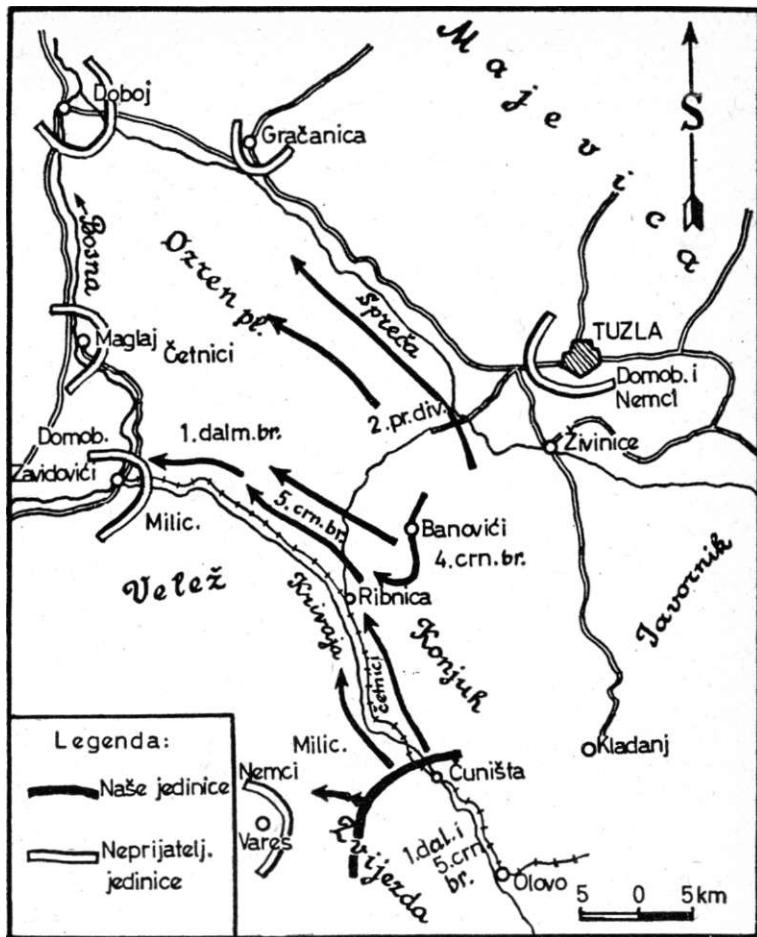
Istovremeno su 2. proleterska i 2. dalmatinska brigada porušile postrojenja na pruzi Tuzla — Doboј i one sposobile rudnike i postrojenja u njima: Đurđevik, Banovići, Begov Potok, Mušići, Radan, ali su se uslijed napada dijelova 369. divizije od Tuzle, Zivinice i Lukavca, i četnika sa Ozrena, povukle ka dolini Krivaje i povezale se sa Krivajskom grupom.

Ovim akcijama je bila razbijena okupatorsko-kvislinška vlast i njihove oružane formacije na prostoriji između Krivaje, Spreče i Bosne, pa se pristupilo uništavanju njihovih odbjeglih grupa na Ozrenu i Konjahu, koje su pokušavale da se prikupe i ponovo organizuju uz pomoć okupatorsko-domobranskih garnizona iz Tuzle, Doboja i Zavidovića.

¹⁵⁷ Zbornik II, 2, knj. 10, dok. 36: Direktiva Vrhovnog komandanta od 11. 7 Štabu 2. div.

¹⁶⁸ Petoj crnogorskoj brigadi je naređeno još početkom avgusta da se pripremi za upućivanje u Crnu Goru, koje je izvršeno krajem mjeseca zajedno sa 2. divizijom do Foće. Prva dalmatinska brigada je sa 7. divizijom krajem jula prešla u srednju Bosnu, a potom je upućena u Dalmaciju i uključena u 26. diviziju.

¹⁵⁸ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. ... : Izvješ. štaba 2. divizije od 15. jula 1943. VS-u.

Sk. 10. — Dejstva 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade u dolini Krivaje (VII 43.)

U narednom periodu 1. dalmatinska i 5. crnogorska brigada, u zajednici sa jedinicama 2. proleterske divizije, zatvaraju pravce i odbijaju ispade neprijatelja iz doline Bosne i Spreče i vrše pripreme za nove zadatke i pokrete koje je Vrhovni štab bio nagovijestio u vezi sa očekiva-

nim izbacivanjem iz stroja italijanske armije, poslije pada fašističkog režima u ovoj zemlji.

One su sve do upućivanja u Crnu Goru ostale na prostoriji između Konjuha i Ozrena, u rejonima Ribnice, Se-one i Banovića, odakle su preduzimale napade prema Zavidoviću, Maglaju, Doboju i dolini Spreče i ponovo se vraćale u gornje rejone na kojima su se bazirale. Povezivanjem sredinom jula sa Krivajskom grupom, štab 2. divizije je objedinio komandu nad svim ovim jedinicama, nastojeći da ih što više u datim uslovima odmori za predstojeći pokret ka Sandžaku i Crnoj Gori. Međutim, blizina okupatorskih garnizona i prikupljanje četnika na Ozrenu remetili su ovaj odmor i pripreme i izazivali čestu intervenciju ovih jedinica da se odbiju neprijateljski ispadci. One su preduzimale tokom jula i nekoliko planskih napada na četnike na Ozrenu s ciljem njihovog potpunog razbijanja, kako bi se oslobodile njihovog stalnog uzne-miravanja i pritiska sa ove strane. Međutim, četnici su svaki put uspijevali da izmaknu udaru naših jedinica i da se povuku sa Ozrena, da bi se ponovo vratili kad se ove vrate u polazne rejone.

Tuzlanski bazen i dolina Bosne bili su veoma osetljiva područja, koja je koristio okupator, zato je reagovao na akcije naših jedinica i nastojao da ih potisne iz ove oblasti. Ali, on u tom nije uspio i pored jačeg angažovanja svojih, domobransko-ustaških i četničkih jedinica, te je ova oblast između Bosne, Krivaje i Spreče ostala pod kontrolom naših jedinica: 2. divizije, 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade, a poslije odlaska ovih, krajem avgusta, 17. istočnobosanske divizije, koja je došla na ovaj teren sa sektora Majevice.

Osnovna karakteristika dejstava naših jedinica na ovoj prostoriji sastojala se, u ovom periodu, u izbjegavanju držanja položaja i frontova, osim kada je to, za obezbjedenje neke napadne akcije ili osiguranje bolnice bilo neophodno. Nevezivanjem za položaje omogućeno je prenošenje akcija sa jednog pravca na drugi, sa jednog cilja na drugi, odnosno najpovoljniji izbor i mijenjanje napadnih ciljeva, kao i čestu promjenu prostorija razmještaja jedinica radi odmora i priprema za nove akcije. Ovakav način dejstava, koji je zahtijevao prikriveno i pretežno

noćne pokrete, omogućivao je najpodesniji manevar, iznenadenja neprijatelja, kratke i brze prepade i napade, pogodne zasjede. Sve ove akcije su negativno uticale na neprijatelja, nije mogao ući u njihove pripreme, obim i mjesto izvođenja, i kod njega je stvorena psihoza straha i osjećaja da svaki čas predstoji napad. Zato, i kada bi pripremio neki obimniji i planski napad, pri prvim sukobima odustajao je od njega i povlačio se u svoje garnizone, koji su mu služili za oslonac. Naše jedinice su se pojavljivale iznenada i sa raznih pravaca, dok su mu položaje na koje je neprijatelj usmjeravao jače snage posjedali samo manji dijelovi koji su ga uvlačili u zasjede.

Pošto je odlukom Vrhovnog štaba 1. dalmatinska brigada upućena u Bosansku krajину sa Glavnom operativnom grupom da bi potom bila upućena u Dalmaciju, ona je krajem jula izašla iz organizacionog sastava 3. udarne divizije, u kojoj se nalazila od njenog formiranja. Ona je 31. jula / 1. avgusta forsirala Bosnu u rejonu Begovog Han-a i, pošto je izvršila nekoliko diverzija na željezničkoj pruzi, još iste noći produžila pokret kao zaštitnica 7. divizije u određenom pravcu.¹⁶⁰

2. DESETA HERCEGOVAČKA BRIGADA U HERCEGOVINI

Vrhovni štab je 10. hercegovačku brigadu poslije proboga na Zelengori i prelaska komunikacije Kalinovik – Foča uputio u pravcu Hercegovine, s tim da se kasnije poveže sa svojim dijelovima i ostalim dijelovima 3. divizije koji su se poslije bitke na Sutjesci tamo probili. On je pretpostavljaо, u smislu date direkitive, da će se jedinice 3. divizije poslije proboga na Sutjesci probijati ka izvornom dijelu Neretve.¹⁶¹

Pošto je u pokretu iz rejona Kalinovika usputno uništila 19. juna grupu četničkih oficira kod Obija, 10. her-

¹⁶⁰ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. ... : Izvještaj 1. dalmatinske brigade od 1. avgusta 1943. o akciji na Begov Hanu.

¹⁶¹ 10. hercegovačka brigada je na Javorku zatvarala pravac prema Mratinju do 5. juna, a zatim se po naređenju Vrhovnog štaba povukla preko Vučeva, odakle je do 8. juna zatvarala pravce od Mratinja i Trnovačkog jezera, potom je u sastavu GOG kre-nula pravcem: Tjentište–Usevički potok–Pleće–Vrbničke kolibe –Rataj i poslije prelaska komunikacije, po odluci VŠ upućena je u Hercegovinu, gdje je samostalno dejstvovala do sredine septembra.

cegovačka brigada se prebacila na teren Hercegovine. Po dolasku na ovaj teren uslovi za oružane akcije bili su veoma teški zbog prisustva italijanskih i njemačkih snaga koje su se poslije bitke na Sutjesci u ovoj oblasti razmjestile, kao i zbog aktiviranja četnika i ustaša po selima. Koristeći odsustvo naših jačih jedinica, četnici su se počeli ponovo organizovati u nevesinjskom, bilećkom, trebinjskom i ljubinskom a dijelom i stolačkom i gatačkom srežu. U takvim uslovima, zbog iscrpljenosti boraca i velikih gubitaka u toku bitke na Sutjesci 10. brigade nije bila u stanju, prema ocjeni njenog štaba, da odmah djeluje kao cjeolina, pa je raspoređena na manje dijelove – grupe, vodove, čete, bataljone – radi boljeg snabdijevanja i veće pokretljivosti. Njeni dijelovi su vršili prepade i napade na neprijateljske kolone, patrole, manje posade, izbjegavajući duže i upornije držanje položaja. Tokom jula izveli su nekoliko manjih akcija na italijanske dijelove u Popovom polju (na željezničkoj pruzi) i na četnike u Trebinskoj šumi.

Početkom avgusta brigada se ponovo prikuplja i napada četnike. Tada je njen brojno stanje bilo oko 400 boraca, ne računajući 3. bataljon 1. dalmatinske brigade, koji je takođe ušao u njen sastav sa oko 120 boraca. Njen 3. bataljon (Mostarski) poslije bitke na Sutjesci, u kojoj je učestvovao sa glavninom 3. divizije i pretrpio znatne gubitke, izvršio je probor preko Volujaka i po dolasku u Hercegovinu razdijelio se na manje grupe, od kojih su neke bile pri probijanju uništene. Od dijelova koji su pošli prema Mostaru i infiltrirali se u grad, poslije njihovog oporavka, u Podveležju je oformljena Mostarska četa, koja se nešto kasnije prebacila preko Glavatičeva i Boraka u region Prozora, gdje je popunjena novim borcima i prerasla u Mostarski bataljon, koji je neko vrijeme kontrolisao okolinu Konjica i Prozora, a potom se po naređenju Vrhovnog štaba početkom oktobra prebacio u oblast gornjeg toka Neretve, odakle se povezao sa štabom brigade, koji mu je stavio u zadatku kontrolu i dejstvo na prostoriji između Konjica, Bradine, Trnova i Kalinovika.¹⁶²

¹⁶² Istorijski arhiv CK SKJ, reg. br. 5444 (V, 2-27/43): Izvještaj štaba Mostarskog bataljona Vrhovnom štabu; Zborn. t. II, knj. 10, dok. 170: Naredba Vrhovnog komandanta od 8. oktobra 1943. godine.

Po izvršenom prikupljanju 10. brigada je vodila borbu, pojedinim bataljonima ili grupom bataljona, najvećim dijelom s četnicima kod Ljubinja, Bjelašnice, Zagore, Trebinja i na drugim mjestima južne Hercegovine. U borbama od 11. do 16. avgusta jedan njen bataljon razbija četnike kod Dabre i odbacuje ih prema Trebinju. Razbijanje četnika i njihovo bježanje pred dijelovima 10. brigade uticalo je na raspoloženje stanovništva, opredjeljenje za NOP, na priliv novih boraca u brigadu i porast njenog uticaja, narочito u srezovima ljubinjskom, stolačkom, trebinjskom, bilećkom i gatačkom. Ona stupa u akcije i protiv okupatorskih dijelova i kolona. Tako su između ostalog, 24. avgusta njeni dijelovi napali kod Ravnog, u rejonu Gacka, manje dijelove njemačke SS-divizije »Princ Eugen«, razbili ih i odbacili nanijevši im gubitke od preko 30 ubijenih i zarobljenih vojnika. Nekoliko dana kasnije, 28. avgusta, potukla je jednu njemačku kolonu od oko 150 vojnika između Borča i Obija i odbacila razbijene dijelove ka Ulogu i Kalinoviku, odbivši i snage koje su ovoj koloni isle u pomoć. I u ovoj borbi neprijatelj je imao oko 40–50 poginulih. Kod sela Kokorine dijelovi brigade su 31. avgusta razbili četnike, a sljedećeg dana ustaše, četnike i Nijemce kod sela Bodežišta i odbacili ih prema Gacku. Tom prilikom je poginulo oko 30 neprijateljskih vojnika.

Početkom septembra brigada je potukla četnike (9. IX) u okolini Gacka, a potom, 10. septembra, oslobođila Gacko, Avtovac i Gračanicu, a dva dana kasnije kod sela Domrke razbila nevesinjske četnike.¹⁶³

Sredinom septembra, kao što će se kasnije vidjeti, dolazi do povezivanja 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade u rejonu Gacka i ponovnog uključivanja u sastav 3. divizije poslije tromjesečnog podvojenog dejstva na raznim udaljenim područjima.

3. DIJELOVI 5. BRIGADE U CRNOJ GORI

U Crnoj Gori, prikupile su se grupe boraca 2, 4. i 5. bataljona 5. crnogorske brigade koje su se na ovom pravcu

¹⁶³ Hercegovina u NOR-u, izd. »Vojnog dela«, 1961, str. 672–676; Radomir Petković: Borbe 10. brigade u Hercegovini; Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 92; Isto, t. IV, knj. 16, dok. 15.

probile poslije bitke na Sutjesci. One su se ubrzo povezale u čete i bataljone i otpočele sa akcijama protiv okupatora i četnika koji su se takođe prikupljali, koristeći odsustvo naših jačih snaga. Kontrolu nad ovim dijelovima 5. brigade imao je Pokrajinski komitet za Crnu Goru i Boku, kao i Glavni štab, koji je oformljen za objedinjavanje ovih grupa i koordinaciju njihovog daljeg rada, popune i akcija, kao i radi formiranja i aktiviranja partizanskih odreda u Crnoj Gori. Svi vojni i politički rukovodioci iz jedinica 3. divizije, uključujući komandanta 5. brigade, komesara i načelnika 3. divizije, koji su se poslije bitke na Sutjesci vratili na ovaj teren, bili su angažovani na zadacima prikupljanja, mobilizacije, organizovanja i učvršćivanja jedinica. Veliku pomoć im je u ovome, kao i partijskom rukovodstvu, pružio član Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta Ivan Milutinović, koji se poslije bitke na Sutjesci po ovom zadatku vratio u Crnu Goru sa grupom od oko 10 rukovodilaca iz 3. divizije. Njegov boravak i prisustvo u Crnoj Gori u narednom periodu bio je dragocjena pomoć partijsko-političkim i vojnim kadrovima u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta, organizaciji narodne vlasti, partizanskih odreda i partijske organizacije. On je istovremeno kontaktirao i pomagao partijsko-politička rukovodstva u Hercegovini i Sandžaku.

Do kraja avgusta i početkom septembra već je bilo dovršeno prikupljanje, organizacija i aktiviranje razbacanih dijelova partizanskih odreda i grupa i njihovo usmjeravanje na rješavanje manjih vojnih akcija i političkih zadataka radi stvaranja što povoljnijih uslova za najavljeni dolazak na ovo područje naših jačih snaga. Oživio je partijski rad, koji je poslije napuštanja Crne Gore od strane naših jedinica, usijed neprijateljske ofanzive bio skoro zamro u pojedinim krajevima, što se odrazilo i na odsustvo jače aktivnosti grupa i dijelova u ovom periodu.

Pored dva bataljona 5. brigade formirana od dijelova ove brigade koji su se vratili sa Sutješke, odnosno Zelengore i Jahorine, kao njen 2. i 4. bataljon, početkom seotembra su bili prikupljeni i organizovani dijelovi Nikšićkog, Zetskog, Durmitorskog, Komskog i Lovćenskog

'Za jedinicom

odreda, jačine od čete do bataljona, koje je objedinjavao Glavni štab za Crnu Goru i Boku.¹⁶⁴

Aktiviranjem ovih jedinica onemogućeno je povezivanje i učvršćavanje četnika, koji su u tom pravcu u ovom momentu ulagali napore, okupljajući se oko svojih uporišta bliže italijanskim garnizonima.

Tokom avgusta i početkom septembra izvođene su manje akcije ovih jedinica na četnike oko Nikšića, Kolašina, u Vašojevićima, a izvršen je napad dijelova 5. brigade na jednu izviđačku kolonu 118. njemačke divizije u rejonu Lukavice, koja je bila potpuno razbijena.

Akcije ovih naših dijelova na pojedinim sektorima privlačili su u borbu nove borce, koji su potom stupali u jedinice, to je povećavano njihovo brojno stanje. One su stvarale uslove za povratak 5. brigade na ovaj teren, njenu popunu i uključivanje u svoj sastav 2. i 4. bataljona, koji su se nalazili u rejonu Nikšića, Bjelopavlića i Piperà.

U Sandžaku su se poslije bitke na Sutješci prikupili dijelovi 3. sandžačke brigade. Neko vrijeme su bili bez čvršćeg međusobnog kontakta, nepovezani i izbjegavali su oružane akcije. Njima je bilo potrebno da se oporave poslije teških borbi i gubitaka na Sutješci, da bi se ponovo prikupili i dejstvovali kao cjelina. U toku avgusta, pod rukovodstvom "Oblasno" komiteta KP, formiran je Operativni štab za rukovođenje i prikupljanje dijelova ove brigade, koji su se zatim počeli povezivati i оформljavati u čete i bataljone. Aktivnost u ovom pravcu je naročito ispoljena poslije dolaska specijalne grupe boraca iz istočne Bosne radi povezivanja, pred dolazak jedinica 2. korpusa u Sandžak. Kada su jedinice korpusa stigle početkom septembra na Drinu, već je bio na okupu jedan bataljon 3. sandžačke brigade, a u prikupljanju i organizovanju su bile i druge grupe, koje su otpočele sa akcijama protiv četnika u zapadnom Sandžaku. U ovo vrijeme u Pljevljima su se prikupljali dijelovi njemačkih jedinica, što je bilo u vezi sa predstojećom kapitulacijom Italije, a italijanska divizija »Taurinenze« se iz ove oblasti pomjerila prema Crnogorskom primorju.

¹⁶⁴ porej dijelova Nikšićkog i Zetskog NOPO, postojali su Vasojevički i Lovćenski bataljon i partizanske čete u Pivi, rejonu Kolašina, Donjoj Morači i Rovcima.